

DOPRINOS PROTESTANTSKIH VJERSKIH ZAJEDNICA OBRAZOVNOM SUSTAVU REPUBLIKE HRVATSKE¹

1. Uvod

Hrvatska je jedna od rijetkih zemalja koju se može nazvati religiozno homogenom zemljom, zemljom u kojoj veći dio populacije pripada jednoj ili dvjema vjerskim zajednicama. Situacija je slična i u ostalim izrazito katoličkim postkomunističkim zemljama Istočne i Srednje, ali i Zapadne Europe, što znači da je tradicionalna sociokulturna (i politička) dominacija jedne crkve bila toliko snažna da se nikada nisu javljale religije koje bi ugrozile hegemoniju dominantne crkve.² Što ne znači da se u tim zemljama, unutar toga manjinskoga postotka, kao što je to slučaj s Hrvatskom, nije odvijao raznolik, bogat i intenzivan religiozni i duhovni život, zahvaljujući upravo manjinskim vjerskim zajednicama.

A kakva je zapravo religijska slika Republike Hrvatske početkom 21. stoljeća govore rezultati posljednjega Popisa stanovništva iz 2011. Prema tom popisu je u Republici Hrvatskoj živjelo 4,284.889 stanovnika u 20 županija i Gradu Zagrebu. U usporedbi s Popisom iz 2001. vidljivo je da se broj stanovnika smanjio za 152.571, a time najvećim

¹ Tekst je većim dijelom objavljen u zborniku radova Dragoljub B. Dorđević i Dragan Todorović (ur.) (2017.). *500 godina protestantske reformacije*. Niš: JUNIR, 83-100.

² Opširnije u: Marinović, A.; Markešić, I. (2012.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj pred europskim izazovima*. U: Puljiz, V.; Ravlić, S.; Visković, V. (ur.). *Hrvatska u EU: Kako dalje?*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 349-372.

dijelom i broj vjernika, što se može vidjeti iz tabele na kojoj je prikazano izjašnjavanje hrvatskih građana prema religijskom pripadanju prema Popisu iz 2011.:

Kršćani

- Katolici: 3,967.143 ili 86,28% – smanjenje za 206.408 članova
- Pravoslavni: 190.143 ili 4,4% – smanjenje za 5.826 članova
- Crkve i zajednice koje nasljeđuju kršćansku reformaciju: 14.653 ili 0,34% – porast od 2.829 članova
- Ostali kršćani: 12.961 ili 0,30% – porast od 2.392 člana

Nekršćani

- Muslimani: 62.977 ili 1,4% - porast od 6.200 članova
- Pripadnici istočnih religija: 2.550 ili 0,06% – porast od 1.581 člana
- Židovi: 536 ili 0,01 % – porast od 41 člana.
- Agnostici i skeptici: 32.518 ili 0,76% – porast od 30.971, odn. 2002%
- Nisu vjernici i ateisti: 163.375 ili 3,81 – porast od 64.999, odn. 6%.
- Vjerski neopredijeljeni: 93.018 ili 2,1%

Kao što se u povijesti često događalo i kao što se i danas događa, (na) dolazak novih ideologija, novih religija ili masovnih vjerskih pokreta za domicilnu religiju bio je uvijek posebna opasnost protiv koje se trebalo boriti i koju je trebalo spriječiti, koju je zapravo trebalo uništiti, iskorijeniti. Tako je bilo i u Zapadnoj Europi s pojavom protestantizma sredinom 16. stoljeća.³ A kako su religije u svojem ovosvjetskom očitovanju vrlo često ideologije koje u ime svojih vjernika traže prostor, teritorij s kojega žele u potpunosti i zauvijek potisnuti one drukčije-vjerujuće, tako će i s reformacijom doći do vjerskih ratova, progona, protjerivanja, promjene državnih granica, ali i političkih struktura.

³ Ništa drukčije nije ni danas kad promatramo postavljanje bodljikave žilet-žice na državnim granicama Mađarske i Slovenije ili organiziranje zajedničkih austrijsko-češko-mađarskih vojnih vježbi kako bi se vojskom i oružjem spriječio ulazak migranata u Europsku uniju i zaštitilo kršćanstvo od „najezde muslimana“.

Ne čudi stoga što i mnogi među katolicima smatraju da mi danas, unatoč svemu dobrome što su protestanti pojedinačno i njihove zajednice učinili ne samo europskoj kulturi nego cijelome svijetu općenito, nemamo zapravo što slaviti. Prema njihovu mišljenju, 31. listopada trebao bi biti dan žalosti, jer su, smatraju oni, s reformacijom došli ratovi, progoni, istrebljivanja, ubijanja, novi crkveni raskol itd., itd. Zapravo, taj događaj, smatraju oni, kršćanskoj Europi nije donio ništa dobra. Zato se dugo vremena, sve do danas, smatralo potrebnim i korisnim protestante smatrati hereticima, otpadnicima od prave katoličke vjere, bogohulnicima i onima koji su skrivili crkveni raskol u 16. stoljeću. Nažalost, koliko mi je poznato, nije ništa bolja situacija ni u područjima djelovanja pravoslavnih nacionalnih crkava (od Rusije do Srbije).

A da to među katolicima nije općevažće mišljenje, potvrđuje u novije vrijeme i sam papa Franjo, jedan od rijetkih u Katoličkoj crkvi koji u ovome vremenu pripreme proslave 500. obljetnice reformacije nastupa sa stavom da je Dan Reformacije 31. listopada – kairos (pravo, Božje vrijeme), dan koji može pridonijeti međusobnome približavanju razjedinjenih kršćana, dan koji daje mogućnost da svi kršćani u ekumeni učine korak naprijed, da prevladaju postojeće nesporazume, dan kada kršćani trebaju oprostiti jedni drugima zbog grijeha „koje su počinili naši preci i zajedno od Boga zatražiti dar pomirenja i jedinstva“.

No unatoč svim navedenim negativnim posljedicama koje su nastale pojavom reformacije, neprijeporne su dvije činjenice: 1) reformacija je jedan od najznačajnijih događaja u teološkoj, kulturnoj i političkoj povijesti Europe i 2) reformacija je promijenila religijsku, kulturnu, političku i gospodarstvenu sliku Europe. (Jambrek, 2013.: 11).

A njezine svekolike učinke zapažamo i danas pa je stoga proslava 500.-e godišnjice reformacije (31. listopada) više od jubilarne proslave.

Unatoč svemu tome, u hrvatskoj javnosti se vrlo malo govori o reformaciji, hrvatski građani jako malo znaju o njoj i njezinim pobornicima, o njezinim odjecima u Europi, a posebno u hrvatskim zemljama toga, ali i današnjega vremena.

Neka stoga ovo bude manji doprinos širenju istine o protestantizmu i njegovim ljudima i institucijama, kako crkvenim tako i obrazovnim. Ovdje donosim najvažnije podatke o počecima širenja reformacije

na hrvatskim područjima, potom najvažnije podatke o duhu vremena nakon Drugoga svjetskog rata, kada protestantske zajednice nakon nesporazuma s komunističkim vlastima počinju osnivati svoje obrazovne institucije te potom iznijeti najosnovnije podatke o svakoj od njih.

2. Društveno-političke prilike u Hrvatskoj krajem 20. st. i početkom 21. stoljeća

Kada je riječ o položaju vjerskih zajednica u vrijeme socijalističke vlasti na prostorima bivše Jugoslavije, potrebno je reći da se većina istraživača odnosa države i vjerskih zajednica slaže u činjenici da je razdoblje od 1945. do početka 1990.-ih godina moguće razdijeliti u tri dijela: 1) prvi dio ili staljinistički socijalizam traje od 1945. do 1950.-ih; 2) drugi dio, koji znači „početak rađanja humanističkog socijalizma“, traje od sredine 1950.-ih do početka 1980.-ih te 3) treći dio, koji se može nazvati i „demokratski socijalizam“, traje od početka 1980.-ih do početka 1990.-ih godina.⁴

Iako su prema ustavnim i zakonskim odredbama sve vjerske zajednice u bivšoj Jugoslaviji bile više ili manje jednakopravne i jednakovrijedne, u praksi je to izgledalo sasvim drukčije. Najveće probleme s ondašnjim socijalističkim sustavom imala je Katolička crkva kao najbrojnija i najorganiziranija vjerska zajednica. No ni druge vjerske zajednice nisu bile izvan kontrole ondašnjih socijalističkih vlasti, pa tako ni crkve protestantske baštine⁵. (Marinović, A.; Markešić, I., 2012.: 359)

⁴ Ovom temom posebno sam se bavio u tekstu „Vjera u komunističkom okviru“. *Vrhbo-snensia*: časopis za teološka i međureligijska pitanja, XVII, 1 (Sarajevo 2013.), 27-75.

⁵ U Hrvatskoj to prvo razdoblje (1945.–1955.) karakterizira ne samo otvoreni sukob državne komunističke vlasti s Katoličkom crkvom, nego i s drugim kršćanskim i nekršćanskim vjerskim zajednicama, ali i učestali vjerski progoni. U članku „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944.-1953.“ Katrin Boeckh navodi da su socijalističke vlasti upotrijebile sveopće mjere kako bi iz javnoga života u cijelosti istisnule vjerske zajednice: reducirale su crkveni tisak na minimum; crkveni zavodi za bolesne i siročad, škole i starački domovi bili su ukinuti, odnosno stavljani su pod državni nadzor; teološki fakulteti isključeni su sa Sveučilišta; uhićeno je nekoliko stotina svećenika, mnogi su bili i ubijeni; ukinut je vjeronauk kao obvezni predmet; do kraja ljeta 1945. sva groblja s grobovima bivših ratnih neprijatelja sravnjena su sa zemljom (nije se smjelo znati gdje su bili pokopani); vjerski običaji bili su zabranjeni, a javno slavljenje Božića i drugih vjerskih blagdana bilo je ukinuto; sve gotovo do 1952. godine bila je zabrana prodaje božićnih jelki; sva crkvena

Bez obzira što je, navode dalje isti autori, sklapanju ugovora Republike Hrvatske s vjerskim zajednicama, pa time naravno i s Katoličkom crkvom, trebalo prethoditi donošenje Zakona o položaju vjerskih zajed-

obilježja uklonjena su s ceste; posebno obučeni ovčarski psi služili su za napade na svećenike i redovnike koji su išli cestom u svojim odorama; muslimanske vjernike posebno je pogodilo ukidanje nekih islamskih institucija kao što su šerijatski sudovi, islamske osnovne škole (mektebi), samostani (tekije) i kulturna udruženja; agrarnom i zemljišnom reformom 1945. samostanima, islamskim zakladama i drugim crkvenim ustanovama oduzete su mnoge zgrade i imanja. (Boeckh, 2006.: 412).

„Iako su“, kako navodi Katrin Boeckh, „imale manje članova nego pravoslavne, katoličke i muslimanske zajednice, manje vjerske zajednice u Jugoslaviji – tradicionalne protestantske općine, baptisti, adventisti, starokatolici, metodisti, pentekostalci, Jehovini svjedoci, nazarenci, Židovi i ostali – nisu bile izuzete od vjerskih progona, međutim, bile su im manje izložene. Od njihove je spremnosti da se uklupe u novu socijalističku državu ovisilo u kojoj će ih mjeri vlasti tolerirati“ (Boeckh, 2006.: 426). O tome nalazimo također potvrdu u *Priopćenju* sa Sinode Evangeličke crkve u Hrvatskoj, održane 11. prosinca 2012. godine. U njemu se navodi da su tijekom povijesti protestanti na ovim prostorima bili najgrublje progonjeni zbog slobode savjesti i vjeroispovijesti. Tako će u godinama neposredno nakon uspostave komunističke vlasti 1945. godine Evangelička (luteranska) crkva proživljavati masovan progon vjernika i konfiskaciju imovine i to ponajviše zbog dominantno njemačkog etničkog sastava njezinih vjernika, pogotovo u tada građanskoj i multikulturnoj Slavoniji te unaprijed planirane *kolektivizacije krivnje*. U *Priopćenju* se stoga navodi da je sloboda djelovanja Evangeličke crkve „praktički bila desetljećima onemogućena, a brojni evangelici njemačke narodnosti morali su napustiti svoju domovinu (Heimat), premda su svojim djelovanjem pridonijeli razvoju građanske kulture na ovim prostorima. Stoga, navodi se dalje u priopćenju, Hrvatska kao država i javnost danas trebaju imati punu svijest o tim strašnim događajima, bez rezerve i već uobičajenog zanemarivanja činjenica. „Ponosni smo“, naglašava se dalje u *Priopćenju*, „na višestruku baštinu naše crkve, uključujući nacionalne manjine Nijemaca, Slovaka, Čeha i ostalih, koji zajedno dijele kršćansko i građansko zajedništvo.“ Potrebno je spomenuti da je prema riječima Vatroslava Župančića, stručnoga suradnika u Biblijskom institutu, evangeličkoga biskupa Philippa Poppa komunistički sud osudio na smrt strijeljanjem.

I ne samo njega, nego i poglavare drugih vjerskih zajednica, poput metropolita Hrvatske pravoslavne crkve Germogena Maksimova, muftiju zagrebačkog Ismeta ef. Muftića. Na montiranome suđenju svi su oni (Germogen Maksimov, Muftić i Popp) bili su osuđeni na smrt strijeljanjem uz trajan gubitak građanske časti i konfiskaciju imovine. Također, progona nisu bili pošteđeni ni adventistički pastori. Prema pisanju T. Kukulje, u namještenome sudskom procesu u proljeće 1947. *Okružni narodni sud grada Zagreba* je nakon tri mjeseca saslušavanja, prijatnji, utamničenja te završne riječi zastupnika javnog tužitelja, osudio kao prvorazredne „neprijatelje naroda“ i zagovornike „imperijalističkih interesa“ sedmoricu adventističkih pastora: dušobrižnike i vođe Adventističke crkve u tadašnjoj Hrvatskoj. (Kukulja, 2015.)

Boeckh navodi da je 1948. godine zbog navodne špijunaže za SAD osuđeno sedam baptista, kako se ne bi narušila pozitivna slika koju je Titova država pokušavala stvoriti. (Boeckh, 2006.: 427)

nica, to se ipak nije dogodilo. Ugovori Republike Hrvatske sa Svetom Stolicom sklopljeni su 1996., a Zakon je donesen tek 2002. godine, šest godina kasnije, što ostavlja sumnju da je Zakon prilagođivan već sklopljenim ugovorima. Naime, umjesto da Zakon bude podloga sklapanju ugovora, ugovori su postali ograničavajući čimbenik. (Marinović, A.; Markešić, I., 2012.: 365)

Pravni položaj dijela manjih vjerskih zajednica uglavnom je riješen Zakonom o pravnome položaju vjerskih zajednica iz 2002. godine. Donekle su, ističu Marinović i Markešić, izjednačene u pravima s Katoličkom crkvom, a dio njih (ne sve postojeće u trenutku stupanja Zakona na snagu) dobio je i mogućnost da ponaosob sklopi ugovor s državom o nekim pitanjima od zajedničkog interesa te tako riješi pravo na financiranje iz državnog proračuna, pravo na dušobrižništvo u bolnicama, zatvorima, vojsci, pravo na vjeronauk te pravo na crkveni brak. (Marinović, A.; Markešić, I., 2012.: 365)

Prema istim autorima, Ugovori su sklopljeni sa Srpskom pravoslavnom crkvom u RH (20.12.2002.), Islamskom zajednicom (20.12.2002.), Evangeličkom crkvom u RH i Reformiranom kršćanskom crkvom u RH (jedan ugovor (4.7.2003.), Evandeoskom pentekostnom crkvom u RH (s pridruženim članovima: Crkvom Božjom u RH i Savezom pentekostnih crkava u RH) (4.7.2003.), Adventističkom crkvom u RH (s pridruženim članom Reformiranim pokretom adventista sedmoga dana) (4.7.2003.) i Savezom baptističkih crkava (s pridruženim članom Vijećem Kristovih crkava) (4.7.2003.), Bugarskom pravoslavnom crkvom, Makedonskom pravoslavnom crkvom i Hrvatskom starokatoličkom crkvom (jedan ugovor) (29.10.2003.). Sklopljeni su ugovori i s dvjema židovskim zajednicama: sa Židovskom vjerskom zajednicom Bet Israel u RH (24.10.2008.) i s Koordinacijom židovskih općina u RH (7.11.2010.). Jehovini svjedoci nisu željeli sklopiti takav ugovor, mada žele riješiti neka pitanja s državom, kao što su sklapanje brakova i dušobrižništvo u bolnicama. (Marinović, A.; Markešić, I., 2012.: 365-366).

Takve ugovore hrvatska Vlada je sklopila s 14 vjerskih zajednica u razdoblju od 2002. do 2003. i s još dvije od 2008. do 2010. godine.

Nakon presude Europskoga suda za ljudska prava u Strasbourgu od 9. prosinca 2010., koja je donesena protiv Republike Hrvatske zbog

diskriminacije triju crkava reformacijske baštine u Hrvatskoj u odnosu prema drugim vjerskim zajednicama, tri registrirane reformacijske crkve: Crkva cjelovitog evanđelja, Savez crkava Riječ života i Protestantaska reformirana kršćanska crkva u RH potpisale su s Vladom Republike Hrvatske 29. kolovoza 2014. godine ugovor koji, uz ostalo, regulira prava tih crkava, kao što su „dušobrižničko djelovanje crkava u bolnicama i kaznionicama, održavanje vjeronauka, priznavanje crkvenoga vjenčanja, financiranje iz Državnog proračuna“ itd.⁶

3. Doprinos protestantskih vjerskih zajednica obrazovnome sustavu Republike Hrvatske

Sve naprijed spomenuto bilo je potrebno navesti kako bi se u sljedećem poglavlju mogla u svoj veličini pokazati lijepa slika protestantskih zajednica u Republici Hrvatskoj, koje su unatoč svim dosadašnjim povijesnim nevoljama na koje su nailazile na ovim područjima, i na koje još uvijek nailaze, odlučile ovdje ostati i dati pun doprinos jednome od najvažnijih segmenata društvene zajednice, obrazovanju mladih naraštaja.

Stoga ću ovdje u najkraćim crtama, na osnovi službenih dokumenata objavljenih na mrežnim stranicama ovih vjerskih zajednica, prikazati njihov nemjerljiv doprinos poboljšavanju obrazovne slike hrvatskoga modernog društva. Riječ je o pet važnih teoloških visokih protestantskih učilišta:

⁶ Ovdje je potrebno napomenuti da su već 2003. navedene tri crkve registrirane kao vjerske zajednice u Hrvatskoj. Međutim, da bi mogle imati vjersku pouku u školama i zaključivati brak u crkvi sa zakonskom snagom, morale su o tome s državom zaključiti ugovor. Taj im je zahtjev odbijen 2005., jer je zaključeno da ne ispunjavaju kriterije od najmanje 6.000 članova i da na teritoriju Hrvatske nisu bile 6. travnja 1941. Kako im je tom odlukom Vlade bilo onemogućeno sklapanje ugovora s državom, pokrenule su u Hrvatskoj upravi spor koji su izgubile. Obratile su se Ustavnome sudu RH koji je odbio „očitovali se o ustavnosti zakona koji regulira status vjerskih zajednica“. Preostalo je, tužbom protiv Republike Hrvatske, obratiti se Europskome sudu za ljudska prava u Strasbourgu, koji 9. prosinca 2010. jednoglasno donosi presudu u njihovu korist (<http://david-udruga.hr/novosti/2016/05/02/predmet-savez-crkava-rijec-zivota-i-ostali-protiv-hrvatske-2/>). Opširnije u: HINA, „Europski sud protiv diskriminacije triju crkava reformacijske baštine u Hrvatskoj“ od 15.12.2010. U: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/97685/europski-sud-protiv-diskriminacije-triju-crkava-reformacijske-bastine-u-hrvatskoj> (pristupljeno 29. rujna 2017.).

1. Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu,
2. Adventističko teološko visoko učilište u Maruševcu kraj Varaždina,
3. Visoko evanđeosko teološko učilište – Visoka škola u Osijeku,
4. Biblijski institut u Zagrebu i
5. Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“.

3.1. Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik; Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik sa sjedištem u Zagrebu osnovale su Evangelička crkva i Savez baptističkih crkava, a s radom je počeo na Dan reformacije 31. listopada 1976. godine. Ime je dobio po najglasovitijemu protestantskom teologu s hrvatskih prostora Matiji Vlačiću Iliriku. U bitnome, svojim djelovanjem predstavlja neprekinuti nastavak reformacijske teološke misli, a sve u svrhu zadovoljavanja temeljnih potreba crkava reformacijske baštine. Osim obrazovanja pastora i teologa, na Fakultetu se nastoji promicati opću teološku kulturu, istraživati i promicati ekumenizam, ljudska prava i kršćansko mirotvorstvo te uspostavljati povezanost hrvatskih teologa s teološkim znanstvenicima i ustanovama u svijetu.

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik djeluje kao visoko učilište od svojeg osnivanja 1976. godine. Od svibnja 2001. posjeduje Dopusnicu za početak obavljanja djelatnosti kao Visoko vjersko učilište s pravom javnosti. Fakultet je bio teološko-obrazovna ustanova u kojoj su se školovali ne samo budući crkveni djelatnici svih protestantskih crkava u Republici Hrvatskoj (a dijelom i iz Slovenije), nego i studenti drugih kršćanskih konfesija (npr. katoličke i pravoslavne), ali i drugih religijskih pripadnosti. Diplomirani studenti su u svojem crkvenom i društvenom djelovanju davali značajan doprinos različitim područjima suvremenoga hrvatskog društva, ali i drugih društava u kojima su djelovali nakon završetka studija.

Da bi Fakultet mogao nastaviti dosadašnju ulogu u fakultetskom obrazovanju crkvenih djelatnika za potrebe protestantskih crkava u Hrvatskoj i Sloveniji, kao i u fakultetskom obrazovanju studenata koji

će raditi u različitim područjima suvremenoga hrvatskog društva, Fakultet je postojeći studijski program uskladio sa standardima Bolonjskoga procesa.

U tu svrhu izvršena je prijava integriranoga preddiplomskog i diplomskog studija, za što su navedeni i određeni razlozi:

1. Kao prvo, opsežnom studiju protestantske teologije najbolje je odgovarao petogodišnji studij, što je i preduvjet za stjecanje svećeničkog zvanja. Taj uvjet propisuju i potpisnice Lüneburške konkordije, među kojima je osnivač i Evangelička crkva u Hrvatskoj.

U tome smislu predviđenim petogodišnjim studijem protestantske teologije crkve protestantske baštine mogu školovati u Republici Hrvatskoj vlastite svećenike i ne trebaju ih radi toga slati na studij u inozemstvo.

Nepostojanje ovakve visokoškolske ustanove u Republici Hrvatskoj, na kojoj bi se školovali budući svećenici crkava protestantske baštine, bio je jedan od glavnih razloga odlaska mnogih mladih svećeničkih kandidata na teološki studij u inozemstvo, odakle se u većini slučajeva nisu vraćali, jer su te zemlje imale teološke fakultete, ali nisu imale svećeničkog podmlatka, pa su ih zadržavale za sebe nudeći im posebne uvjete.

2. S druge strane, tim oblikom studiranja prema standardima Bolonjskoga procesa omogućeno je da neki studenti, ukoliko budu željeli jedan dio teološkog studija nastaviti u inozemstvu, mogu to učiniti bez ikakvih poteškoća, jer će im taj integrirani studijski program to omogućivati u cijelosti.

Naime usporedbom sadržaja studijskog programa protestantske teologije sa sadržajima studijskih programa protestantske teologije u zemljama Europske unije, a posebno u Tübingenu, Heidelbergu, Berlinu i drugim sveučilištima na kojima se odvija studij protestantske teologije, vidljivo je da je taj „zagrebački“ program uistinu dobro zastupljen unutar navedenoga znanstvenog područja. Vidljivo je da koncept studija na Teološkome fakultetu Matija Vlačić Ilirik slijedi osnovnu podjelu teologije na pet područja, tipičnu za spomenute njemačke protestantske teološke fakultete:

1. Stari zavjet
2. Novi zavjet
3. Sustavna teologija
4. Povijest crkve i teologije
5. Praktična teologija.

Osim toga, ovim teološkim studijem postignut je veći stupanj kompatibilnosti studija teologije sa suvremenim znanostima i izbjegnuta ideologizacija, odnosno samoizolacija teologije. Uz sve to, tim su studijem otvorene mogućnosti prema pokretljivosti studenata.

Nažalost, ovo je jedini studijski program protestantske teologije ne samo u Hrvatskoj, nego i na području bivše države. U tome smislu smatram jako važnim da je tim studijem Hrvatska dobila studijski program koji je obogatio dosadašnju studijsku raznovrsnost na Zagrebačkom sveučilištu, ali i na području cijele države.

Program omogućuje pokretljivost studenata. Njima se daje mogućnost izbornih kolegija koje mogu slušati na fakultetima u tuzemstvu i inozemstvu, kao i mogućnost studentima drugih – domaćih i inozemnih fakulteta – da mogu slušati kolegije na Teološkome fakultetu Matija Vlačić Ilirik.

Omogućivanjem rada ovakvoj visokoškolskoj instituciji koja nudi studij protestantske teologije, Hrvatska stječe ogromnu korist, posebno kada je riječ o njezinu potvrđivanju kao članice Europske unije u kojoj se prakticira međureligijski, odnosno međukonfesionalni dijalog.

Uz to, taj studijski program daje značajan doprinos razvoju lokalne zajednice. Omogućuje budućim svećenicima crkava protestantske baštine da svoju teološku izobrazbu završe u Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu, čime lokalna zajednica, i to ne samo društvena nego i crkvena, može imati velike koristi. Završavanjem studija otvaraju se nova radna mjesta za buduće svećenike.

Fakultet u realizaciji ovoga studijskog programa surađuje sa studijskim programima koji se izvode na drugim visokim učilištima (Katolički bogoslovni fakultet, Filozofski fakultet Družbe Isusove i Hrvatski studiji u Zagrebu) kao i s visokim teološkim učilištima u zemljama Europske unije, ali i učilištima SAD-a.

Nakon iskazane potrebe za studijem protestantske teologije i potvrđene visoke kvalitete nastave na Teološkome fakultetu Matija Vlačić

Ilirik, nije trebalo dugo čekati da Senat Sveučilišta u Zagrebu, na temelju pisma namjere koje je 16. travnja 2014. uputio Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik zajedno sa svojim osnivačima i Sveučilišnim studijem Protestantska teologija te na temelju inicijative za osnivanje Studijskoga centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik koju je dopisom od 23. ožujka 2016. pokrenuo Sveučilišni studij Protestantska teologija, kao i na temelju prijedloga Rektorskoga kolegija u Širem sastavu na svojoj 7. sjednici u 348. akademskoj godini (2016./2017.) održanoj 17. siječnja 2017., donese Odluku o osnivanju Sveučilišnoga centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik, koji bi se trebao baviti znanstveno-istraživačkim i nastavnim radom u polju teologije te u području s teologijom povezanih humanističkih i društvenih znanosti.

Tom odlukom Centar postaje ustrojbeno jedinica Sveučilišta. Njegovim osnivanjem osigurava se kontinuitet izučavanja protestantske teologije na akademskoj razini, nastavlja se i produbljuje djelovanje koje se od 1976. godine odvijalo u okvirima Teološkoga fakulteta Matija Vlačić Ilirik, a također i proces izvođenja te daljnje razvoja studijskih programa preddiplomskog i diplomskoga sveučilišnoga studija Protestantska teologija, čiji je nositelj dosad bilo Sveučilište u Zagrebu, koordinator izvođenja Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, a prema Sporazumu o pokretanju i zajedničkom izvođenju studijskih programa preddiplomskog i diplomskoga sveučilišnoga studija Protestantska teologija od 20. siječnja 2009. godine.

Člankom 4. te odluke određeni su poslovi i zadaci Centra:

- znanstveno-istraživački rad u polju teologije, te u području s teologijom povezanih humanističkih i društvenih znanosti,
- izvođenje studija na preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini u polju teologije te u području s teologijom povezanih humanističkih i društvenih znanosti,
- praktična primjena znanstvenih spoznaja i unapređivanje kulture dijaloga u projektima povezanim s teologijom, religijom, kulturom i širom društvenom zajednicom,
- međunarodna suradnja, edukacijsko-medijska promocija znanstveno-istraživačkih, nastavnih i drugih spoznaja i postignuća i izdavačka djelatnost.

3.2. Adventističko teološko visoko učilište u Maruševcu (ATVU)

Prema podacima koji se nalaze na stranicama Adventističkoga teološkog visokog učilišta u Maruševcu (<http://atvu.org>), adventističko teološko obrazovanje na europskom kontinentu započinje davne 1899. otvaranjem Teološke škole Friedensau u Njemačkoj, iz koje su početkom 20. stoljeća dolazili misionari i pastori da bi širili adventističko učenje u Hrvatskoj, ali i u široj regiji.

Kako bi u Hrvatskoj imali pastore koji će propovijedati hrvatskim jezikom, adventisti su svoje teološko obrazovanje na području Hrvatske započeli prije 90 godina, točnije 1926., u Zagrebu, kada je na Pantovčaku eksperimentalno utemeljena škola za pastore. Međutim, godinu dana nakon utemeljenja, škola je prestala s radom. Ipak, do potpunog prekida rada nije došlo. Već 1931. školovanje pastora bilo je premješteno u Srbiju, u Beograd, u Rankeovu ulicu. No ni tu nije dugo ostalo. Sljedeće, 1932. godine, vraća se ponovno na Pantovčak, u Zagreb, u Hrvatsku.

Ubrzo po završetku rata, 1947. godine, u Zagrebu, u Ulici Prilaz Gjure Deželića (tadašnjoj Ulici Prilaz JNA) započinje teološki seminar, koji je djelovao sve do 1955., kad se teološko obrazovanje pastora premješta u Rakovicu, mjesto u neposrednoj blizini Beograda, i tu ostaje sve do 1974. godine. A kako je urbanističkim planovima Rakovice bilo predviđeno rušenje zgrade adventističkoga teološkog seminara, studenti teologije dolaze 1975. godine u Maruševac kraj Varaždina, u kojemu je već nekoliko godina djelovala Srednja adventistička škola.

Ta obrazovna institucija pod nazivom Visoka teološka škola djeluje od 1975. sve do 1985., kada je uvođenjem četverogodišnjega programa osnovan Adventistički teološki fakultet. Godine 2007. uvodi se diplomski program po Bolonjskome sustavu u trajanju od tri studijske godine. Naziv institucije mijenja se u Adventističko teološko visoko učilište, koje od 2013. godine u suradnji s Theologische Hochschule Friedensau iz Njemačke po prvi put nudi i izvanredni magistarski studij (MTS).

Prema važećemu Statutu iz 2013., Adventističko teološko visoko učilište u Maruševcu time postaje jedinstvena znanstveno-nastavna or-

ganizacija. Njezin osnivač je Kršćanska adventistička crkva, Jadranska unija konferencija Zagreb.

U suradnji s drugim teološkim učilištima u Hrvatskoj i inozemstvu, Učilište, prema članku 12 Statuta, organizira djelatnosti.

Prema navedenom izvoru (<http://atvu.org>), Adventističko teološko visoko učilište upisuje studente prema Bolonjskome programu u sljedeće smjerove:

1. *Redoviti studij teologije* – stručni dodiplomski studij za rezidentne studente (sa smještajem u Maruševcu), u kojemu je poseban naglasak na pripremi za pastorsku službu. Njegovim završetkom (nakon tri godine) stječe se akademski naziv prvostupnik teologije.
2. *Izvanredni studij religije* – stručni dodiplomski studij u kojemu se akademski naziv prvostupnik religije dobiva nakon šest godina izvanrednoga studija. Nastava se održava nedjeljom u Zagrebu.
3. *Izvanredni studij kršćanske pedagogije* – stručni dodiplomski studij prilagođen za obuku vjeroučitelja. Studij traje šest godina, a njegovim završetkom stječe se akademski naziv stručni prvostupnik kršćanske pedagogije. Nastava se održava nedjeljom.
4. *Diplomski studij* – MTS (ThH Friedensau) – izvanredni specijalistički stručni studij u kojemu se akademski naziv magistar teoloških studija dobiva nakon šest godina izvanrednoga studija. Studij se sastoji od deset modula, a nastava se održava samo u ljetnim terminima (svako ljeto dva modula).

3.3. Visoko evanđeosko teološko učilište – Visoka škola u Osijeku (nekadašnji Evanđeoski teološki fakultet u Osijeku)

Uvodno je potrebno reći da povijest visokoga teološkog obrazovanja u Osijeku započinje davne 1707., kada je osnovana Visoka bogoslovna škola u trajanju od tri godine – Studium Philosophicum Essekini. Druga bogoslovna visoka škola osnovana je 1725. kao Studium theologicum Essekini, koja djeluje u samostanu u Tvrđi kao franjevačko učilište teologije. Godine 1735. obje škole su dekretom Josepha ab Eborae postale Studium generale theologicum primae classis. U sklopu i pod upravom

osječkoga teološkog učilišta radila je i prva tiskara u Slavoniji, koju su kasnije zbog siromaštva franjevci bili prisiljeni prodati jednome osječkom privatniku. Car Josip II. ukida 1783. godine osječki Teološki fakultet. Točno 200 godina kasnije, 1983., iako eklezijalno drugačije definiran, Evanđeoski teološki fakultet u istome gradu otpočinje redovitim studijem, koji se u međuvremenu razvio u značajno, međunarodno priznato, interdenominacionalno teološko učilište. Ta ekumenski usmjerena i europski orijentirana povijesna činjenica od nezanemariva je i smjerodavna značenja, čije se višestruke dimenzije, potencijali i znakovitosti tek trebaju početi otkrivati i vrednovati.

Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku – Visoku školu kao pravnu sljednicu Biblijsko-teološkog instituta iz Zagreba osnovali su 25. rujna 2003. predstavnici Evanđeoske (Pentekostne) crkve u Republici Hrvatskoj u Osijeku, Evanđeoske pentekostne crkve – Međunarodne crkve Osijek u Osijeku, Reformirane kršćanske crkve u Hrvatskoj u Vinkovcima i Crkve Božje u Republici Hrvatskoj u Vinkovcima te prof. dr. sc. Peter Kuzmič iz Osijeka, koji je bio njezin suosnivač i prvi ravnatelj.⁷

Ovo visoko učilište, kako se navodi u čl. 2 Statuta iz 2005., koji se može naći na službenim stranicama Fakulteta (<http://www.evtos.hr/hr/>), osnovano je kao „međunarodna vjerska ustanova radi znanstvene djelatnosti i visokog obrazovanja te stručnog osposobljavanja budućih i sadašnjih duhovnih i crkvenih djelatnika različitih vjerskih zajednica i organizacija, u znanstvenome polju teologije, kao i s teologijom povezanih znanosti“. Uz to, ono je kao međunarodna vjerska organizacija osnovano da prema utvrđenom planu i programu, koje je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH, izvodi stručni i znanstveni studij teologije te druge obrazovne programe.

Potrebno je reći da je to učilište privatno i da se na njega među ostalim primjenjuju svi pozitivni pravni propisi u Republici Hrvatskoj, odredbe Statuta, kao i svi drugi opći akti koje je učilište donijelo u skladu sa zakonima, Ugovorom o osnivanju i već spomenutim Statutom.

⁷ „STRATEGIJA RAZVOJA Visokog evanđeoskog teološkog učilišta u Osijeku 2013. – 2018.“. U: <http://www.evtos.hr/fileadmin/documents/pravni/Strategija%20razvoja.pdf>, (pristupljeno 26. rujna 2017.).

Povijest osječkoga protestantskoga teološkog studija započinje 1972., kada je osnovan Biblijski teološki institut u Zagrebu koji je imao cilj obrazovati i pripremati za pastoralne, obrazovne i druge kršćanske službe svećeničke kandidate i druge polaznike iz šire regije. U Institutu se već 1976. osniva i započinje s radom izvanredni (dopisni) Studij teologije. Nekoliko godina kasnije Institut preseljava iz Zagreba u Osijek, da bi 1989. promijenio naziv u Evanđeoski teološki fakultet u Osijeku.

Krajem Domovinskoga rata, 1994. godine, na Fakultetu, odnosno u Institutu za kršćansku pedagogiju i kulturu, počinje dopunski program studija Kršćanske pedagogije (katekizma), osnivaju se i s radom počinju Institut za kršćansku psihoterapiju, Psihološko savjetovalište Karis te Institut za život, mir i pravdu, da bi već 1996. Fakultet započeo akademsku suradnju s Oxford Center for Mission Studies iz Velike Britanije. Rezultat te uspješne suradnje bio je poznat već 1998., kada su University of Oxford i University of Leeds iz Velike Britanije uspješnim ocijenili ukupnu osposobljenost Učilišta za izvođenje poslijediplomskoga (magistarskog) studija na polju teologije. Te godine dovršen je proces akademske afilijacije s University of Leeds iz Velike Britanije, čime je Fakultet dobio međunarodnu akreditaciju za izvođenje poslijediplomskoga (magistarskog) studija iz biblijske teologije. Neposredno nakon toga, 2000. godine, pri Fakultetu se osnivaju i s radom započinju Institut za kršćansku glazbu i Institut za protestantske studije, da bi Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske na temelju provedenog akademskog vrednovanja i preporuke Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu 31. srpnja 2003. izdalo Učilištu dopusnicu za izvođenje sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog (magistarskog) studija teologije. MZOS je 29. rujna 2003. donio Rješenje o upisu Fakulteta u Upisnik visokoškolskih obrazovnih ustanova, 4. lipnja 2004. u Upisnik znanstvenih organizacija, a 7. siječnja 2005. u registar ustanova Trgovačkoga suda u Osijeku. Već 31. svibnja 2004. Fakultet sklapa ugovor o suradnji s Teološkim fakultetom Sveučilišta u Ljubljani na području obrazovne, znanstveno-istraživačke i druge djelatnosti. Nakon Bolonjske reforme, Učilište je 1. listopada 2006. započelo s trogodišnjim preddiplomskim studijem te dvogodišnjim diplomskim studijem teologije. Na temelju toga bilo je moguće da se 1. rujna 2006. započne s poslijediplomskim (doktorskim) studijem teolo-

gije. Nakon toga sklopljen je ugovor o suradnji s Biblijskim institutom iz Zagreba kao područnim preddiplomskim studijem teologije (2007.). te s Elim Evangelical Theological Seminary (EETS) u Temišvaru, kao i mnogim drugim europskim institucijama.

Potrebno je nakon ovoga kratkoga, ali važnim događajima dinamičnog razdoblja navesti da su se sve do danas, unatoč mnogim nedaćama, održali „utvrđeni glavni standardi izvrsnosti i osnovni obrazovni profili“. U dosadašnjemu, gotovo već polustoljetnome trajanju, Visoko učilište je razvilo „svoju materijalnu osnovu, nastavne prostore i didaktičku opremu, knjižnicu sa specijaliziranim knjižnim fondovima te osnovnu i proširenu nastavničku bazu“. (EVTOS-Strategija)

Kada je riječ o znanstveno-istraživačkoj djelatnosti ove ustanove, s pravom se može reći da je ona u funkciji temeljnoga poslanja Pentekostne crkve, a to znači u funkciji obrazovanja svećeničkih kandidata i njihove pripreme za pastoralnu službu, znanstvenu i stručnu djelatnost.

Govoreći o viziji i misiji Visoke škole u Osijeku, može se reći da je ta institucija, kako je već navedeno, međunarodna, interdenominacionalna, visokoškolska, znanstvena i nastavna ustanova iz oblasti teoloških znanosti, čija je misija pružati „teološko i pastoralno obrazovanje pastorima, svećenicima, propovjednicima, evangelizatorima, vjeroučiteljima i drugim službenicima Crkve koji će tijekom i nakon završenog studija promicati Kristov nauk i Njegovo Kraljevstvo na zemlji“. Na istome mjestu napominje se da ta Visoka škola svoje poslanje i svoju viziju utemeljuje „na biblijskom naučavanju i na kršćanskom svjetonazoru“, da pruža „prirodno, plodno tlo za multikulturalno i multietničko obrazovanje koje potiče na osvješćivanje utjecaja koji etnička pripadnost i vjerska opredjeljenja imaju u izgradnji stavova“.

U objavljenoj Strategiji razvoja Visokog evanđeoskog teološkog učilišta u Osijeku 2013.–2018. navodi se da su Evanđeoski teološki fakultet u Osijeku i njegovi profesori svojim javnim nastupima i publicističkim radom značajno pridonijeli procesima demokratizacije i prateće pluralizacije društvenoga prostora, afirmaciji univerzalnih civilizacijskih vrednota i promicanju te zaštiti ljudskih prava.⁸ Na Fakultetu

⁸ Povijest i razvoj. Važnost teološkog obrazovanja. U: <http://www.evtos.hr/hr/o-visokoj-skoli/povijest-i-razvoj> (pristupljeno 26.9.2017.).

se od samoga početka, osim praktičnoj evangelizaciji i pastoralnome radu, veliko značenje pridavalo teološkoj misli „koja je stoljećima pomagala oblikovanju europske kulture, a u svome reformacijskom obliku i općem progresu na planu političke demokracije, gospodarske poduzetnosti, obrazovanja i napretka znanosti“ i da su ovaj fakultet i njegovi profesori u vrijeme dominacije marksističkog jednonumnja, na ove prostore „unosili europske ideje, širili horizonte slobode te se borili protiv službenih stavova koji su teologe i duhovnike pokušavali marginalizirati držeći ih drugorazrednim, ako ne i reakcionarnim akademičarima“.

U Strategiji se dalje navodi da je od svojih skromnih početaka 1972. godine Visoko evanđeosko teološko učilište postalo jedno od vodećih evanđeoskih teoloških ustanova u Istočnoj Europi. U vrijeme kada je osnovano, bilo je dio jednoga malog broja protestantskih, teoloških ustanova koje su postojale tijekom vladavine komunizma na čitavom području Srednje i Istočne Europe, te bivšega Sovjetskog Saveza. Zbog velikih ograničenja vjerskih sloboda u okolnim zemljama, Visoko evanđeosko teološko učilište je postalo strateškim središtem obrazovanja i obuke za kršćansku službu na dodiplomskoj i diplomskoj razini.

Uz sve to, Učilište je, kako se dalje navodi, preko svojih podružnica razgranalo teološko obrazovanje u nekoliko postkomunističkih zemalja Istočne Europe, a danas su se neke od tih podružnica razvile u samostalne rezidencijalne škole. Uz to Teološki fakultet, evanđeoski utemeljen, ali i otvoren za sve što je suvremeno, razvio je znanstvenu i obrazovnu suradnju s mnogobrojnim teološkim učilištima i sveučilištima svijeta te nastoji pridonijeti da i Osijek postane značajno sveučilišno središte. Ne čudi stoga da je od hrvatske Vlade primilo priznanje za vodeću ulogu u visokoškolskoj kršćanskoj naobrazbi te za „jedinstven doprinos društvu i kulturi“.

3.4. Biblijski institut Zagreb

Biblijski institut Zagreb privatna je visokoobrazovna ustanova koja, kako se navodi na stranici <http://www.bizg.hr/hr/>, sudjeluje u evanđeoskome teološkom obrazovanju, proučavanju Biblije i primjeni

biblijskih načela u osobnome, bračnom i obiteljskom življenju te življenju i djelovanju Crkve.

Institut se razvio u ozračju Kristove crkve u Zagrebu, odnosno Biblijske škole Kristove crkve u Zagrebu, koja s radom započinje 1996. U njezinu okviru su 1999. kreirana tri zasebna studijska programa, čime je Biblijska škola prerasla u Institut za biblijske studije (IBS). U razdoblju od 2001. do 2003. uvodi se nastava iz grčkoga i hebrejskog jezika te iz povijesti Crkve. Uspostavlja se i suradnja s Teološkim fakultetom „Matija Vlačić Ilirik“. Godine 2007. Institut potpisuje Ugovor o suradnji s Visokim evanđeoskim teološkim učilištem (prije: Evanđeoskim teološkim fakultetom) u Osijeku, čime studij teologije Biblijskog instituta postaje područni studij teologije VETU-a u Zagrebu.

Institut pokreće izdavanje znanstvenog časopisa, koji izlazi dvaput godišnje u izdanju na hrvatskome (*Kairos*, evanđeoski teološki časopis) i engleskom jeziku (*Kairos*, *Evangelical Journal of Theology*).

Godine 2017. Biblijski institut dobiva akreditaciju od EEAA – Europske evanđeoske akreditacijske agencije – koja osigurava studentima Instituta da će njihove diplome i položeni ispiti biti priznati na više od 200 europskih institucija.

a) Studenti i predavači

Kako se navodi na stranicama ove institucije, studenti Biblijskog instituta dolaze iz različitih crkava: Kristovih, baptističkih, evanđeosko-pentekostnih, reformiranih, karizmatskih, samostalnih te iz Katoličke crkve, Kršćanskog centra „Riječ Života“, pokreta kućnih crkava (tzv. borongajci) i drugih. U suradnji s lokalnim crkvama, Institut omogućuje studentima povlaštene stipendije koje pokrivaju više od 60% školarine. Na početku studija svakom redovitom studentu dodjeljuje se jedan predavač koji ga kao mentor prati i savjetuje tijekom studija.

Studentima stoji na raspolaganju nekoliko zaposlenih predavača koji su doktorirali na području teologije ili su na doktorskom studiju. Institut ima ugovor o suradnji s još nekoliko predavača – vanjskih suradnika, koji su prepoznati stručnjaci u svome znanstvenom ili stručnom području.

Predavači na Biblijskom institutu dolaze iz većih evanđeoskih denominacija u Hrvatskoj, iz Vijeća Kristovih crkava, Evanđeoske pentekostne crkve, Saveza baptističkih crkava, Saveza crkava „Riječ Života“, Evangeličke crkve te samostalnih zajednica. Aktivno su uključeni u djelovanje svojih vjerskih zajednica.

Kada je riječ o akademskoj suradnji, potrebno je reći da je Institut na pojedinim projektima u posljednjih nekoliko godina surađivao s više akademskih institucija i strukovnih udruga u Hrvatskoj i inozemstvu. Među njima su Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Teološka fakulteta Univerze u Ljubljani – Enota u Mariboru, Slowenisches Wissenschaftsinstitut u Beču te Društvo prijatelja Biblije i Hrvatsko biblijsko društvo.

Ugovore o suradnji Institut je potpisao s Abilene Christian University, USA. Od akademske god. 2015./2016. Biblijski institut je akreditirani centar rezidentnoga dijela ACU-a online studija Master of Divinity (M.Div.), Master of Arts in Christian Ministry i Master of Arts in Global Service.

Također, Institut je 2014. potpisao Ugovor o suradnji sa sveučilištem Lipscomb University (LU) iz USA koje, prema navodima na stranicama Instituta, prepoznaje i prihvaća trogodišnji program studija teologije na Biblijskom institutu i omogućuje njegovim studentima nastavak studija na diplomskim studijima. Uz to Biblijski institut i Lipscomb University surađuju na različitim obrazovnim, znanstvenim, društvenim, kulturnim i misijskim programima. Profesori s Lipscomb University predaju prema potrebi na Biblijskom institutu.

b) Što se može studirati na Biblijskom institutu?

Preddiplomski stručni studij teologije na Biblijskom institutu u Zagrebu izvodi se u suradnji s Visokim evanđeoskim teološkim učilištem iz Osijeka. Redoviti studij traje tri godine, a izvanredni studij do šest godina. Završetkom studija polaznik ostvaruje 180 bodova. Student završava studij polaganjem ispita iz poznavanja Biblije te obranom završnoga rada i postaje stručni prvostupnik (baccalaureus/baccalaurea) teologije.

Sam studij, navodi se dalje, usredotočen je na proučavanje Biblije i usvajanje teoloških znanja ukorijenjenih u Bibliji, promišljanjem o društvenim zbivanjima tijekom ljudske povijesti, posebice promišljanjem o suvremenim zbivanjima u društvu u odnosu na biblijski nauk, primjenu biblijsko-teoloških spoznaja, načela i standarda u življenju pojedinca, obitelji, crkve, crkvenih institucija i organizacija te društvenih zajednica.

3.5. *Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“*

Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“ je visoka obrazovna ustanova Protestantske reformirane kršćanske crkve u RH te je, kako se navodi ne njegovim službenim stranicama (<https://protestantskouci-liste.org/>), u svojem djelovanju podređeno Sinodi te Crkve. Osnovano je 1998. godine pod nazivom Reformirani teološki institut. Odlukom Sinode Protestantske reformirane kršćanske crkve u RH, od 22. svibnja 2010. godine, Institut mijenja naziv u Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“⁹.

Prema dostupnim dokumentima učilište nudi sljedeće eklezijalne akademske programe:

1. Dvogodišnji srednjoškolski bogoslovski program,
2. Jednogodišnji, uvodni studij teologije,
3. Trogodišnji studij za zvanje teolog (BA),
4. Četverogodišnji studij za zvanje bakalaureat bogoslovlja (BD),
5. Petogodišnji studij za zvanje magistar bogoslovlja (MDiv) i
6. Doktorat praktičnog bogoslovlja (DMin).

Svi programi mogu se završiti izvanrednim, odnosno dopisnim putem, uz dodijeljenog mentora.

Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“ registrirano je pri Ministarstvu uprave RH kao vjersko učilište Protestantske reformirane kršćanske crkve u RH. Budući da je svrha ovog učilišta pripremiti

⁹ Učilište nosi naziv po reformatoru Mihaelu Starinu (1500.–1575.), koji je u 16. stoljeću, na prostoru Slavonije i Baranje, osnovao oko 120 protestantskih župa. Opširnije u: Milić, J. (2014.). *Povijest reformirane crkve u Hrvatskoj*. Osijek: Visoko evanđeosko teološko učilište, 50-56.

studente za različite crkvene službe, stoga su i stupnjevi, koje učilište dodjeljuje, eklezijalni.

4. Zaključak

Iz naprijed iznesenih stavova vidljivo je da širenje reformacije u hrvatskim krajevima započinje 1920-ih godina, nekoliko godina nakon njezina početka u Njemačkoj, odnosno neposredno nakon što je 31. listopada 1517. godine Martin Luther, katolički redovnik, na vratima vitenberške katedrale objavio svojih 95 teza. Upravo se u to vrijeme na hrvatskim prostorima počinje širiti višestruk utjecaj iz triju tradicija reformacije: 1) evangeličke (koji je bio najsnažniji i u kojoj su sudjelovali i Matija Vlačić Ilirik¹⁰), 2) reformirane i 3) radikalne. (Jambrek, 2013.: 67)

Hrvatski reformatori, kako oni koji su djelovali na Istarsko-kranjsko-hrvatskome i Međimursko-prekomursko-ugarskome tako i oni koji su djelovali na Baranjsko-slavonskome području, objavili su više od četiristo djela „na hrvatskome (glagoljicom, latinicom i ćirilicom), latinskom, njemačkom, mađarskom, engleskom, slovenskom i talijanskom jeziku te se aktivno uključili u europsku reformaciju“. (Jambrek, 2011.: 123) Time su dali veliki doprinos očuvanju hrvatskog identiteta. Među ostalim, preveli su Bibliju na hrvatski jezik, pa je prvo tiskano izdanje Novoga zavjeta na hrvatskom jeziku iz 1563. godine plod upravo protestantske reformacije, odnosno Biblijskoga zavoda u Urachu. U stvaranju toga prijevoda sudjelovali su Ivan Ungnad, Stipan Konzul Istranin i Antun Dalmatin. Osim toga, postoji i neutvrđen broj reformnih djela hrvatskih humanista protestantske provenijencije, primjerice Matije Vlačića (više od 250 autorskih i uredničkih djela), Andrije Dudića, Markantuna de Dominisa, Matije Grbića i Pavla Skalića.

¹⁰ Stanko Jambrek za njega kaže da je bio jedan od najutjecajnijih europskih reformatora i humanista hrvatskoga podrijetla i da je kao povjesničar, teolog, filozof i filolog znatno utjecao na, a velikim dijelom i usmjerio, povijesni tijek evangeličke (luteranske) tradicije reformacije u njemačkim u austrijskim zemljama, dok je njegov utjecaj u hrvatskim zemljama bio puno manji. Njegovo ime nose Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, a potom Sveučilišni centar za protestantsku teologiju *Matija Vlačić Ilirik* u Zagrebu.

Promatrajući iz današnje perspektive vrijeme i okolnosti u kojima je nastajala reformacija, sa sigurnošću se može reći da je zahvaljujući upravo njoj na europskome području zapuhao „svježi dašak slobode“ i da bi stoga bez nje teško bilo govoriti o slobodi savjesti i slobodi vjerovanja, o odgovornosti pojedinca, o dostojanstvu ljudske osobe, o temeljnim ljudskim pravima, o radnoj etici, o moralnosti kapitalizma, o kulturnoj povijesti.

Baštineći ideje renesanse i humanizma, kao i poticaje drugih reformatora prije toga, posebno Jana Husa, reformacija je, zajedno s prosvjetiteljstvom i kritikom religije, omogućila da kršćanstvo kao religija nađe svoje mjesto u moderni, da bude ukorak s modernim svijetom koji se sve više globalizira i da se može suočiti sa znanstvenim istinama. Time reformacija neće biti važna samo za kršćane protestantske baštine, nego i za cijeli moderni svijet, za njegov napredak.

Prijevozom Biblije na jezike naroda, što su činili reformatori u zemljama iz kojih su potjecali kako bi biblijsku poruku prenijeli svim ljudima, kao i pojavom knjigotiska, omogućeno je ne samo da svaki pojedinac može čitati Bibliju „na svome jeziku“ individualno i bez „stručnog (teološkog)“ nadzora tumačiti njezin sadržaj, nego je došlo do standardizacije nacionalnih jezika, do pojave domaće nacionalne književnosti i umjetnosti.

No unatoč malome broju svojih članova u Republici Hrvatskoj (prema Popisu iz 2011. bilo ih je 14.653 ili 0,34 %), protestanti su krajem 20. st. i početkom 21. stoljeća uspjeli osnovati pet visokoobrazovnih ustanova na kojima školuju svoje pastore za djelovanje ne samo na području Republike Hrvatske, nego i u zemljama Jugoistočne Europe. Osnivanjem tih institucija oni su unatoč mnogim financijskim i kadrovskim problemima, stvorili određene mogućnosti da se s baštinom protestantskog teološkog učenja upoznaju ne samo pripadnici protestantskih crkava, nego i mnogi građani Republike Hrvatske koji to budu željeli, čime su u bitnome obogatili hrvatski obrazovni sustav.

Ne ulazeći u javnu raspravu koju si nameću sami hrvatski protestanti o tome¹¹ je li brojnost visokoobrazovnih protestantskih institucija

¹¹ O tome pogledati: J. Koso. „Osvrt na stanje teološkog obrazovanja u Hrvatskoj“, objavljen u studenome 2014. na <http://glavnitok.wordpress.com/>, a dostupan na <https://protestantskouciliste.org/> (pristupljeno 29.9.2017.).

u RH izraz realnih potreba protestantskih crkava za protestantskim pastorima na tim područjima ili je, pak, ta brojnost posljedica već „poslovične“ protestantske nesloge, podjela i nepomirljivosti, ovdje prenosim samo dio pitanja koje se na osnovi takvoga stanja postavlja među protestantima, a koje glasi: „bi li bilo bolje imati jedan solidan akreditirani fakultet s tehničkim uvjetima i kvalitetnim kadrom, eventualno dislociranim studijima, sa studijem teologije na doista akademskom nivou za svakoga, te interkonfesionalnim i interdenominacijskim sjemeništem za potrebe vjerskih zajednica“, na temelju čega bi „i država jedan takav fakultet lakše prepoznala kao partnera u obrazovanju“, ovdje bih samo ponovio već svoje izneseno stajalište da su protestantska visoka učilišta, obogaćenje hrvatskoga obrazovnog sustava. Ona su zapravo potvrda otvorenosti društva za uvijek nove pokušaje u obrazovanju mladih ljudi u hrvatskome društvu.

Ako ostavimo prošlost po strani i pogledamo što su činile vjerske zajednice protestantske baštine na područjima današnje Republike Hrvatske od prvih početaka, tijekom svih pet stoljeća do danas pa sve do ovoga 21. stoljeća, koje su uspjehe polučile i s kojim planovima koračaju u budućnost, vidjet ćemo da je nemjerljiv njihov doprinos religijskoj i kulturnoj raznolikosti, ekumenskom i međureligijskom dijalogu, stvaranju mira, razvoju i obrani demokratskih vrijednosti te medijskim slobodama.

Literatura

- „DAN LJUDSKIH PRAVA: Evangelička (luteranska) crkva o ljudskim pravima: Pozivamo Državu da poduzme korake na suzbijanju diskriminacije“. U: <http://www.politikaplus.com/novost/69288/evangelicka-luteranska-crkva-o-ljudskim-pravima-pozivamo-drzavu-da-poduzme-korake-na-suzbijanju-diskriminacije-> (pristupljeno 23.9.2017.). Priopćenje sa Sinode potpisuju Branko Berić kao biskup i Pavao Stanimir Krešić, kao predsjednik Sinode.
- Boeckh, K. (2006.). „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“. *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 2, 373-716.
- Jambreč, S. (2013.). *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*. Zagreb: Srednja Europa i Biblijski institut.
- Jukić, J. (1997.). *Lica i maske svetoga*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 448.
- Koso, J. (2014.). „Osvrt na stanje teološkog obrazovanja u Hrvatskoj“, objavljen u studenome 2014. na <http://glavnitok.wordpress.com/>, a dostupan na <https://protestantskociliste.org/> (pristupljeno 29.9.2017.).

- Kukulja, T. (2015.). „Kroza zamagljeno staklo“. U: <http://adventisti.hr/kroza-zamagljeno-zrcalo/> (pristupljeno 29.9.2017.).
- Marinović, A. i Markešić, I. (2012.). Vjerske zajednice u Hrvatskoj pred europskim izazovima. U: Puljiz, V.; Ravlić, S. i Visković, V. (ur.). *Hrvatska u EU: Kako dalje?*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 349-372.
- Markešić, I. (2013.). „Vjera u komunističkom okviru“. *Vrhbosnensia*: časopis za teološka i međureligijska pitanja, XVII, 1, 27-75.
- Milić, J. (2014.). *Povijest reformirane crkve u Hrvatskoj*. Osijek: Visoko evanđeosko teološko učilište, 50-56.
- Pavičić, D. (2015.). „Teolog Župančić: I protestanti u Hrvatskoj imaju svoga Stepinca“. *Večernji list* od 11. studenoga 2015, <https://www.vecernji.hr/premium/teolog-zupancic-i-protestanti-u-hrvatskoj-imaju-svoga-stepinca-1036712>
- Pollack, D. (1998.). Einleitung. Religiöser Wandel in Mittel- und Osteuropa. U: Pollack, D.; Borowik, I. i Jagodzinski, W. (ur.). *Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas*. Würzburg: Ergon Verlag.
- Povijest i razvoj. Važnost teološkog obrazovanja. U: <http://www.evtos.hr/hr/o-visokoj-skoli/povijest-i-razvoj> (pristupljeno 26.9.2017.).
- Presuda protiv Republike Hrvatske (<http://david-udruga.hr/novosti/2016/05/02/predmet-savez-crkava-rijec-zivota-i-ostali-protiv-hrvatske-2/>). (Opširnije u: HINA. „Europski sud protiv diskriminacije triju crkava reformacijske baštine u Hrvatskoj“ od 15.12.2010. U: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/97685/europski-sud-protiv-diskriminacije-triju-crkava-reformacijske-bastine-u-hrvatskoj> (pristupljeno 29. 9.2017.).
- Program Saveza komunista Jugoslavije prihvaćen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (22. – 26. travnja 1958. u Ljubljani) (Zagreb: Stvarnost, 1965), 237-238.
- STRATEGIJA RAZVOJA Visokog evanđeoskog teološkog učilišta u Osijeku 2013. – 2018.. U: <http://www.evtos.hr/fileadmin/documents/pravni/Strategija%20razvoja.pdf> (pristupljeno 26. 9.2017.).
- Stres, T. (1977.). „Marksistička teorija religije u Jugoslaviji jučer i danas“. *Bogoslovska smotra*, 46, 258-271.

Lidija Matošević, Marina Schumann i Enoch Šeba

OD PRIVATNOG CRKVENOG UČILIŠTA DO SVEUČILIŠNOG CENTRA ZA PROTESTANTSKU TEOLOGIJU

1. Uvod

Početak novog milenija, uz desetljeće odmaka od tektonskih društvenih i političkih promjena koje je donio pad komunističkih režima u Europi, sastavlja se nova bilanca djelovanja protestantskih crkava u europskom i globalnom kontekstu.¹ Pitanja koja su pritom dospjela u žarište rasprava odnosila su se, kako sistematizira Miklós Tomka u svojoj usporednoj analizi situacije u Njemačkoj i Srednjoistočnoj Europi iz 2011. godine, na tri osnovne teme – ulogu Crkve u društvu, značenje Crkve u životu ljudi i položaj Crkve naspram konkretne prakse diktature – od kojih je svaku valjalo razmotriti u specifičnome geografsko-političkom kontekstu (Tomka, 2011.: 141). No postavilo se i pitanje intenziteta represije koju su crkve morale podnositi u pojedinim zemljama iza Željezne zavjese, odnosno relativne slobode koju su specifične crkve ili konfesije uživale u komunističkim režimima. Pritom se u kontekstu DDR-a često govori o „niši“ u koju je politički režim „gurnuo“ Crkvu i u kojoj je ona mogla djelovati razmjerno nesmetano (Tomka, 2011.: 152), što je omogućilo kršćanskim aktivistima

¹ U Njemačkoj, na primjer, to je rezultiralo nizom znanstvenih skupova i publikacija koje obuhvaćaju širi prostor Srednje i Istočne Europe (Maser i Schjørring, ur., 2002.; Lehmann i Schjørring, ur., 2003.; Maser i Schjørring, ur., 2003.; Kunter i Schjørring, ur., 2007.). Usp. također Koschorke, ur., 2009.; Kunter i Schjørring, ur., 2011.

i skupinama da u prijelaznoj fazi postanu „akterima civilnoga društva i pokretačima demokratskih promjena“ (Koschorke, 2009.: 9).² Za razliku od drugih komunističkih zemalja, gdje su nove vlasti počele odmah potiskivati ili čak progoniti Crkvu kao promicatelja „opijuma za narod“ i klasnog neprijatelja, u DDR-u uslijed neriješene situacije po završetku Drugoga svjetskog rata vlada neizvjesnost i u tom pogledu, a nakon izgradnje zida i uspostave komunističkog režima Crkvi je dopušteno djelovanje u sjeni koje joj je omogućilo preuzimanje gore spomenutih uloga.

No kakva je bila situacija u Jugoslaviji? U njemačkoj stručnoj literaturi navedenoj u prvoj bilješci samo se jedan članak tiče situacije na ovim prostorima (Steindorff, 2002.) te se čini da su jugoslavenske zemlje i u tom smislu ostale „negdje između“, nesvrstane i nedefinirane. U domaćoj stručnoj javnosti situacija nije znatno bolja: još uvijek uvelike nedostaju tematski fokusirane analize odnosa Crkve i države, bilo u doba samoupravnog socijalizma bilo u tranzicijskom i posttranzicijskom razdoblju – važna iznimka su analitički radovi Miroslava Akmadže (2008.; 2010.; 2012.; 2017.), kao i njegova opsežna sinteza *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* (2013.).³ Postojeći radovi uglavnom su povijesno-preglednog obilježja te ne ulaze u politička pitanja (Jambreč, 2003.; Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.) ili su pak usmjereni na definiranje osnovnih pojmova, vjerovanja i običaja vlastite (manjinske) vjerske zajednice te se, dakako, ni oni ne bave takvim temama (Horak, 1989.; Plačko, 1991.; Jambreč, 1996.; Knežević, 2001.). Valja spomenuti i radove s područja pravnih znanosti koji se, doduše, bave manjinskim vjerskim zajednicama, no nedostaje im povijesna perspektiva (npr. Miloš, 2014.). Situacija je ipak bolja na području sociologije religije (npr. Marinović i Markešić, 2012.; Zrinščak, Marinović Jerolimov, Marinović i Ančić, 2014.; Marinović i Marinović Jerolimov, 2012.; Zrinščak, 2004.).

Svrha ovog rada već zbog samog opsega ne može biti ispravak nave-

² Tomka, međutim, ističe kako su slobode koje su zajamčene Crkvi bile uvjetovane time da ostane politički irelevantna.

³ Pitanjem školstva autor se posebno bavi u: Akmadža i Josipović, 2009. i Akmadža, 2003.

denih propusta, no vjerujemo da ipak može biti poticaj na intenzivnije bavljenje odnosima Crkve i države na prostoru današnje Republike Hrvatske. Prizma kroz koju ćemo ih ovdje promatrati jest nastanak, razvoj i transformacija Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu, čiji su osnivači dvije manjinske vjerske zajednice: Evangelička crkva u RH i Savez baptističkih crkava u RH. Naša je pretpostavka da se iz posve specifičnoga kuta promatranja koje obuhvaća više od četrdeset godina postojanja jedne visokoškolske ustanove mogu razaznati i neki dominantni trendovi i konkretni stavovi koji oblikuju međudnose crkava i države u društvu u kojem živimo. Građa koja slijedi ima za cilj potaknuti dodatna istraživanja i šire promišljanje ove relativno neistražene i nedovoljno dokumentirane tematike. Ovaj rad predstavlja prethodno priopćenje i najavu knjige u kojoj se autori, uz suautorstvo Rubena Kneževića, detaljnije posvećuju toj problematici.

2. Povijesno-politički kontekst osnivanja Fakulteta

U jedinom dosadašnjem članku koji se nešto detaljnije bavi poviješću Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik, objavljenom u časopisu *Lutherische Kirche in der Welt* njemačke evangeličke organizacije Martin-Luther-Bund, autor Enoh Šeba započinje svoj prikaz rečenicom: „U razdoblju komunističke vladavine u bivšoj Jugoslaviji predstavnici Evangeličke crkve i Saveza baptističkih crkava upustili su se 1976. godine u projekt koji je za ono vrijeme bio avangardan: osnivanje protestantskog teološkog fakulteta“ (Šeba, 2009.: 131). Fakultet je započeo s radom na simboličan datum, Dan reformacije 31. listopada 1976., no do njegova utemeljenja došlo je još 15. svibnja 1975. godine, uzme li se kao osnovu službenu prijavu osnivanja pri Sekretarijatu za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, koju su zajednički podnijeli Evangelička crkva u SR Hrvatskoj, SR Bosni i Hercegovini i AP Vojvodini (potpisnik: senior Vladimir Deutsch) i Savez baptističkih crkava SFRJ (potpisnik: predsjednik Josip Horak) (Sekretarijat za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, 1975.). Trenutak se već na prvi pogled činio sretno izabranim, jer te se godine obilježavala 400. godišnjica smrti istarskog velikana teologije

i crkvene historiografije po kojemu je novi fakultet dobio ime. No i političke su okolnosti išle takvom osnivanju na ruku.

Titov režim u to je vrijeme bio uvelike zaokupljen normalizacijom odnosa s Rimokatoličkom crkvom nakon trideset godina „obostranog i duboko ukorijenjenog nepovjerenja“ na koje je „svakako imao utjecaj ateistički pogled komunista na svijet... no i program KPJ još iz najranije faze djelovanja, još između dva svjetska rata“, koji je u slučaju dolaska na vlast predviđao „odvajanje crkve od države i škole od crkve, pljenidbu crkvene imovine, te postupnu eliminaciju crkve iz političkog života“ (*KPJ 1919.-1941., Izabrani dokumenti*, Zagreb 1959.; prema: Akmadža, 2013.: 15). To je nepovjerenje rezultiralo vrlo konkretnim mjerama pritiska poput zabrana vjerskog tiska, sudskih postupaka protiv svećenika, uskraćivanja putovnica, zatvaranja vjerskih škola i optužbi za sudjelovanje Rima u međunarodnoj zavjeri protiv Jugoslavije, što je naposljetku dovelo do prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice krajem 1952. godine.⁴ Usporedno se radilo na otežavanju ili onemogućavanju kontakata s međunarodnom vjerskom zajednicom, osobito vjerskim organizacijama i hijerarhijom u Rimu.

Nakon Drugoga vatikanskoga koncila učestalo se vode pregovori usmjereni na ponovnu uspostavu službenih odnosa Jugoslavije i Svete Stolice, što omogućava, među ostalim, izgradnju novih crkvenih zgrada te oživljavanje nakladničke djelatnosti, no istodobno vlasti opetovano izražavaju zabrinutost zbog jačanja katoličanstva u zemlji. S obzirom na krizu u državnom vrhu početkom 1970.-ih te jačanje nacionalnih stremljenja, osobito u Hrvatskoj, gdje se Rimokatolička crkva afirmirala

⁴ Pritom je za našu svrhu osobito zanimljiv tretman vjerskih učilišta. Katolički bogoslovni fakultet, koji je prema odluci Hrvatskog sabora 1869. te ukazom cara Franje Josipa 1874. utemeljen kao četverogodišnji fakultet u sklopu Sveučilišta u Zagrebu, odlukom vlade NR Hrvatske od 29. siječnja 1952. ukinut je, odnosno prestao je biti sveučilišnom sastavnicom, nakon čega je uslijedilo i rješenje o otkazu službe svim njegovim profesorima i nastavnicima (*Vjesnik*, 18. prosinca 1952., str. 1, prema: Akmadža, 2013.). Dakako, to je u teoriji značilo samo da se za financiranje bogoslovije više neće izdvajati državna sredstva, što je odražavalo temeljno načelo odvajanja Crkve od države, no u praksi država je pojačala nadzor nad radom vjerskih učilišta donošenjem niza dopunskih uputstava i odluka uz Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (1953.), kojima se omogućavalo zatvaranje vjerskih učilišta pri sumnji na neprijateljsku propagandu i djelovanje.

kao važan element nacionalnog identiteta, takva ambivalentnost u stavu države prema istoj kao političkoj i duhovnoj sili sasvim je razumljiva.

Nasuprot tome, crkve reformacije i crkve sljednice reformacije za komunistički režim nisu, ponajprije zbog svoje malobrojnosti, predstavljale ni političku ni svjetonazorsku konkurenciju te je on prema njima bio, kako procjenjuje Šeba, „prilično milosrdan“. Takva je relativna sloboda „imala svoju cijenu“, ali se ona „nije činila previsoka“ (Šeba, 2012.: 238). Slično mišljenje prevladava i kod Steindorffa, koji ističe (oslanjajući se na izjave Edgara Poppa⁵ kao i na arhivske izvore) kako antireligijska propaganda u Jugoslaviji nikada nije poprimila takve razmjere kao u Sovjetskom Savezu, budući da ni Tito ni državni vrh u svojim nastupima „nisu običavali zauzimati izričito antireligijske ili antiklerikalne pozicije“, te kako „osobito nikada nije bila usmjerena protiv protestanata“ (Steindorff, 2002.: 239). Ustvari, upravo u vrijeme gore spomenutih sukoba između režima i Rimokatoličke crkve koji su rezultirali, među ostalim, isključenjem katoličkih bogoslovnih fakulteta iz sveučilištâ u Zagrebu i Ljubljani te pravoslavnog iz sveučilišta u Beogradu, službeno je uspostavljena Luteranska crkva u Hrvatskoj, a na sinodu u Zagrebu 1951. usvojila je svoj statut kao „Evangelička crkva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“ (Steindorff, 2002.: 242). Iste te godine biskup Reformirane crkve Sandor Agoston, opisujući odnose s komisijama za vjerska pitanja, tvrdi kako su one „pune ... razumijevanja i blagonaklone prema Reformiranoj crkvi, a u konkretnim slučajevima već su mnogo pomogle kako zemaljskoj crkvi, tako i pojedinim crkvenim zajednicama“ (Steindorff, 2002.: 246). Dakako, to ne znači da je situacija bila laka ili jednostavna, već prije to da su zahvaljujući svom manjinskom položaju i neeksponiranosti u javnom životu crkve reformacije i crkve sljednice reformacije u Jugoslaviji mogle lakše

⁵ Edgar Popp bio je župnik evangeličko-luteranske zajednice u Zagrebu (1946.–1960.) i senior Evangeličke crkve u NR Hrvatskoj (1951.–1960.). Ovakva blaga ocjena situacije u vrijeme komunističke vladavine treba ipak biti uzeta s rezervom uzme li se u obzir da je Edgarov otac, Philipp Popp, koji je od 1918. služio kao župnik u Zagrebu, a 1931. je imenovan prvim biskupom Njemačke evangeličke crkve u Jugoslaviji, smaknut zbog navodne suradnje s neprijateljem krajem lipnja 1945, a da je sam Edgar Popp proveo 1945./46. nekoliko mjeseci u logoru Stara Gradiška zbog služenja domobranima u svojstvu evangeličkoga vojnoga kapelana (usp. Steindorff, 2002.: 242).

preživljavati čak i u godinama najvećih napetosti između države i Rimokatoličke crkve. Utoliko je moguće reći da je njihov položaj u odnosu na druge (katolike, pravoslavne, muslimane) bio ravnopravniji nego u Jugoslaviji prije Drugoga svjetskog rata. Osobito se to odnosilo na tzv. sekte⁶ koje su u prijašnjem jugoslavenskom režimu bile zabranjivane i progonjene (vidi također Matošević, 2017.).

Izvršna su ilustracija tome tekstovi okupljeni u knjizi Zlatka Frida *Religija u samoupravnom socijalizmu* (1971.). Pravnik po struci i obnašatelj vrhovnih dužnosti u saveznoj i republičkoj (hrvatskoj) Komisiji za vjerska pitanja, Frid ovdje nudi šarolik izbor tekstova (isječke iz časopisa te zapisnike s raznih sjednica i savjetovanja državnih i partijskih organizacija), u kojima se širokogrudno govori o slobodi vjerskog izražavanja i osjećanja koja prožima jugoslavensko društvo kao socijalističko društvo na visokom stupnju razvoja.⁷ Samo godinu ranije pod Fridovim uredništvom objavljen je i zbornik *Vjerske zajednice u*

⁶ Od 1893. do 1921. postojale su „sekte“, primjerice nazareni i baptisti, koje su bile donekle zakonski regulirane, ali postojale su i ostale sekte koje se ne spominju, primjerice adventisti, pentekostalci i dr. Donošenjem Ustava, najprije Kraljevine SHS (1921.), a potom i Jugoslavije (1931.), „usvojene“ su vjeroispovijesti koje su bile zakonski priznate na bilo kojem dijelu područja, što je 1918. inkorporiran u Kraljevinu SHS. To se, primjerice, odnosilo na evangeličku i baptističku vjeroispovijest, dok su ostale nespomenute mogle biti priznate samo novim zakonom. Sve ostale koje nisu potpadale pod jednu od te dvije kategorije smatrane su sektama (Knežević, 2001.).

⁷ Primjera radi, jedna od cjelina knjige nosi naslov „Vjerska sloboda u socijalističkom društvu dobiva puniji sadržaj“, a u njoj se citira predavanje neimenovanog predavača (najvjerojatnije samog autora) održano na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 2. travnja 1970. godine. Tu doznajemo kako su „konfesionalne zajednice“, u koje autor eksplicitno ubraja i „adventiste, baptiste, evangeliste i dr.“ same krive dolaze li u sukob s državnim vlastima, jer taj je sukob isključivo rezultat njihova nesnalaženja u povijesnom trenutku. Naime, novo društvo ne „sužava pojam slobode savjesti ili vjeroispovijesti“, nego dapače „u takvim kvalitativno novim uvjetima dolazi do veće i punije slobode“ (Frid, 1971.: 68). Štoviše, sve su vjerske zajednice ravnopravne, a „država garantira svim građanima slobodu vjerovanja i slobodu nevjerovanja“ (Frid, 1971.: 70). Sam termin „konfesionalne zajednice“ službeni diskurs koristi tako da u njega jednakopravno ubraja i nekršćanske vjerske zajednice. U razgovoru s *Glasmom Koncila* u studenome i prosincu 1967. Frid spominje kako su „jugoslavenski komunisti svjesni da u konfesionalnim zajednicama, pa i u katoličkoj, naročito u svjetskim razmjerima, postoje snage koje iskreno žele bolju budućnost svijeta, mir, toleranciju i koegzistenciju među ljudima i zemljama s različitim porecima...“ (kurziv M. S.) (Frid, 1971.: 182; usp. iste ili slične formulacije na str. 45, 49 i drugdje).

Jugoslaviji, u kojem su obrađene najbrojnije (njih petnaest) od „više od 30 konfesionalnih zajednica“ koje djeluju u SFR Jugoslaviji (Ceranić, 1970.: 7). U poglavlju o njihovom pravnom položaju Ivan Lazić potanko obrazlaže pojedine članke *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, a među ostalim (važno za našu temu) i kako konfesionalne zajednice „slobodno osnivaju vjerske škole za spremanje svećenika (čl. 4), same upravljaju njima, slobodno određuju nastavni plan i program i slobodne su u odabiranju nastavnika za ove škole“ (Lazić, 1970.: 64).⁸ Vratimo li se na Šebinu ocjenu da je ta sloboda „imala svoju cijenu“, ali se ona „nije činila previsoka“, može se reći kako je potiskivanje religije u privatnu sferu, koje je za većinske crkve značilo gubitak moći i vjerskog monopola u zemlji te osujećivanje aktivnih veza s „centralom u inozemstvu“, za većinu crkava reformacije i crkava sljednica reformacije ionako bilo *modus vivendi*, a proklamirana ravnopravnost na mnogim je mjestima polučila sasvim opipljive rezultate.

Za razumijevanje povijesnih okolnosti vremena nastanka „avangardnog“ projekta Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik potrebno je spomenuti još jedan element u društveno-političkom diskursu režima, a to je naglasak na tolerantnosti i širini horizonta jugoslavenske države. Riječ je o vremenu u kojem se Jugoslavija i inače ističe na međunarodnom planu kao nositeljica avangarde i napretka (prisjetimo se suvremene umjetnosti 1970.-ih, pojave neoavangardnih časopisa, razvoja umjetničke kritike, djelovanja avangardnih glazbenika, filmaša i fotografa, sudjelovanja hrvatskih arhitekata i dizajnera na Bijenalu u

⁸ Prema Lazićevoj procjeni, u razvoju „činjeničnih odnosa između države i konfesionalnih zajednica“ u socijalističkoj Jugoslaviji „najmanje poteškoća na putu tog razvoja bilo je s protestantskim, islamskom, Makedonskom pravoslavnom i drugim manjim konfesionalnim zajednicama“. Autor ističe kako je bilo i iznimaka, posebno u prvim poslijeratnim godinama, ondje gdje je zajednica bila pod snažnim utjecajem centrale u inozemstvu ili gdje su njezina načela bila suprotna državnom pravnom poretku (zabrana služenja vojnog roka, nošenja oružja, sudjelovanja na izborima), no i tu je proces sređivanja odnosa tekao brzo te su „danas odnosi između njih i države zadovoljavajući... Ovakav tok brzog sređivanja faktičnih odnosa s ovim konfesionalnim zajednicama bio je razumljiv, jer je većina od njih tek u novoj Jugoslaviji prvi put u povijesti svog postojanja u ovim krajevima mogla potpuno slobodno djelovati“ (Lazić, 1970.: 76). Važnost protestantskih zajednica za režim ističe i Todo Kurtović u svojoj procjeni situacije u Bosni i Hercegovini (Kurtović, 1978.: 221-222).

Veneciji i svjetskim izložbama, Velesajma u Zagrebu, vanjskopolitičkog otvaranja prema Zapadu, uključujući Saveznu Republiku Njemačku, procvata turizma na Jadranu i još brojnih drugih primjera) pa se u to razdoblje dobro uklapa upravo opisano isticanje tolerancije prema religiji.

3. Osnivanje Fakulteta i njegovo djelovanje u SFRJ

U gore citiranoj prijavi utemeljenja Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik iz 1975. godine izričito se navodi da će fakultet koristiti prostore Evangeličke crkve u Gundulićevoj 28 (konfiscirane ubrzo nakon završetka rata, ali uz djelomično dopuštenje za korištenje)⁹ te da će služiti „za potrebe protestantskih vjerskih zajednica“. Ovdje je riječ o formulaciji koja je bila sasvim u skladu s čl. 4 *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* (Uredžbeni zapisnik Sekretarijata za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, 1975.).

No ubrzo se pokazalo da je željena misija Fakulteta bila šira od ove koju navodi dokument prijave utemeljenja, a iz koje se može iščitati svojevrсна prilagodba očekivanju režima da vjerske zajednice i institucije povezane s vjerom egzistiraju na način geta.¹⁰ Tako je Fakultet – zacijelo na tragu Vlačićeve vizije o sveučilištu za južnoslavenske narode u Regensburgu – od samih početaka svojega djelovanja bio teološko-obrazovna ustanova prepoznata u širokom krugu te su se na njemu školovali ne samo budući crkveni djelatnici različitih protestantskih crkava iz šire regije, nego i studenti iz drugih kršćanskih konfesija (rimokatoličke, pravoslavne ...), kao i oni drugačijih

⁹ Detaljnije o tome Steindorff, 2002.: 250-252.

¹⁰ O tome, među ostalim, svjedoči i popis uzvanika na svečanosti otvorenja Fakulteta (Šeba, 2009.: 132-133) koji je zabilježen u promotivnoj brošuri: „Ivan Lazić, tajnik Komisije za odnose s religijskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH, Stjepan Cerjan, predsjednik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Skupštine grada Zagreba, Josip Turčinović, profesor Rimokatoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, Čedomir Drašković, profesor Srpskog Pravoslavnog fakulteta u Beogradu, Franc Perko, dekan Rimokatoličkog fakulteta u Ljubljani“ (Deutsch i Horak, n.d., str. 2).

religijskih pripadnosti i svjetonazora.¹¹ Kao što je nagoviješteno u samim počecima njegova djelovanja, kao cilj Fakulteta, pored službe protestantskim crkvama i drugim vjerskim zajednicama u zemlji i inozemstvu, istaknuto je i oživljavanje baštine reformacije. Povrh toga, u promotivnoj brošuri (Deutsch i Horak, n.d.), objavljenoj nekoliko godina nakon osnutka, upućuje se na Vlačićevu misao o reformaciji kao velikom historijskom i kulturnom pokretu za čiji je razvoj potrebna znanstvena osnova i uzdizanje znanstvenoga kadra, te iskazuje nada da će se ta vizija ostvariti budućim djelovanjem Fakulteta. Jednako tako, naznaka humanističkih ciljeva može se naslutiti u nakani odgajanja studenata u duhu Evanđelja, čime se željelo postići da njihov kršćanski život „motivira i daje jedan općenito pozitivan odnos prema životu i ljudima“. Takva orijentacija bila je od početka razvidna i iz programa, koji je kako svojim petogodišnjim opsegom, tako i svojom zasnovanošću na europskoj klasičnoj, humanističkoj i teološkoj tradiciji te, uz njegovanje reformacijske baštine, na općekršćanskim vrijednostima svjedočio da se ovdje radi o ambicioznom projektu izlaska iz okvira geta (Šeba, 2009.: 134-135; Deutsch i Horak, 10-11). U tom je smislu važno napomenuti da je samo godinu dana nakon početka rada Fakultet u Opatiji organizirao međunarodni simpozij pod nazivom *Zadaća Crkve u suvremenom svijetu*. Izlaganja trojice inozemnih predavača pratilo je više od 160 sudionika iz šest europskih zemalja i brojnih crkvenih tradicija, a naknadno su prikupljena i objavljena u zborniku (*Crkva u suvremenom svijetu*, 1980.). Širina vizije Fakulteta razvidna je bila i iz sastava nastavnog osoblja (Šeba, 2009.: 132-133). U tom je pogledu moguće reći da se TFMVI izdvajao od drugih teoloških učilišta koja su postojala u to vrijeme, a koja su djelovala u prvom redu pod određenim konfesionalnim predznakom, što je prepoznatljivo i u njihovu nazivlju. Ukoliko ga se pak želi posebno usporediti s protestantskim obrazovnim institucijama koje također nastaju u tom razdoblju, moguće je reći da se Fakultet od njih razlikovao i po tome

¹¹ Dokazi za ovu tvrdnju mogu se, primjerice, pronaći u upisnoj evidenciji Fakulteta iz tog početnog razdoblja, gdje kandidati u svojim molbama za odobravanje upisa u pravilu izrijeком navode pripadnost točno određenoj crkvenoj ili vjerskoj zajednici, odnosno svjetonazoru.

što je obimom i širinom svojega programa bitno nadilazio obim i tip biblijske škole kakav je u ono vrijeme bio dominantna oznaka tih obrazovnih institucija (Šeba, 2009.: 132-133).¹²

Zahvaljujući atraktivnosti takva pristupa, djelovanje Fakulteta u početnom razdoblju, a srazmjerno okvirima i mogućnostima djelovanja religijskih institucija u tadašnjoj SFRJ, obilježeno je priličnim zamahom koji se ogledao u solidnom priljevu studenata, pisanju skripti, začecima izdavačke djelatnosti te postojanju iznimno pozitivnog imidža ustanove u kršćanskoj ekumeni, ali i u široj akademskoj i kulturnoj javnosti (Šeba, 2009.: 134-135).

Iznimnu šansu sadržanu u viziji svojega djelovanja, kao i u relativno povoljnom povijesnom trenutku nastanka, Fakultet ipak nije uspio ostvariti, čime je ostvarenje te vizije odgođeno za nekoliko desetljeća. Naime, nakon nešto manje od desetak godina Fakultet ulazi u krizu iz ne do kraja poznatih i istraženih razloga.¹³ Dolazi do povremenih prekida u održavanju nastave, studenti teško ostvaruju sva svoja prava, rad na ustanovi postupno zamire, a njezin dobar imidž sve više zamjenjuju nepovjerenje i sumnja (Šeba, 2009.: 136-137). Ishod te kompleksne krize bila je činjenica da se Fakultet našao u poprilično ruiniranom stanju: nastava se održavala neredovito, nastavno osoblje je angažirano sporadično, financiranje ustanove nije bilo planirano dugoročno, mehanizmi i tijela odlučivanja bili su nedefinirani, a broj upisanih studenata vrlo nizak.¹⁴ No unatoč nepovoljnim povijesnim

¹² Odjeci ovakvoga širokog razumijevanja misije ustanove prisutni su i u stranom tisku. Dakako, bilo je i onih koji su glede ovakve široke ekumenske koncepcije iskazivali skepsu. Vidi Knall, 1977.: 10.

¹³ Nažalost, u dokumentaciji koju je iz tih vremena sadašnja uprava naslijedila 2004. godine u trenutku početka procesa revitalizacije ustanove nisu sačuvani gotovo nikakvi tragovi koji bi pomogli jasnije rasvijetliti genezu ove krize. Jednim dijelom ona je svakako bila vezana uz turbulentnu situaciju u Evangeličkoj (luteranskoj) crkvi u RH (vidi Šeba, 2009.: 136). No vjerojatno ju je moguće promatrati i u širem kontekstu kriznih situacija manjinskih protestantskih crkava u istočnom bloku, gdje se kao posljedica getoizacije povećava i šansa za netransparentnost djelovanja njihovih vođa, odnosno za pojavu lidera s autoritarnim sklonostima koji se s vremenom otuđuju od zajednica (u) kojima služe. U svakom slučaju, Fakultet u tom razdoblju djeluje pod vodstvom dekana dr. Vladimira Deutscha, seniora Evangeličke (luteranske) crkve u Republici Hrvatskoj.

¹⁴ Nakon smrti dekana Deutscha 1999. godine, mjesto dekana preuzima prof. dr. sc. Vitoimir Belaj, etnolog s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Šeba, 2009.: 138).

okolnostima u kojima je tijekom svog postojanja Fakultet morao djelovati, a među koje, osim ne do kraja razjašnjene unutarnje krize u koju je zapao, posebice pripada rat u Hrvatskoj, odnosno društvena i gospodarska kriza koja je njime bila izazvana, kao i složene promjene koje su se događale u poslijeratnoj Hrvatskoj kao zemlji u tranziciji, Teološki fakultet je, uz određene uspone i padove, ipak uspio održati kontinuitet svojega djelovanja.

4. Izazovi i promjene na početku novoga tisućljeća

Na početku novoga tisućljeća polagano dolazi do pokušaja oživljavanja djelovanja Fakulteta. Očito prepoznajući vrijednost ove ustanove te njezin specifičan doprinos hrvatskoj kulturi, društvu i obrazovanju, a osobito njezin potencijal u smislu promicanja vrijednosti ekumenskog te međureligijskog dijaloga u novoutemeljenoj hrvatskoj državi, Ministarstvo znanosti i tehnologije 23. svibnja 2001. godine na temelju članka 20. Zakona o visokim učilištima (1996., čl. 20) Fakultetu izdaje *Dopusnicu za početak obavljanja djelatnosti*, i to kao visokom učilištu pod nazivom Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik s pravom javnosti.¹⁵ Tim je dokumentom, koji je pohranjen u pismohrani Fakulteta, ova institucija po prvi put u svojoj povijesti, premda svrstana u privatna učilišta, priznata kao institucija s pravom javnosti.¹⁶ Ujedno je i hrvatska država učinila važan korak prema priznavanju prava na prisutnost

¹⁵ Prema izrijeku iz *Dopusnice* djelatnosti ovog visokog vjerskog učilišta obuhvaćaju izvedbu dodiplomskog i poslijediplomskog studija te izvedbu znanstvenog i visokostručnog rada u znanstvenim poljima teologije i filozofije kao i u drugim s teologijom povezanim znanostima. U obrazloženju za izdavanje *Dopusnice* navode se, među ostalim, sljedeći razlozi: da je utvrđeno da je ovo visoko učilište osnovano 31. listopada 1976., pri čemu je imalo isti tretman kao i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, te da je Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu dopisom od 26. rujna 1994. dalo pozitivno mišljenje o potrebi osnutka ovog visokog vjerskog učilišta.

¹⁶ Nakon promjene sjedišta (vidi dolje) i prijena postojeće dokumentacije iz pismohrane utvrđeno je da je nemoguće odrediti radi li se o cjelovitoj i potpunoj dokumentaciji. Budući da postoji utemeljena pretpostavka da dio dokumenata ipak nedostaje, kao i da će konačna klasifikacija trenutno dostupne arhivske građe biti moguća tek nakon što se ta dokumentacija kompletira, u nastavku teksta čitatelj će povremeno biti upućen na pismohranu Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik te će se svi dokumenti koji su dostupni samo u njoj označavati kao „Pismohrana“.

i djelovanje ovog vjerskog učilišta kao učilišta manjinskih vjerskih zajednica u hrvatskom javnom prostoru, a posebice u visokom školstvu.

No premda je *Dopusnica* osigurala osnovni pravni okvir za djelovanje fakulteta kao institucije s pravom javnosti, ipak je još podosta drugih pitanja ključnih za njezinu budućnost ostalo otvoreno i problematično. Krajnje spornim ubrzo se pokazalo pitanje vrste studijskog programa koje ovo visoko učilište može izvoditi. Prema *Dopusnici* Fakultet može izvoditi dodiplomski i poslijediplomski studij, čime se podrazumijeva sveučilišna razina studija te se u skladu s time imenuje kao fakultet (Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik). Ovakvi termini iz *Dopusnice* sasvim odgovaraju naravi studija teologije, koji od svojih početaka u srednjem vijeku djeluje u obliku sveučilišnog studija kakav se nalazio u temeljima europskih sveučilišta te je ostao jedan od samo tri (i to najprestižnijih) studija višega ranga koji su vodili do magistarske i potom doktorske titule. Ipak, pri pokušaju primjene dobivene *Dopusnice* Fakultet je naišao na ozbiljne teškoće. Naime, u relativno kratkom roku nakon njezina izdavanja donesen je i *Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (2003.) koji je mogućnost izvođenja sveučilišnih studija pridržao isključivo sastavnicama Sveučilišta.¹⁷ Tako je ovakvom legislativom Fakultetu, kao učilištu koje nije bilo u sastavu niti jednoga hrvatskog sveučilišta i time neminovno klasificirano kao privatno učilište, ustvari bilo onemogućeno pristupiti propisanoj proceduri akreditacije svog programa pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta (u nastavku teksta: MZOS), odnosno pri Agenciji za znanost i visoko obrazovanje (u nastavku teksta: AZVO) na željeni i jedini primjeren način: kao sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija usklađenog s bolonjskim standardima.

Kao drugo iznimno problematično pitanje pokazalo se pitanje zadovoljavanja propisanih uvjeta za izvođenje studija (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, 2003., čl. 51. st. 4), a prema kojima će se dopusnica izdati visokom učilištu koje ima potreban broj

¹⁷ Zakon tako propisuje da „preddiplomsko, diplomsko i poslijediplomsko obrazovanje“ potpada pod zadaće sveučilišta, dok je „stručno visoko obrazovanje“ zadaća visokih škola i veleučilišta (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, 2003., čl. 3).

stalno zaposlenog nastavnog i drugog osoblja s odgovarajućom znanstvenom i stručnom kvalifikacijom, odgovarajući prostor i opremu, te osigurana potrebna novčana sredstva za svoj rad, uključujući jamstvo o kontinuitetu prema stavku 8. istoga članka. Naime, za razliku od situacije teoloških učilišta većinske Rimokatoličke crkve, koja su se nakon uspostavljanja neovisne hrvatske države mogla na osnovi višestoljetne tradicije vratiti u sastav sveučilišta ili su pak osnovana kao nove sastavnice hrvatskih sveučilišta (čime se za njih otvorila mogućnost financiranja iz javnog proračuna kao i korištenja drugih resursa dostupnih javnim učilištima), status TFMVI-ja, premda mu je *Dopusnicom* iz 2001. načelno osiguran okvir za djelovanje, bio je takav da je u praksi to djelovanje postalo vrlo upitno – ponajprije stoga što za rad tog učilišta, kao privatnog visokog učilišta, nije bilo moguće zatražiti nikakva sredstva iz javnog proračuna koja su bila nužno potrebna za ispunjavanje preduvjeta propisanih za dobivanje nove dopusnice.¹⁸

Slijedom svih tih okolnosti sve je više postajalo jasno da *Dopusnica* iz 2001. ne osigurava budućnost ustanove kao ni njezinu integraciju u obrazovni sustav Republike Hrvatske te da bi se ustanova ubrzo mogla naći suočena s pitanjem svog stvarnog, ali i pravnog opstanka. Na taj način se Fakultet, koji se ionako već dulje vrijeme nalazio u krizi, našao suočen s trojakim, izvanredno zahtjevnim zadatkom. Kao prvo, trebalo je „oživjeti“ rad ustanove kako glede nastave, tako i glede drugih aktivnosti koje su povezane s teologijom te tako sačuvati kontinuitet rada koji je već posve bio doveden u pitanje. Kao drugo,

¹⁸ Tako je Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu ponovno postao sastavnicom Sveučilišta odlukom Izvršnog vijeća Sabora Republike Hrvatske iz 1990. godine nakon 38 godina djelovanja kao isključivo crkvena ustanova i to na temelju tradicije njegova djelovanja u sklopu Sveučilišta u Zagrebu od samog utemeljenja 1869. godine. Katolički bogoslovni fakultet u Splitu stekao je status sastavnice Sveučilišta u Splitu 1997. temeljem pozivanja na stoljetnu tradiciju i osobito na integraciju Teologije u Splitu u Sveučilište u Zagrebu kao podružnice KBF-a od 1995. godine, dok Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu svoj status sveučilišne sastavnice može zahvaliti molbi dijecezanskog biskupa mons. dr. Marina Srakića 2003. upućenoj Kongregaciji za katolički odgoj u Rimu, koja ga je 4. lipnja 2005. osnovala kao fakultet u sastavu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

trebalo je u najkraćem mogućem roku pronaći primjereno rješenje za integraciju u hrvatski sustav visokog školstva u skladu sa smjernicama novog Zakona, odnosno smjernicama Bolonjske deklaracije.¹⁹ I kao treće, trebalo je pronaći model kako da Fakultetu za potrebe izvođenja studija postane dostupno financiranje iz državnog proračuna.

Paralelno s ovim promjenama dolazi i do buđenja angažiranosti kod crkava osnivača, pa se tako najprije 23. travnja 2001. donosi nova *Odluka o osnivanju*, a 9. srpnja 2003. i novi *Statut Teološkoga fakulteta Matija Vlačić Ilirik* (Pismohrana). Tim se aktima nastoji učvrstiti status ustanove u skladu s novonastalim zakonskim okvirima, čemu je pridonio i novi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica koji izrijekom dopušta osnivanje „učilišta bilo kojeg stupnja“ koja imaju pravnu osobnost i pravo javnosti (2002., čl. 11). Konačno, kako bi se pokušalo adekvatno odgovoriti na gore spomenuti trostruki izazov, osnivači počinju raditi na zapošljavanju djelatnika koji će aktivno pristupiti rješavanju problema. Najprije je tijekom 2003. angažirana Lidija Matošević,²⁰ koja je sljedeće godine postavljena na mjesto prodekanice. Iste godine na mjesto tajnika ustanove dolazi Enoch Šeba.²¹ U svibnju 2004. dolazi i do početka djelovanja na novoj lokaciji – uslijed nesređenih odnosa unutar Evangeličke crkve Fakultet napušta prostorije

¹⁹ Imajući na umu ekstremno kratke rokove unutar kojih je tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta pristupilo reformi visokog školstva i implementaciji novog sustava koji je zahtijevao izradu i verifikaciju novih studijskih programa, taj je zadatak bio gotovo neostvariv za ustanovu koja je tek krenula praktički ispočetka obnavljati svoje djelatnosti i resurse.

²⁰ Lidija Matošević diplomirala je filozofiju, povijest i katoličku teologiju na Sveučilištu u Zagrebu, magisterij iz teologije postigla je na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, a 2003. stekla je doktorat iz teologije na evangeličkom teološkom fakultetu Ruprecht-Karls-Universität u Heidelbergu.

²¹ Nakon završetka dodiplomskog studija teologije na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, Enoch Šeba je sljedećih šest godina proveo na radnom mjestu tajnika Studentskog evandeoskog pokreta u Zagrebu. Ubrzo nakon početka rada na Fakultetu počinje s diplomskim studijem na International Baptist Theological Seminary u Pragu, gdje će i steći titulu magistra teologije. Osim toga valja istaknuti kako dekan u ovom razdoblju zbog svoje zauzetosti na matičnom Filozofskom fakultetu za velik dio poslova opunomoćuje prodekanicu i tajnika, čiji se rad u počecima u cijelosti financira potporom Saveza baptističkih crkava u RH. Ipak, on je, kao vjernik-evangelik i ugledni znanstvenik tijekom čitavog procesa revitalizacije ustanove davao nemjerljiv doprinos i poticaj njegovu napredovanju.

Evangeličke crkvene općine u Gundulićevoj ulici i nastavlja djelovati u novim, premda skromnijim i unajmljenim prostorima u Radićevoj 34 te pritom mijenja svoje sjedište (Šeba, 2009.: 139-140). Tim zbivanjima zapravo otpočinje razdoblje teške borbe: borbe za održanje i revitalizaciju ustanove i osiguravanje njezine budućnosti unutar visokoškolskog sustava Republike Hrvatske.

Tijek revitalizacije ustanove krenuo je vrlo dobro, pa čak i iznad svih očekivanja. Na Fakultet su ubrzo započeli pristizati studenti iz protestantskih crkava, ali i drugih kršćanskih konfesija, religija i svjetonazora, što svjedoči o tome da je vizija ustanove kakva je zacrtana u počecima, unatoč problemima u njezinu ostvarenju, bila primjeren odabir.²² Fakultet se ubrzano reafirmira i u javnosti, ponajprije izdavačkom djelatnosti te javnim nastupima, među kojima svakako treba istaknuti priređivanje za pretisak i predstavljanje javnosti prvotiska prijevoda Novoga zavjeta na hrvatski jezik 2007. i 2008., koji su 1562./1563. bili načinili hrvatski protestantski okupljeni u tzv. uraškom krugu, kao i gostovanje Jürgena Moltmanna 2005. (Šeba, 2009.: 145-146; 149). Čitavo to vrijeme Fakultet se prilično uspješno distancirao od još uvijek postojećih problema u Evangeličkoj crkvi koji su se ranije negativno odražavali na njegov rad i reputaciju, kako u zemlji tako i u inozemstvu.²³ Godine 2010. Fakultet uspijeva pribaviti i prostor za vlastitu depozitnu knjižnicu (Pismohrana). Razvija se uspješna suradnja s pojedinim sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu (osobito s Katoličkim bogoslovnim fakultetom, Filozofskim fakultetom Družbe Isusove te Hrvatskim studijima), kao i s teološkim znanstvenicima i ustanovama u inozemstvu. Zahvaljujući prihodima od školarina, izdavaštva i donacija osiguravaju se i minimalna sredstva za funkcioniranje ustanove (Šeba, 2009.: 138-140). Određeni dio studenata nakon stjecanja diplome na Fakultetu aktivno pridonosi radu i životu vjerskih zajednica i društva,

²² Tako je već u akademskoj godini 2004./2005. prvu godinu studija prvi put upisalo 45 studenata (Pismohrana).

²³ Zbog tih problema došlo je ranije i do gubitka kontakata i suradnje s inozemnim partnerima koji su u počecima djelovanja Fakulteta pružali razne vrste potpore. U ovom razdoblju dolazi do postupnog, ali uspješnog obnavljanja tih veza i uspostave novih oblika suradnje.

a neki među njima uspješno nastavljaju studij na drugim učilištima u Hrvatskoj i inozemstvu.

Međutim drugi dio zadatka, usklađivanje sa smjernicama novog Zakona, odnosno Bolonjske deklaracije, pokazalo se kao izazov spojen s velikim poteškoćama. Dio njih proizlazio je iz činjenice da je Fakultet kao privatna ustanova bio *de facto* prinuđen zatražiti verifikaciju stručnoga, odnosno specijalističkoga studija teologije te odustati od sveučilišne razine studija. Drugi dio problema dolazio je od činjenice da je svrstavanje Fakulteta među privatna učilišta uvelike otežavalo, a u praksi i onemogućavalo pristup sredstvima iz državnog proračuna te time posredno dovodilo u pitanje i samo usklađivanje sa Zakonom, osobito po pitanju broja stalno zaposlenih nastavnika te drugih uvjeta za izvođenje studija. Upravo zbog toga pod znak pitanja dovedeno je i samo akreditiranje stručnog i specijalističkog studija.

Poštujući važeću zakonsku regulativu, ali istodobno i neizbježno dovodeći u pitanje humanističku prirodu studija teologije i njegovu sveučilišnu razinu, vodstvo Fakulteta odlučuje se, u cilju osiguravanja nastavka djelovanja institucije, prihvatiti jedinu mogućnost koju je postojeći zakonski okvir nametnuo studijima teologije manjinskih vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj. Stoga u travnju 2007. dostavlja MZOS-u prijedlog redovitoga stručnog studija teologije u svrhu njegove verifikacije, koju u lipnju 2007. dopunjava *Izjavom o jamstvu kontinuiteta* (Pismohrana).

Paralelno s pripremama za predaju prijedloga studijskih programa AZVO-u, vodstvo Fakulteta počevši od 2004. u više navrata kontaktira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Vladu Republike Hrvatske i Komisiju za odnose s vjerskim zajednicama, pri čemu – kako u pisanim obraćanjima, tako i na sastancima koji su održavani s pojedinim predstavnicima tih institucija – ukazuje na to da tretman institucije kao pukog privatnog učilišta, od kojega se očekuje da vlastitim sredstvima osigura svoj rad, ovu ustanovu manjinske vjerske zajednice dugoročno dovodi u težak i u osnovi neizdrživ položaj u kojemu neće moći optimalno zadovoljiti zakonske propise po pitanju uvjeta rada. Iz tog razloga vodstvo Fakulteta od nadležnih tijela traži minimalnu financijsku potporu koja bi pomogla proces usklađivanja Fakulteta sa

Zakonom. Nažalost, ova višegodišnja komunikacija (2004.–2008.) nije dovela do željenog rezultata, već je od strane predstavnika državnih tijela uvijek iznova bilo naglašavano da se Fakultet najprije treba vlastitim financijskim snagama uskladiti s važećim zakonskim propisima i da je tek nakon toga moguće pokrenuti razgovore o eventualnoj financijskoj potpori, odnosno nekom obliku javnog financiranja (Pismohrana).

5. Koraci prema Sveučilištu u Zagrebu i početak procesa integracije

Svjesno činjenice da će se Fakultet ubrzo ponovno naći u vrlo teškoj situaciji, vodstvo Fakulteta obraća se u lipnju 2008. za pomoć Sveučilištu u Zagrebu (Pismohrana, 2008.), te iznosi situaciju u kojoj se nalazi: kako u pogledu problematike vezane uz nemogućnost da se u skladu s važećim Zakonom studij teologije na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik izvodi kao teologiji jedino primjeren sveučilišni studij, tako i u pogledu poteškoća u realizaciji barem minimalnog financiranja institucije iz državnog proračuna. Nakon konzultacija obavljenih unutar Sveučilišta, ali i s bitnim čimbenicima izvan njega, ono predlaže *Sporazum o pokretanju i zajedničkom izvođenju studijskih programa preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija* Protestantska teologija (Pismohrana). Prema tom sporazumu između Sveučilišta i Fakulteta, potpisanom 20. siječnja 2009., Sveučilište u Zagrebu postaje nositelj studijskih programa, a Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik koordinator njihovog izvođenja (čl. 2). Sporazumom se nadalje utvrđuje da će Fakultet izraditi prijedloge spomenutih studijskih programa u čijem bi izvođenju sudjelovali i nastavnici Sveučilišta i njegovih sastavnica (čl. 3) te da će konačni prijedlog studijskih programa za Senat sveučilišta izraditi Radna skupina pri Sveučilištu u koju će se imenovati predstavnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Hrvatskih studija te Filozofskog fakulteta Družbe Isusove (čl. 4), kako bi se u primjerenom roku proveo postupak donošenja programa te od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta ishodila dopusnica za izvođenje (čl. 5). Pri Sveučilištu se osniva radna skupina za pokretanje studijskih programa, koju na temelju rektorova imenovanja predvodi

Lidija Matošević (Pismohrana). Programi koje je ta radna skupina pripremila uspješno prolaze proceduru verifikacije unutar Sveučilišta i bivaju prihvaćeni na sjednici Senata 21. travnja 2009. godine (Sveučilište u Zagrebu, 2009.: 5-6). Međutim nakon zastoja uzrokovanog izmjenom Zakona o osiguranju kvalitete u visokom obrazovanju isti ti programi još jednom prolaze čitavu proceduru, da bi se donošenje odluke o njihovom osnivanju i izvođenju konačno dogodilo na sjednici Senata 16. studenoga 2010. (Sveučilište u Zagrebu, 2010.).

Paralelno s potpisivanjem Sporazuma i pokretanjem procesa verifikacije na Sveučilištu, a na poticaj uprave Sveučilišta, predstavnici Fakulteta stupaju u kontakt s nadležnim Ministarstvom radi aktualizacije razgovora o sufinanciranju studijskih programa kojima je sada nositelj Sveučilište u Zagrebu. Tijekom tih razgovora od strane MZOS-a iskazano je da se pitanje sufinanciranja ovih studijskih programa po završetku procesa verifikacije, odnosno po dobivanju pozitivnog mišljenja AZVO-a, neće smatrati problematičnim. Potom MZOS donosi i odluku o upisu pred-diplomskog studija u Upisnik studijskih programa, gdje naznačuje da će sufinanciranje ovog programa biti moguće po dobivenom pozitivnom mišljenju Agencije za znanost i visoko obrazovanje (Pismohrana).

U iščekivanju pozitivnog mišljenja AZVO-a, a kako se ne bi dovođio u pitanje kontinuitet studija, Sveučilište u Zagrebu raspisuje u ljeto 2011. natječaj za upis u prvu godinu preddiplomskog studija, pa se u jesen te godine kreće s izvođenjem preddiplomskog studija na bazi samofinanciranja (od strane Fakulteta) u dobroj vjeri da pozitivno mišljenje AZVO-a neće izostati. Potkraj godine, točnije 8. prosinca 2011., Sveučilište i Fakultet potpisuju *Sporazum o ustroju, organiziranju i izvođenju nastave sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija* Protestantska teologija (Pismohrana). Prof. dr. sc. Siniša Zrinščak²⁴ imenovan je voditeljem studija, a dr. sc. Lidija Matošević zamjenicom

²⁴ Budući da Fakultet u tom trenutku, iz razumljivih razloga, nije imao nijednu osobu sa znanstveno-nastavnim zvanjem u području protestantske teologije, položaj voditelja studija prihvaća prof. Zrinščak, sociolog s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je tada već nekoliko godina surađivao s Fakultetom kao vanjski suradnik. Od tada pa sve do danas on je svojim neumornim zalaganjem, stručnošću i požrtvovnošću iznio velik dio tereta svih razvojnih procesa koje opisujemo u ovom radu.

voditelja. Nakon toga dolazi do ustrojavanja Vijeća studija, pokretanja izbora u znanstveno-nastavna zvanja za potrebe novoosnovanog studija, te donošenja niza drugih odluka i dokumenata nužnih za funkcioniranje studija (Pismohrana). Tijekom akademske godine 2011./2012. pedesetak aktivnih studenata s viših godina Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik upisuje se na preddiplomski studij *Protestantska teologija* Sveučilišta u Zagrebu (Pismohrana). Odobrenje za upis u Upisnik studijskih programa MZOS izdaje 10. travnja 2013., čime je konačno omogućen i upis studenata u diplomski studij, pa se s redovitim upisima kreće u akademskoj godini 2013./2014.

U međuvremenu AZVO 27. srpnja 2012. dostavlja Sveučilištu i MZOS-u pozitivno mišljenje o opravdanosti javnog financiranja sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija *Protestantska teologija* (Pismohrana). Unatoč očekivanjima Sveučilišta i Fakulteta te prethodnim obećanjima od strane MZOS-a, u razgovorima s predstavnicima MZOS-a sada se pokazuje da je potpisivanje Sporazuma o financiranju ova dva studija iznimno neizvjesno te da bi moglo biti do daljnjega odgođeno. Tek nakon više od godine dana pregovora, u koje je uključen bio i Ured predsjednika RH (Pismohrana), Sporazum između MZOS-a, Sveučilišta u Zagrebu i Fakulteta konačno je potpisan 22. listopada 2013., čime je regulirano financiranje novoustrojenih studija i osiguran minimum za njihovo normalno izvođenje (Pismohrana). Odmah nakon toga pristupa se i procesu otvaranja radnih mjesta na Sveučilištu za potrebe protestantske teologije te rješavanju niza pitanja vezanih uz studentski status te studentsku evidenciju (Pismohrana).

6. Doprinos integracije: osnivanje Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik

Navedenim sporazumima sa Sveučilištem u Zagrebu kao i Sporazumom s MZOS-om aktualna situacija i status Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik znatno su se promijenili u odnosu na dotadašnju i to u više aspekata.

Sukladno sporazumima koji su potpisani sa Sveučilištem u Zagrebu, nositelj sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija *Protestant-*

ska teologija postalo je samo Sveučilište u Zagrebu. Time je – premda se ti programi svojim sadržajem, odnosno usmjerenjem nadovezuju na višedesetljetno teološko obrazovanje na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik – funkcioniranje ovih studija u potpunosti prešlo u nadležnost sveučilišnih tijela studija, odnosno Vijeća studija *Protestantska teologija* i voditelja studija. Izravna je posljedica ovoga da Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik od akademske godine 2011./2012. u potpunosti prestaje s upisom novih studenata, pri čemu je u nadležnosti Fakulteta ostalo isključivo obavljanje administrativnih poslova vezanih uz predmetni studij i poslova studentske referade.

Budući pak da MZOS nije pristao direktno financirati Fakultet (s obzirom da je i dalje tretiran kao privatna visokoškolska ustanova, unatoč tome što je koordinirao izvođenje javnog sveučilišnog studija), zapošljavanje nastavnika koji sudjeluju u izvedbi programa konačno je – nakon otezanja od gotovo godinu i pol – temeljem Sporazuma s MZOS-om riješeno tako da su nastavnici za potrebe studija *Protestantska teologija* zaposleni pri samom Sveučilištu.²⁵

Ograničavanjem funkcije Fakulteta na funkciju koordinatora sveučilišnih studija *Protestantska teologija*, prijepisom starih te upisom svih novih studenata na Sveučilište te zapošljavanjem svih sadašnjih kao i potencijalnih budućih zaposlenika za potrebe studijskih programa *Protestantska teologija* isključivo na Sveučilištu, Fakultet je završetkom akademske godine 2013./2014. ostao i bez osnovne djelatnosti koja je prema Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju bila preduvjet njegove buduće re-akreditacije kao visokog učilišta, a time i njegove egzistencije. Fakultet, dakle, više nije izvodio vlastite studijske programe, a povrh toga u poslovima koordiniranja izvođenja novih, sveučilišnih studija uprava se od početka susretala s nizom poteškoća operativne naravi.

Upravo je situacija u kojoj buduća egzistencija koordinatora sveučilišnih studija *Protestantska teologija* postaje otvorenim pitanjem bila jedan od razloga što je između Sveučilišta i Fakulteta otpočela nova

²⁵ Raniji sporazumi između Sveučilišta i Fakulteta iz 2009. i 2011. predviđali su direktno financiranje Fakulteta i zapošljavanje na Fakultetu na teret državnog proračuna.

faza razgovora o budućnosti sveučilišnih studija *Protestantska teologija*, odnosno o mogućnostima njihove potpune integracije u Sveučilište u Zagrebu i to u obliku odgovarajuće ustrojbene jedinice. Razgovori na tu temu započeli su krajem 2012., no zbog odgode potpisivanja Sporazuma o financiranju s MZOS-om, intenzivnije su nastavljeni 2014. Ključni trenutak u tim pregovorima predstavlja pismo namjere koje su na poticaj rektora Alekse Bjeliša potpisali predstavnici sveučilišnog studija kao i predstavnici Fakulteta, odnosno njegovih osnivača, a u kojemu se predlaže osnivanje Sveučilišnoga studijskog centra za protestantsku teologiju koji bi služio kao organizacijska jedinica unutar koje bi se nastavili izvoditi studijski programi, te koji bi obuhvatio dotadašnje djelovanje Fakulteta, a ujedno i stvorio institucionalni okvir za znanstveni rad u području teologije, posebice protestantske, kao i drugim, s teologijom povezanih relevantnih interdisciplinarnih područja (Pismohrana). Nakon primitka pisma namjere te obavijesti o pozitivnom ishodu navedenih konzultacija, rektor tematiku osnivanja Sveučilišnog studijskog centra 14. srpnja 2014. donosi na dnevni red sastanka rektorskoga kolegija. Prema informacijama koje su potpisnici spomenutog pisma namjere dobili od aktualnog rektora, na rektorskom je kolegiju u potpunosti prihvaćena inicijativa za osnivanje Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju. Tadašnji rektor prof. dr. sc. Aleksa Bjeliš pritom informira potpisnike pisma namjere da će operativni dio osnivanja spomenutog centra ući u mandat novoizabranog rektora prof. dr. sc. Damira Borasa.

Osim pitanja novog organizacijskog ustroja, u razgovorima s upravom Sveučilišta u više navrata je opetovano tematizirana problematika prostornog rješenja za izvođenje studija. Budući da je Fakultet od 2004. godine djelovao u unajmljenom prostoru, a u svojem vlasništvu posjedovao je samo jedan skladišni prostor za knjige, taj se problem od 2009., a intenzivnije od 2012., razmatra kao jedno od prioritarnih pitanja za buduće funkcioniranje novopokrenutih studija i kao osobito važno u kontekstu inicijative o osnivanju sveučilišnog centra za protestantsku teologiju. Međutim, rješavanje tog pitanja također je odgođeno tako što se nalaženje zadovoljavajuće solucije prenijelo u mandat novoizabranog rektora.

Shodno tome, predstavnici Fakulteta, odnosno voditelj i zamjenica voditelja studija *Protestantska teologija*, stupaju u kontakt s novoizabranim rektorom kako bi se u što kraćem roku konačno pristupilo osnivanju Centra. Prvotno je 14. srpnja 2015. odlukom rektora na privremeno korištenje studiju *Protestantska teologija* dodijeljen prostor na lokaciji Ivana Lučića 1a. Nakon toga je tijekom 2016. osnovana radna skupina za osnivanje sveučilišnog centra, a potom i Odbor u koji su uključeni i predstavnici osnivača Fakulteta čija je zadaća bila definirati odnose Centra u osnivanju s Fakultetom i njegovim osnivačima. Na temelju prijedloga radne skupine Senat Sveučilišta na sjednici održanoj 17. siječnja 2017. donosi *Odluku o osnivanju Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik* (Odluka o osnivanju, 2017.), a uz nju i *Odluku o imenovanju privremenih tijela Sveučilišnog centra*. Time se stječu preduvjeti za donošenje osnovnih akata ustanove, što rezultira ustrojavanjem Vijeća Centra (12. travnja 2017.), na čiji prijedlog rektor Sveučilišta 13. lipnja 2017. donosi *Pravilnik o ustroju i djelovanju Sveučilišnog centra*. U sljedećem koraku rektor odlukom od 13. rujna 2017. imenuje doc. dr. sc. Lidiju Matošević voditeljicom, a prof. dr. sc. Sinišu Zrinščaka zamjenikom voditeljice Centra (*Odluka o imenovanju*, 2017.). Konačno, Sporazum između Sveučilišta u Zagrebu, Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik, Saveza baptističkih crkava u RH i Evangeličke crkve u RH koji je potpisan 25. listopada 2017. precizira da će izvođenje studija u potpunosti preuzeti novoosnovani Centar, kao i da će osnivači Fakulteta nastaviti doprinositi i podupirati rad Centra sudjelovanjem u Strateško-razvojnom odboru Centra. Time je osiguran kontinuitet studija protestantske teologije na sveučilišnoj razini koji je otpočeo Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik. Na taj način proces integracije formalno je i praktički dovršen te preostaje još samo okončati proces primopredaje i postupak gašenja Fakulteta, čiji sljednik postaje Sveučilište u Zagrebu.

7. Zaključak

U određenom smislu ovaj tekst predstavlja dolazak na razmeđu pa je posve prirodno upitati se: što se može zaključiti iz sažetog presjeka

ključnih događaja i prijelomnica u životnom ciklusu ove visokoškolske ustanove? S jedne strane, pogled unatrag potvrđuje da su unatoč relativno nepovoljnim uvjetima u manjinskim vjerskim zajednicama ipak postojali pojedinci koji su odbili prihvatiti (samo)nametnute pozicije pa su stoga osnovali, gradili, razvijali, a kasnije i revitalizirali ustanovu koja je svojom vizijom i ciljevima katkad i nadilazila obzore onih vjerskih zajednica kojima je primarno okrenuta. Istodobno, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik samim svojim postojanjem propitivao je granice stava koji je država, i to u sklopu dvaju različitih društvenih uređenja, zauzimala prema crkvama, posebno manjinskim. Je li to propitivanje donijelo pozitivne pomake i probitke za vjerske zajednice i šire društvo, vjerojatno će bolje pokazati neka druga, kasnija prosudba donesena sa sigurnije vremenske distance.

S druge strane, dinamika i uvjeti u kojima se Fakultet razvijao, reakcije na koje je nailazio u ostvarivanju svojih prava, pa i način na koji sada prepušta mjesto Centru u okrilju Sveučilišta u Zagrebu – sve to ukazuje na stanovitu podvojenost u odnosu države i javnih službi prema djelovanju nečega što se percipira kao blisko manjinskim vjerskim zajednicama. Nemoguće je zanijekati tolerantnost, pa čak i zauzetost za osiguravanje legislative u kojima će postojati sloboda od diskriminacije. Takav se stav, u različitim obličjima, prepoznavao kako u prošlom sustavu, gdje je tendencija bila izjednačavati sve vjerske zajednice, tako i u ovom sadašnjem, gdje postoji nagnuće da se većinskoj crkvi prizna poseban status. No jednako je tako teško ne uočiti kako visokoškolskoj ustanovi koja je obilježena povezanošću s manjinskim vjerskim zajednicama ta ista povezanost nikako nije referenca koja bi osigurala potpunu profesionalnost i nepristranost svih dionika u državnim i javnim tijelima na koja je ta ustanova neminovno upućena u svojem svakodnevnom djelovanju. Drugim riječima, ustanova poput Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik svakako ima veću „šansu“ iskusiti inertnost, neučinkovitost, a katkad i paradoksalnost postojećeg državnog aparata.

Hoće li se išta od ovoga i kako promijeniti nakon što se studij protestantske teologije u potpunosti premjesti u sveučilišni kontekst, zasad je ipak prerano reći. No kako se radi o dosegu kakav u našem društvu zasad nema premca, čini nam se korisnim preporučiti da se toj, uvjetno

rečeno, „novoj“ ustanovi pruži potpora, ali i nastaviti proučavati njezine dosadašnje i buduće iskorake i doprinose, kako u okvirima manjinskih vjerskih zajednica, tako i šire društvene zajednice.

Literatura

- Akmađža, M. (2003.). „Politika državnih vlasti prema vjerskim školama u Zagrebačkoj nadbiskupiji, 1945.-1966.“. *Tkalčić – godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 7, 157-196.
- Akmađža, M. (2013.). *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb–Slavonski Brod: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. (2013.). *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb–Slavonski Brod: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. (2008.–2017.). *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji.* Sv. I. (1945.-1952.), sv. II. (1953.-1960.), sv. III. (1961.-1964.), sv. IV. (1965.-1968.). Zagreb–Slavonski Brod: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“ i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. i Josipović, S. (2009.). „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj, 1945.-1952.“. *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 109-132.
- Bajsić, V. i Frid, Z. (ur.) (1970.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza.
- Ceranić, I. (1970). *Konfesionalne zajednice u SFR Jugoslaviji.* U: V. Bajsić i Z. Fried (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza, 7-44.
- Crkva u suvremenom svijetu: međudenominacioni simpozij – predavanja i govori* (1980.). Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Deutsch, V. i Horak, J. (1976.). *Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“ Zagreb – Opće informacije (brošura).* Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Frid, Z. (1971.). *Religija u samoupravnom socijalizmu.* Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine.
- Hasanagić, E. (prir.) (1959.). *Komunistička partija Jugoslavije 1919.-1941.: izabrani dokumenti.* Zagreb: Školska knjiga.
- Horak, J. (1970). *Protestantizam i ekumenizam.* U: V. Bajsić i Z. Fried (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza, 127-140.
- Horak, J. (1989.). *Baptisti: povijest i načela vjerovanja.* Zagreb: Duhovna stvarnost.
- Jambreč, S. (1996.). *Evandeoska crkva: prošlost i sadašnjost Evandeoske crkve u Hrvatskoj.* Zagreb: Evandeoska crkva u Hrvatskoj.
- Jambreč, S. (2003.). *Crkve reformacijske baštine. Pregled povijesti i teološke misli.* Zagreb: Bogoslovni institut.

- Knall, D. (1977.). „Die neue Matthias- Flacius- Fakultät in Agram (Zagreb)“. *Gustav-Adolf-Blatt*, 23.
- Knežević, R. (2001.). *Pregled povijesti baptizma na hrvatskom prostoru: priručnik za interaktivnu poduku u vjeri (skripta)*. Osijek: Baptistički institut.
- Koschorke, K. (2009.). *Das Jahr 1989/90 in der Geschichte des Welchristentums / The Year 1989/90 in the History of World Christianity*. U: K. Koschorke (ur.). *Falling Walls: The Year 1989/90 as a Turning Point in the History of World Christianity / Einstürzende Mauern. Das Jahr 1989/90 als Epochenjahr in der Geschichte des Weltchristentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 9-30.
- Koschorke, K. (ur.) (2009.). *Falling Walls: The Year 1989/90 as a Turning Point in the History of World Christianity / Einstürzende Mauern. Das Jahr 1989/90 als Epochenjahr in der Geschichte des Weltchristentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kunter, K. i Schjørring, J. H. (ur.) (2007.). *Die Kirchen und das Erbe des Kommunismus. Die Zeit nach 1989 – Zäsur, Vergangenheitsbewältigung und Neubeginn. Fallstudien aus Mittel und Osteuropa und Bestandaufnahme aus der Ökumene*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Kunter, K. i Schjørring, J. H. (ur.) (2011.). *Europäisches und globales Christentum. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / European and Global Christianity: Challenges and Transformations in the 20th century*. Göttingen: Vandenhöck & Ruprecht.
- Kurtović, T. (1978.). *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*. Beograd: Izdavačka organizacija „Rad“.
- Lazić, I. (1970.). *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*. U: V. Bajsić i Z. Frid (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*. Zagreb: Binoza, 45-77.
- Lehmann, H. i Schjørring, J. H. (ur.) (2003.). *Im Räderwerk des „real existierenden Sozialismus“*. *Kirchen in Ostmittel- und Osteuropa von Stalin bis Gorbatschow*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Marinović, A. i Marinović Jerolimov, D. (2012.). „What about Our Rights? The State and Minority Religious Communities in Croatia: A Case Study“. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 5/1, 39-53.
- Marinović, A. i Markešić, I. (2012.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj pred europskim izazovima*. U: V. Puljić, S. Ravlić i V. Visković (ur.). *Hrvatska u EU: Kako dalje?*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 349-372.
- Marinović Bobinac, A. i Marinović Jerolimov, D. (2008.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*. Zagreb: Udruga za vjersku slobodu u RH Prometej.
- Maser, P. i Schjørring, J. H. (ur.) (2002.). *Zwischen den Mühlsteinen. Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Maser, P. i Schjørring, J. H. (ur.) (2003.). *Wie die Träumenden? Protestantische Kirchen in der Phase des Zusammenbruchs der kommunistischen Herrschaft im Östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.

- Matošević, L. (2017). Flourishing in Tito's Yugoslavia. Miroslav Volf – a Theologian in the Evangelical-Pentecostal World of Tito's Yugoslavia. U: M. Croasmun, Z. Grozdanov i R. McAnnally-Linz, (ur.). *Envisioning the Good Life: Essays on God, Christ, and Human Flourishing in Honor of Miroslav Volf*. Wipf and Stock Publishers, 181-207.
- Miloš, M. (2014.). „Hrvatske vjerske zajednice u (protu)većinskoj prizmi svjetovne države“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 35/2, 651-677.
- Odluka o osnivanju Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik*, Sveučilište u Zagrebu, 17.1.2017. Preuzeto s http://www.tfmvi.hr/wp-content/uploads/Odluka_o_osnivanju_Sveuc_centra_za_protestantsku_teologiju_17_1_2017.pdf (pristupljeno 2.4.2018.).
- Odluka o imenovanju voditelja i zamjenika voditelja Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik*, Sveučilište u Zagrebu, 13.9.2017. Preuzeto s <http://www.tfmvi.hr/wp-content/uploads/Odluka-o-imenovanju-voditelja-i-zamjenika-SveuC4%8DiIi%20C5%A1nog-centra-za-protestantsku-teologiju-MVI-a.pdf> (pristupljeno 2.4.2018.).
- Plačko, Lj. (ur.) (2002.). *Religioznost u malim vjerskim zajednicama Zagreba*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Steindorff, L. (2002.). Im Windschatten. Die protestantischen Kirchen in Jugoslawien nach 1945. U: P. Maser i J. H. Schjørring (ur.). *Zwischen den Mühlsteinen. Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 235-270.
- Sveučilište u Zagrebu. *Zapisnik 9. sjednice Senata Sveučilišta u Zagrebu u 340. akademskoj godini (2008./2009.)*. Preuzeto s http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Sjednice/2008_2009/2009senat9.pdf (pristupljeno 28.3.2018.).
- Sveučilište u Zagrebu. *Zapisnik 4. sjednice Senata Sveučilišta u Zagrebu u 342. akademskoj godini (2010./2011.)*. Preuzeto s http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Sjednice/2010_2011/Zapisnik_4_sjednice_Senata_16_studeni.2010..pdf (pristupljeno 28.3.2018.).
- Šeba, E. (2009.). „Die theologische Fakultät 'Matija Vlačić Ilirik' (Matthias Flacius Illyricus) von 1976 bis in die Gegenwart“. *Lutherische Kirche in der Welt*, 56, 131-150.
- Šeba, E. (2012.). Baptističke crkve u Hrvatskoj i njihova reakcija na ratno nasilje promatrana iz perspektive kršćanske socijalne etike. U: *Demitologizacija religijskih narativa na Balkanu*. Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva, 235-249.
- Tomka, M. (2011.). Die Kirche in zwei Diktaturen – in Deutschland und in Ost-Mitteuropa, aus soziologischer Perspektive. U: K. Kunter i J. H. Schjørring (ur.). *Europäisches und globales Christentum. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / European and Global Christianity: Challenges and Transformations in the 20th century*. Göttingen: Vandenhöck & Ruprecht, 141-170.

- Uloga Religija u (post)konfliktnom društvu i pomirenju* (ur. N. Knežević, S. Sremac i G. Golubović) (2012.). Novi Sad: Spirit, 233-250.
- Urudžbeni zapisnik Sekretarijata za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, redni br. 403/1 (15. svibnja 1975.). Pismohrana Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik.
- Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica* (NN 83/2002.). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_83_1359.html (pristupljeno 28.3.2018.).
- Zakon o visokim učilištima (pročišćeni tekst)* (NN 59/1996., 14/00, 67/00, 129/00). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_07_59_1187.html (pristupljeno 27.3.2018.).
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN 123/2003.). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_123_1742.html (pristupljeno 27.3.2018.).
- Zrinščak, S. (2004.). Religion and Society in Tension in Croatia: Social and Legal Status of Religious Communities. U: J. Richardson (ur.). *Regulating Religion: Case Studies from around the Globe*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, 299-318.
- Zrinščak, S.; Marinović Jerolimov, D.; Ančić, B. i Marinović, A. (2014.). Church and State in Croatia: Legal Framework, Religious Instruction, and Social Expectations. U: S. P. Ramet (ur.). *Religion and Politics in Central and South-Eastern Europe: Challenges since 1989*. New York, Basinstoke: Palgrave Macmillan, 131-154.

JE LI KOCKANJE GRIJEH: O STAVOVIMA PROTESTANTSKIH VJERSKIH ZAJEDNICA PREMA KOCKANJU

1. Uvod

U posljednje vrijeme kockanje je postalo značajnim fenomenom modernoga, ne samo hrvatskoga nego i drugih svjetskih društava. Ljude je, naime, oduvijek privlačila mogućnost ostvarivanja dobitka u igrama na sreću, kao i ideja iznenadnoga stjecanja velikog bogatstva bez rada, ali nerijetko i izazivala spoznaja o tome da bi na kocki mogli sve izgubiti (Kozjak, 2016.: 300).

Kockanje, odnosno igre na sreću imaju vrlo dugu tradiciju i postale su sastavni dio naše kulture. Iako su neki povijesni dokumenti o igrama na sreću stariji tisuću godina od pojave prvoga novca, kockanje je svoju punu legitimizaciju, legalizaciju i ekspanziju doživjelo tek u nekoliko posljednjih desetljeća (Heitzman, 1980.: 194).

Sudjelovanje u igrama na sreću u posljednjih petnaestak godina u hrvatskome društvu poprimilo je epidemiološke razmjere. U Hrvatskoj trenutačno djeluje više od 200 automat-klubova, dvadesetak casina, 10 kladionica i jedna lutrijska organizacija. Uplata za igre na sreću obavlja se na oko 4.000 uplatnih mjesta, a ukupan iznos godišnje uplate procjenjuje se na oko osam do devet milijardi kuna. U kockarskoj industriji u nas danas je zaposleno oko 6.000 osoba. U igrama na sreću – kockanju i klađenju u nas, sudjeluje oko 70% stanovništva, od kojega oko 200.000 problematičnih kockara (onih koji su u zoni

prekomjernoga, rizičnoga kockanja) i oko 50.000 patoloških kockara (ovisnika o kockanju).

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatska Lutrija zajednički su početkom 2008. godine organizirali istraživanje igara na sreću i nagradnih igara u nas. Uzorak je obuhvaćao 1.000 ispitanika i bio reprezentativan prema regijama, spolu i dobi. Ispitanicima su, pored ostalih, postavljena i dva pitanja o njihovu odnosu prema religiji. Na pitanje jesu li religiozni, velik broj (oko 70%) odgovorio je potvrdno, a 18% ih je smatralo da im njihova religioznost pomaže u igrama na sreću. Bio je to dovoljan razlog da se cjelovito istraže stavovi vjerskih zajednica u nas o kockanju.

U okviru neoliberalnoga društvenog, političkog i ekonomskog okruženja u kojem svjedočimo o prebacivanju društvenih rizika na pojedince, kockanje se također može shvatiti i kao oblik igranja s rizikom, šansom i nesigurnošću. Nadalje, u uvjetima društvene organizacije kockanja u takvim društvima (ponajprije putem lutrije, ali u nekim društvima i putem kockarnica, automat-klubova, sportskog klađenja i videolutrijskih terminala), kockanje je postalo metoda kojom se koristi država da bi ostvarila zaradu (Kozjak, 2016.: 301).

Državna poduzeća koja nude pojedincima mogućnost kockanja postaju oblik („dobrovoljnog“, ali regresivnog) oporezivanja jer državni proračuni i društveni programi postaju sve više ovisni o toj aktivnosti.

Od pojave protestantizma u 16. stoljeću pa nadalje, igre na sreću bile su na Zapadu osuđivane kao griješne zbog njihova podrijetla radne etike, prema kojoj su marljivost i napor trebali biti nagrađeni prikladnom razinom uspjeha i bogatstva. Nagrade za kockanje, s druge strane, dijele se isključivo na osnovi sreće i nemaju nikakve veze s naporom i zaslugama, toliko da čak naizgled prijete društvenoj hijerarhiji i ideologiji meritokracije i napornoga rada na kojemu je ona zasnovana. Vjerovanja u mistične sile poput sreće i sudbine, a ne u dinamične ideje o osobnim zaslugama i naporima, bila su u suprotnosti s idealima ljudskoga razuma i, zajedno s velikim gubicima i štetom koju su te igre stvarale, predstavljale su antitezu društvenim vrijednostima tog vremena (Kozjak, 2016.: 2019).

Protestantska etika poticala je suzdržavanje od životnih užitaka i strogu samodisciplinu. Protestanti su osuđivali besposličarenje, lijenost i više sna no što je potrebno. Asketskim preotestantima bile su zabranjene i sve spontane zabave i užici odlaska u barove, plesne dvorane, kazališta i kockarnice. Osuđivao se zapravo svaki oblik zabave, sve što bi čovjeka moglo skrenuti s njegova poziva. Život u okviru tih naputaka bio je znak da pojedinac nije izgubio milost u očima Božjim (Weber, 1968.: 211).

Usporedi li se protestantski i katolički stav prema kockanju, nije teško uočiti da ga i jedni i drugi osuđuju. No katolici ga osuđuju zato jer bi čovjek mogao gubiti (ili će gubiti) na kocki, a ni jedna odgovorna osoba ne bi ugrozila blagostanje sebe ili drugih na takav način. Protestanti ga, pak, osuđuju jer bi čovjek mogao dobiti na kocki, a to bi bilo loše po karakter. Tek je mnogo kasnije protestantska etika degenerirala u skup maksima za materijalni uspjeh i samodopadne i licemjerne propovijedi o vrlinama bogatstva (Landes, 2003.: 227).

Legalno kockanje je društveno prihvatljivo, ali oficijelne državne kockarske kompanije pozivaju ljude da budu „odgovorni“ kockari. Ovaj neoliberalni diskurs postavlja pitanje odnosa vlasti prema građanima, a budući da država promovira i zarađuje na kockanju, kritičari skreću pozornost na povećanu dostupnost kockanja, stvaranje novih problematičnih kockara i povećani broj samoubojstava koja su povezana s kockanjem.

Koncept odgovornoga kockanja nema za cilj eliminirati kockanje, već eliminirati rizično, problemsko kockanje i kockanjem izazvane probleme. U tom smislu posebnu važnost ima preventivna aktivnost na educiranju i informiranju igrača o štetnosti i socijalnim rizicima njihova sudjelovanja u igrama na sreću, da ih podsjetite na to da su sami odgovorni za sebe, svoje zdravlje i socijalno-psihološko blagostanje. A odluku o kockanju donijet će sami građani (Torre, 2017.: 43-51).

S obzirom na činjenicu da je broj istraživačkih radova o utjecaju religije na kockanje vrlo mali (u nas ih gotovo i nema), cilj istraživanja bio je utvrditi stavove protestantskih vjerskih zajednica o tom značajnom fenomenu suvremenoga hrvatskog društva, i to s različitih aspekata – oprosta grijeha, vrijednosti braka, uloge obitelji, vjere u Boga, potrebe zabrane kockanja, uloge medija u promociji kockanja i dr.

2. O protestantizmu u Hrvatskoj

Među Hrvatima se reformacijski utjecaj osjećao dosta rano. U prvim desetljećima početak reformacijskoga pokreta širi se uglavnom po Istri, Hrvatskom primorju i užoj Hrvatskoj, prodirući uglavnom iz Kranjske, Koruške, Ugarske, Njemačke i Venecije. Protestantizam je uhvatio korijena među plemstvom i građanstvom, a jedan od njegovih zaštitnika bio je štajerski barun Ivan Ungnad. Istaknuti pobornici reformacije među Hrvatima su Matija Vlačić Ilirik, Petar Pavao Vergerije mlađi, Ivan Ungnad, Stipan Konzul, Antun Dalmatin, Grgur Vlahović i dr. (Milić, Balta, 2005.: 52)

Lutherov i Calvinov apel, smatra Šanjek, za povratak evanđeoskom idealu zajedništva i njihovo zauzimanje za narodni jezik u Crkvi podudara se sa stoljetnim nastojanjima Crkve u Hrvata, što je nesumnjivo poticaj širenju reformističkih doktrina na hrvatskome nacionalnom prostoru. Pa ipak, unatoč navedenim činjenicama i nekim istaknutim duhovnim osobnostima iz Hrvatske, vrlo aktivnim u širenju protestantizma, on nije uhvatio dubljeg i trajnijega korijena u hrvatskom narodu. Hrvati naime još iz prvoga tisućljeća kršćanstva posjeduju solidan prijevod *Biblije* i liturgijskih tekstova, pa ih u tome Luther i ostali reformatori nisu imali čemu podučiti. Slobodnom širenju protestantskih ideja u Hrvatskoj nisu pogodovale ni društveno-političke prilike onoga doba, jer su Hrvati zbog latentne turske opasnosti više razmišljali da opstanu kao narod u ozračju zapadne kršćanske uljudbe.

Fenomenom protestantizma u nas bavili su se pretežito jezikoslovci i povjesničari književnosti, ali bi više svjetla u tu problematiku unijelo sustavno proučavanje inkvizicijskih arhiva, kanonskih vizitacija, izvješća biskupa, kanonskih pohoditelja Svete Stolice i zapisa pučkih misionara iz potridentskog razdoblja (Šanjek, 1996.: 350).

Protestantske crkve, premda su u Hrvatskoj – povijesno gledano – najprisutnije među nacionalnim etničkim manjinama i zajednicama, danas u samostalnoj i demokratskoj Hrvatskoj integralni su dio hrvatskoga društva i sastavni dio kršćanstva na hrvatskim prostorima (Zečević, 1999.: 200).

Prema Popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2011. te stanovništva prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku,

protestanata je u Republici Hrvatskoj te godine bilo 14.653 ili 0,34% u odnosu na ukupan broj stanovnika u nas.

3. Protestantske vjerske zajednice i kockanje

Usprkos aktivnosti brojnih vjerskih zajednica koje se protive lutriji i kockanju te obeshrabruju svoje članove kad je u pitanju kockanje, rast broja legalnih kockarnica u SAD-u, ali i mnogim drugim zemljama svijeta u proteklih tridesetak godina je nevjerojatan. U 1970.-oj godini npr. u Americi su djelovala samo tri kasina. U 2003. godini kasino je otvoren u 48, od ukupno 50 saveznih država. Ne iznenađuje zbog toga činjenica da je taj nagli rast utjecao i na povećanje problema u vezi s kockanjem. S druge strane, vrlo je mali broj istraživačkih radova koji se bavi utjecajem religiozne prakse ili vjerovanja na stavove prema kockanju ili probleme vezane uz kockanje. Zanimljiv je zaključak tih, iako malobrojnih istraživanja, da osobe koje učestalo pohađaju religiozne službe imaju manju vjerojatnost u odnosu na druge upasti u probleme s kockanjem, dok važnost vjerovanja u Boga nema utjecaja na probleme povezane s kockanjem. Drugim riječima, društvena integracija koja se ostvaruje pohađanjem religioznih službi mnogo je važnija od vjere u Boga za formiranje stava prema kockanju (Hoffman, 2000.).

Snažna moralna opozicija prema kockanju, ocjenjuje Ozment, javlja se kod protestanata od njihova postanka, pa ne iznenađuje činjenica što brojne vjerske zajednice nastoje reducirati širenje legalnoga kockanja (Ozment, 1991.). Pregled dokumenata vjerskih zajednica i ostale literature pokazuje kontinuitet, od jasne zabrane kockanja prema umjerenim stavovima koji imaju za cilj brigu o potencijalnim kockarima. Na primjer, dok se u Americi južni baptisti, mormoni, Jehovini svjedoci, muslimani i afilijacije nekih drugih religioznih grupa protive kockanju i uvođenju kockanja u zajednice (General Council of the Assemblies of God, 1983.; Ethics and Religious Liberty Commission, 1998.), ostale vjerske zajednice dopuštaju svojim članovima kockanje, ali uz mjere opreza prema problemima koji mogu proizići iz kockanja. Čak i Katolička crkva, koju često kritiziraju ostale vjerske zajednice zbog podupiranja kockanja u obliku binga ili kockanja u dobrotvorne svrhe,

upozorava da je „strast za kockanjem put u ropstvo“ (U.S. Catholic Church, 1994.: 580).

Mnoge protestantske vjerske zajednice u svijetu oslanjaju se na *Bibliju* kako bi opravdale svoje protivljenje priređivanju lutrije i kockanja. Konzervativni protestanti u Americi vjeruju u doktrinu biblijske nepogrešivosti, odnosno smatraju da je *Biblija* točna i autoritativna Božja riječ. Tako npr. konzervativni protestanti okupljeni u Južnoj baptističkoj konvenciji (Southern Baptist Convention) vjeruju da je *Biblija* nepogrešiva i da sadrži sve potrebne informacije za izgradnju odnosa među ljudima. Stoga je za njih biblijska legitimacija krucijalna za protivljenje prema priređivanju lutrije i kockanja. Uz to, biblijska točnost odobrava doktrinu grijeha. Prema tom stajalištu, ljudska priroda je u osnovi grešna – svaki je pojedinac od rođenja sklon sebičnosti i suprotstavljanju Božjoj volji (Ellison, Bartkowski, Segal, 1996.).

Iako se u *Bibliji* lutrija izravno ne spominje, religiozni konzervativci upozoravaju na mnogobrojne biblijske odlomke koji se protive kockanju, uz logičan zaključak da to vrijedi i za državnu lutriju. Rašireno vjerovanje među religioznim konzervativcima je da kockanje preusmjerava ponašanje pojedinaca, potičući ih da svoju vjeru polažu na šansu ili sreću kao ključnu odrednicu svoje budućnosti, umjesto da se oslone na Božju samostalnost upravljanja ljudskim odnosima (Christian Life Commission, 1993.). Osim toga, navode i nekoliko biblijskih odlomaka koji se protive idolopoklonstvu, oslanjanju se na gatanje i slijepom vjerovanju u sudbinu (npr. Isa. 65:11). Uz to, brinu se da lutrija potiče na pohlepu, škrtost i lakomost, orijentacije eksplicitno osuđene u *Bibliji* (npr. Exod. 20:17). Zbog toga se kod konzervativnih protestanata javlja strahovanje da će lutrija potaknuti sekularni i materijalistički etnos koji može uzdrmati stup odgovornog života u kršćanskoj zajednici. Oni naglašavaju da *Biblija* potiče kršćane na međusobnu ljubav, a to je stav koji isključuje mogućnost postizanja neograničenoga koristoljublja i iskorištavanja drugih.

Stajalište religioznih konzervativaca odnosi se i na činjenicu da lutrija narušava ključne biblijske principe vođenja poslova i biblijskoga tumačenja korištenja novca i imovine na odgovarajući način. Citiranjem brojnih odlomaka iz *Biblije*, konzervativni protestanti naglašavaju da

novac i dobra dolaze od Boga i to za precizno definirane svrhe kao što su osobne ili obiteljske potrebe, pomaganje drugima, potpora Caritasu, plaćanje poreza i podržavanje religije. Dok se mudre novčane investicije smatraju poželjnima, religiozni konzervativci tvrde da *Biblija* ne odobrava rizične investicije s vrlo malom vjerojatnošću povrata sredstava. Oni su zabrinuti zbog činjenice da državna lutrija obezvređuje biblijski koncept rada, potičući mentalitet brzoga bogaćenja. Prema religioznim konzervativcima, u *Bibliji* se naglašava da pojedinac treba radom zarađivati za život, a ne šansom ili srećom.

U literaturi konzervativnih protestanata često se nailazi na stav kako lutrija služi iskorištavanju. Studije pokazuju da pojedinci s manjim prihodom troše veći postotak novca na lutriju u odnosu na one imućnije i da je sve veći postotak siromašnih pojedinaca među igračima lutrijskih igara (Pirog-Good i Mikesell, 1992.). Velik dio novca troši se i na reklamne kampanje za lutrijske igre koje specifično ciljaju na pojedince s niskim dohotkom, te ekonomski siromašne rasne i etničke zajednice.

Religiozni konzervativci također navode dokaze po kojima je lutrija vrsta ovisnosti te naglašavaju kako je prekomjerno kockanje izvor bezbrojnih poteškoća za pojedinca i njegovu obitelj, da ono vodi prema financijskom siromaštvu, zloporabi osiguranja i ostalim kriminalnim djelima, mentalnim i fizičkim zdravstvenim problemima (uključujući samoubojstvo), bračnoj neslozi i razvodu te ostalim problemima (Lesieur i Rosenthal, 1990.; Ethits and Religious Liberty Commission, 1997.). Prema izvješću iz 1996. godine 34% osoba koje su pohađale javno osnovani centar za liječenje u Texasu priznale su da je igranje lota bio glavni izvor njihovih problema s kockanjem (Wallisch, 1996.). Osim toga, države na agresivan način povećavaju broj igrača lutrije kroz reklamu, specijalnu promociju i dodavanjem novih igara. Mnogi promatrači brinu se da takav marketing može još više pogoršati probleme vezane uz kockanje. Oni ističu da problematični kockari najviše pridonose prihodu lutrije. Clotfelter i Cook izvještavaju da 10% osoba koje igraju državnu lutriju sudjeluje s oko 50% udjela u ukupnoj uplati (Clotfelter i Cook, 1989.).

Poput mnogih nereligioznih kritičara državne lutrije i neki konzervativni protestanti smatraju upitnom efektivnost lutrije kao mehanizma

za generiranje prihoda (Ethits and Religious Liberty Commission, 1997.). Iako je lutrija u nekim saveznim državama osnovana s ciljem da svojim prihodima osigura značajan dio sredstava za obrazovanje, države koje imaju lutriju prosječno zapravo troše manje novca za obrazovanje nego države bez lutrije. To se događa zbog toga što u slučaju kada država ozakoni lutrijski prihod kao jedan od izvora za financiranje obrazovanja, obveznici poreza i političari odbijaju dodatno ulagati prihode od općih poreza za tu djelatnost. Kritičari se također slažu da prihod koji se ostvari putem lutrije nije dovoljan za tu svrhu, da njegova veličina tijekom vremena oscilira, a što izaziva nesigurnost. Osim toga, velik dio ukupnih prihoda lutrije odlazi na podmirivanje troškova njezina poslovanja, na promociju igara, na administrativne pristojbe, dobitke i dr.

Može se ustvrditi kako su osobe koje redovito sudjeluju u aktivnostima protestantske, ali i bilo koje druge vjerske zajednice, bez obzira na vjeroispovijest, izložene moralnim porukama koje se protive lutriji i kockanju – službeno, kroz propovijed i crkvene publikacije, a neslužbeno, kroz međusobne kontakte i rasprave s članovima crkve kojoj pripadaju.

4. Istraživanje stavova protestantskih vjerskih zajednica o kockanju

Istraživanje stavova vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj, a time i protestantskih, provedeno je od veljače do svibnja 2012. godine. Prema Evidenciji vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj pri Središnjemu državnom uredu za upravu, u veljači iste godine bile su registrirane 44 vjerske zajednice. Svima njima upućen je poziv na suradnju, odnosno pismo u kojem su obrazloženi ciljevi istraživanja i strukturirani anketni upitnik sa 16 zatvorenih i jednim otvorenim pitanjem u svezi odnosa prema pojedinim aspektima kockanja u nas. Odgovori vjerskih zajednica ujedno su predstavljali i njihove stavove o kockanju.

U istraživanju su, pored ostalih, sudjelovale sljedeće protestantske vjerske zajednice:

1. Crkva Božja u Republici Hrvatskoj
2. Crkva cjelovitog evanđelja
3. Crkva Radosne vijesti
4. Evanđeoska pentekostna crkva u Republici Hrvatskoj
5. Evangelička crkva u Republici Hrvatskoj
6. Evangelička metodistička crkva u Republici Hrvatskoj
7. Kristova duhovna crkva „malokrštenih“
8. Kristove crkve u Hrvatskoj – Kristova crkva – Kušlanova, Zagreb
9. Kršćanska proročka crkva
10. Međunarodna ujedinjena pentekostna crkva u Republici Hrvatskoj
11. Protestantska reformirana kršćanska crkva u Republici Hrvatskoj
12. Reformatska kršćanska crkva Mađara u Hrvatskoj
13. Reformirana kršćanska (kalvinska) crkva u Republici Hrvatskoj
14. Savez baptističkih crkava – Baptistička crkva Zagreb
15. Savez crkava „Riječ života“
16. Savez Kristovih pentekostnih crkava u Republici Hrvatskoj

U tipologiji zajednica primijenjen je pristup iz knjige Ankice Marinović Bobinac i Dinke Marinović Jerolimov *Vjerske zajednice u Hrvatskoj* (Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.). Od protestantskih vjerskih zajednica u istraživanju nije sudjelovala jedino Evangelička crkva Valdeze sa sjedištem u Opatiji. Unatoč svim naporima da se s nekom odgovornom osobom iz te vjerske zajednice uspostavi kontakt, autoru istraživanja to nije uspjelo.

Vjerske zajednice	Broj vjerskih zajednica
Tradicionalne kršćanske crkve	5
Kršćanske crkve proizašle iz izvorne protestantske Tradicije	4
Kršćanske crkve reformacijske baštine	12
Ostale kršćanske crkve	9
Nekršćanske vjerske zajednice	7
Ukupno	37

U podjeli protestantskih zajednica, pak, priklonili smo se podjeli S. Jambreka (2003.: 16) jer je prilagođena hrvatskoj situaciji; on je sve

crkve u Hrvatskoj koje imaju podrijetlo u reformaciji 16. stoljeća podijelio u dvije kategorije: prvu čine kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije, a drugu – kršćanske crkve reformacijske baštine.

4.1. Kockanje kao grijeh

Oprost grijeha, povezan sa sakramentom pokore, razvijao se i mijenjao tijekom stoljeća. Potkraj srednjega vijeka uobičajena praksa prodaje indulgencija (oprostnih pisama ili oproštajnica) uvelike se je koristila za novčane i političke probitke pape, biskupa i svećenika. Kako bi bile zadovoljene sve veće financijske potrebe Rimske kurije i pohlepa njezinih namještenika, crkvenim je institucijama dozvoljena njihova prodaja (Jambrek, 2001.: 8-9).

Tablica 1.: Je li prema nauku vaše vjerske zajednice kockanje grijeh?

	n	%
Da, to je veliki grijeh	2	12,5%
To je grijeh	13	81,3%
Ako osoba kocka prekomjerno i ako to negativno utječe na njezin život i na život njezine obitelji, onda je to grijeh	1	6,3%
Bez odgovora	0	0%
Ukupno	16	100,0%

Martin Luther u 74. i 75. tezi svoje „Rasprave o moći i djelotvornosti indulgencija ili oproštajnica“ kaže: *Smatrati da su papine indulgencije tako velike da mogu odriješiti čovjeka – čak i ako je počinio nemogući grijeh te povrijedio Majku Božju – to je ludost. Mi, suprotno tome, kažemo da, što se tiče krivnje, papinske indulgencije nisu u stanju ukloniti najmanji od oprostivih grijeha* (Luther, 2001.: 27).

Prema Jambreku, grijeh je voljna neposlušnost Božjoj volji. To je djelo ili stav namjerne pobune protiv Boga; osobna reakcija protiv osobnoga Boga. Pojam grijeha upućuje na pobunu, bezbožnost i neprijateljstvo (Iz 1,2; Lk 19,14; Rim 1,18) te odaje ponos i usredotočenost na sebe. Grijeh je povreda Božjega zakona, pri čemu čovjek nije toliko protiv zakona koliko protiv Boga, protiv njegove svetosti, ljubavi i istine; grijeh je duboko osoban. U grijehu se čovjek odmeće od Boga.

U konačnici, grijeh je odbijanje čovjekove volje podređivanju Božjim zahtjevima. Uz samu riječ grijeh, u *Bibliji* se upotrebljavalo više riječi i izraza kako bi se opisao grijeh: zlo, pokvarenost, prekršaj, nepravednost, bezbožnost, neposlušnost, prijestup i dr. (Jambrek, 2007.: 194)

U *Bibliji* je grijeh jedan od najčešće spominjanih pojmova. Spominje se čak 826 puta (Vojnović, 1991.: 21).

Prema našem istraživanju, najveći broj protestantskih vjerskih zajednica u Hrvatskoj (81,3%) tumači da je kockanje grijeh, manji dio (12,5%) da je to veliki grijeh, a samo jedna vjerska zajednica smatra da je kockanje grijeh tek onda ako osoba kocka prekomjerno i ako to negativno utječe na njezin život i život njezine obitelji.

Tablica 2.: Stavove o tome je li kockanje grijeh vaša vjerska zajednica iznosi:

	Da		ne		Ukupno	
	n	%	n	%	n	%
Putem bogoslužja (liturgije)	11	68,8%	5	31,3%	16	100,0%
Putem tiska odnosno glasila vaše vjerske Zajednice	4	25,0%	12	75,0%	16	100,0%
U okviru posebnog dokumenta	0	0%	0	0%	0	0%
Putem vjeronaučne poduke	10	62,5%	6	37,5%	16	100,0%
Na skupovima koje redovito ili povremeno organizira vaša vjerska zajednica	5	31,2%	11	68,8%	16	100,0%

Svoje stavove o kockanju najveći dio vjerskih zajednica iznosi u okviru bogoslužja (njih 11 ili 68,7%), putem vjeronaučne poduke (10 ili 62,5%), potom na skupovima koje redovito ili povremeno organiziraju vjerske zajednice (5 ili 31,2%), a najmanje putem tiska odnosno internoga glasila. Nijedna od vjerskih zajednica nije izradila poseban dokument u kojem bi izrazila svoje stavove o kockanju.

Tablica 3.: Ima li u okviru vaše vjerske zajednice osoba sklonih kockanju?

	n	%
Da	2	12,5%
Ne	6	37,5%
Ne znam	8	50,0%
Ukupno	16	100,0%

Podatak koji u najvećoj mjeri ilustrira postojeće stanje je da čak 50% protestantskih vjerskih zajednica ne zna ima li među njihovim članovima osoba koje su sklone kockanju. To se može djelomice objasniti ako se ima u vidu činjenica da se radi o ovisnosti novoga doba o kojoj se u hrvatskoj javnosti još uvijek ne zna dovoljno (Zoričić, Torre i Orešković, 2009.).

Tablica 4.: Ako ste upoznati s time, jeste li u okviru vaše vjerske zajednice organizirali savjetovalište za ovisnike o kockanju?

	n	%
Da	3	18,7%
Ne	10	62,5%
Nismo, ali namjeravamo to učiniti	2	12,5%
Bez odgovora	1	6,3%
Ukupno	16	100,0%

Savjetovalište za kockare su do danas organizirale samo tri vjerske zajednice. Dvije imaju namjeru to učiniti, dok je jedna protestantska vjerska zajednica uskratila odgovor na to pitanje. No svijest o potrebi liječenja ovisnika o kockanju sve više raste (u posljednjih desetak godina osnovano je više klubova liječenih ovisnika o kockanju u Zagrebu, Splitu, Rijeci i drugim gradovima u nas koje vode poznati i ugledni stručnjaci.

4.2. Brak, obitelj i kockanje

Tablica 5.: Biste li članu vaše vjerske zajednice preporučili da uđe u brak s osobom za koju se pouzdano zna da se bavi kockanjem?

	n	%
Da	0	0%
Ne	16	100,0%
Bez odgovora	0	0%
Ukupno	16	100,0%

Nijedna od šesnaest vjerskih zajednica (što je iz podataka vidljivo) ne bi svojem članu preporučila da uđe u brak s osobom za koju se pouzdano zna da se bavi kockanjem. Isti stav imaju i sve ostale vjerske zajednice, kako kršćanske tako i one nekršćanske.

Tablica 6.: Ako je netko od bračnih partnera (muž ili žena) patološki kockar koji svojim ponašanjem uništava egzistenciju cijele obitelji, bi li to bio valjan razlog za rastavu braka?

	n	%
Da	7	43,7%
Ne	8	50,0%
Bez odgovora	1	6,3%
Ukupno	16	100,0%

Stavovi vjerskih zajednica o tome da li bi valjan razlog za razvod braka bila činjenica da jedan od bračnih partnera svojim ponašanjem (kockanjem) uništava egzistenciju cijele obitelji međusobno se bitno razlikuju. Sedam njih je za razvod, osam ih je protiv, a jedna vjerska zajednica ostala je suzdržana. Slična je podjela prisutna i među preostalim kršćanskim vjerskim zajednicama. Za razliku od njih, nekršćanske vjerske zajednice po tom su pitanju mnogo rigoroznije. Gotovo sve (njih šest od ukupno sedam) mišljenja su da je razvod bračnih partnera nužan.

U svezi definiranja obitelji napisano je mnogo toga. To je zato, ocjenjuje Jambrek, što je teško naći definiciju koja obuhvaća zapadni

nukleus obitelji, afričku proširenu obitelj, istospolne brakove, heterospolne obitelji, obitelji samohranih obitelji itd. Suvremene obitelji su, pak, pod golemim pritiskom. Društveni pritisci uključuju rad izvan kuće koji često podrazumijeva mnogo radnih sati ili rad u smjenama, koji skraćuje vrijeme koje obitelj može provesti zajedno; podređeni položaj žene, unatoč velikom napretku u ovom stoljeću, što znači da se ključne obiteljske odluke još uvijek donose prema interesu muža; izolaciju obitelji zbog sloma društva na mnogim mjestima; siromaštvo, koje često vodi akutnom obiteljskom stresu; i nastojanje da ljudi žive duže, što znači još više starije rodbine o kojoj se obitelj treba brinuti (Jambrek, 2007.: 269).

U braku i obitelji, naglašava Jambrek, treba poticati na ljubav i dobra djela. Ako svijetu želimo pokazati primjer braka po biblijskim načelima i standardima, tada uza sve zahtjeve za pobožnim i svetim življenjem, vrijedi i poziv: „Što god činite, činite od sveg srca kao Gospodinu, a ne ljudima, znajući da ćete od Gospodina primiti nagradu – baštinu!“ (Kol, 3,23) (Jambrek, 2007.: 79).

Empirijski se društvena stvarnost obitelji, smatra Khoury, može obuhvatiti prema načinima ponašanja koja sudionici i društvo drže kao specifično obiteljske. Proces društvenog diferenciranja najprije je u industrijskim zemljama pospješio strukturnu promjenu obitelji koja je dovela do toga da obitelj postane jedno izdiferencirano područje uz ostala područja djelovanja. Po njemu je obitelj mjesto primarnog obiteljskog razvoja: u središtu stoji njegovanje prisnih vrijednosti bračnoga zajedničkog života kao i velika pozornost koja se posvećuje odgoju djece. On ističe ljudsku blizinu, prisnost i solidarnost, a dopušta u osobitoj mjeri osjećajnost. Shvaćanje obitelji kakvo se nametnulo u građanskom društvu i kakvo uživa ustavnu zaštitu – ne ocrtava se samo u materijalnom oblikovanju zajedničkoga životnoga okruženja, nego i u osmišljavanju toga zajedničkog života. To joj, uvjeren je Khoury, daje specifičnu sklonost prema religiji. U svakom slučaju takva isključivost u ljubavi, seksualnosti, mogućnosti zakonitoga zajedničkog života muža i žene kao i odgoj djece, što je sve institucionalno usmjereno na obitelj, nije bez problema, kao što najočitije pokazuju današnje težnje da se iskušaju i alternativni oblici (Khoury, 2005.: 319).

4.3. Kockanje i vjera u Boga

Tablica 7.: Smatrate li da kockanje svakog čovjeka u konačnici odvodi od Boga?

	n	%
Da	13	81,2%
Ne	2	12,6%
Bez odgovora	1	6,2%
Ukupno	16	100,0%

Iz podataka je vidljivo da velika većina protestantskih vjerskih zajednica smatra da kockanje svakog čovjeka u konačnici odvodi od Boga. Najmanje milosti za svoje „posrnule“ članove imaju kršćanske crkve reformacijske baštine. Sve su one (njih ukupno 12) jedinstvene u stavu da je kod takvih članova razlaz s Bogom konačan i da više ne postoji mogućnost njihova povratka u zajednicu. Od kršćanskih crkava proizišlih iz izvorne protestantske tradicije samo jedna smatra za sve one koji se kockaju razlaz s Bogom neizbježnim; dvije smatraju da bez obzira koliko kockarski grijeh bio težak, odvojenost od Boga ne mora biti trajna, dok jedna vjerska zajednica nije željela odgovoriti na to pitanje.

Tablica 8.: Smatrate li da su sportsko klađenje, kockanje i igre na sreću „pošten izvor prihoda“?

	n	%
Da	1	6,2%
Ne	14	87,6%
Bez odgovora	1	6,2%
Ukupno	16	100,0%

Gotovo sve protestantske vjerske zajednice smatraju da sportsko klađenje, kockanje i igre na sreću nisu i ne mogu biti „pošten izvor prihoda“. Samo je jedna vjerska zajednica, i to iz skupine crkava reformacijske baštine, bila drugačijega mišljenja.

Istovjetan stav izrazile su i sve nekršćanske vjerske zajednice.

Tablica 9.: *Smatrate li da su sportsko klađenje, kockanje i igre na sreću „pošten izvor prihoda“?*

	n	%
Ne, to nije točno	2	12,5%
Ako je to točno, onda s time treba prestati jer s „prljavim“ novcem ne treba činiti dobročinstva	7	43,7%
U konačnici to je dobro, jer na taj način sav novac neće pripasti kockarima	3	18,8%
To je odlično rješenje. Neka se s tim novcem pomogne sirotinji	1	6,2%
Bez odgovora	3	18,8%
Ukupno	16	100,0%

Protestantske vjerske zajednice u najvećem broju (njih 7 ili 43,7%) smatraju da s „prljavim“ novcem ne treba činiti dobročinstva. Naravno, u slučaju da je tvrdnja o tome kako se jedan dio humanitarnih odnosno karitativnih ustanova financira iz prihoda ostvarenog priređivanjem kockanja i klađenja točna. Drugim riječima, ako je to istina, s tim treba prestati. Dvije vjerske zajednice smatraju da se ovdje radi o podvali vjerskim zajednicama jer da tvrdnja o tome kako se dio vjerskih i humanitarnih odnosno karitativnih ustanova financira sredstvima od kockanja i klađenja jednostavno nije točna. Tri vjerske zajednice smatraju kako je to ipak u konačnici dobro, jer na taj način sav novac neće pripasti kockarima, dok samo jedna vjerska zajednica smatra da se radi o odličnom rješenju na osnovi kojega bi se najviše pomoglo sirotinji.

Tri vjerske zajednice (ili njih 18,8%, a što je vrlo značajan postotak u ovom istraživanju kad se radi o izbjegavanju odgovora) uskratile su nam odgovor na to pitanje. Više je mogućih razloga. Jedan je možda u nedostatku informacija o tome na koji se način dodjeljuju sredstva iz ovog izvora, a drugi u eventualnoj mogućnosti da se i one nalaze u krugu korisnika tog „prljavog“ novca.

Tablica 10.: Ako prema nauku vaše vjerske zajednice „kockanje samo po sebi nije grijeh“, smatrate li prihvatljivim da bi vaša vjerska zajednica trebala organizirati neku vrstu igre na sreću (tzv. crkveni bingo), kao npr. Reformirana crkva u Švicarskoj, kako bi u današnje vrijeme privukla više vjernika?

	n	%
Da, to je dobra ideja kako doći do ljudi koji do sada nisu željeli imati ništa s vjerskom zajednicom i njezinim naukom	0	0%
Ne, vjerska zajednica ne smije imati nikakva posla s igrama na sreću, ona s ljudima mora izravno komunicirati	13	81,2%
O tome nismo razmišljali	3	18,8%
Bez odgovora	0	0%
Ukupno	16	100,0%

Najveći broj vjerskih zajednica smatra da one s vjernicima moraju izravno komunicirati ili, drugim riječima, da ne smiju imati nikakva posla s igrama na sreću. Nema ni jedne među njima koja smatra da je to dobar put kojim će se doći do ljudi koji do sada nisu željeli imati ništa s vjerskom zajednicom i njezinim naukom.

4.4. Igre na sreću – podržavati ili zabraniti?

Tablica 11.: Bi li trebalo zabraniti igre na sreću, pa i one koje se javno propagiraju?

	Kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije		Kršćanske crkve reformacijske baštine	
	N	%	n	%
Da, i to odmah kako bismo sačuvali mladež i Obitelji	0	0%	6	50,0%
Ne, kockanje je zabava i osobni izbor	3	75,0%	2	16,7%
Bez odgovora	1	25,0%	4	33,3%
Ukupno	4	100,0%	12	100,0%

Odgovori dviju skupina protestantskih vjerskih zajednica, kršćanskih crkava proizišlih iz izvorne protestantske tradicije i kršćanskih crkava reformacijske baštine bitno se razlikuju. Kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije imaju znatno liberalniji stav kada je riječ o eventualnoj zabrani igara na sreću. Nijedna od njih, naime, nije za njihovu zabranu. Kod kršćanskih crkava reformacijske baštine stavovi su mnogo rigorozniji. Polovina njih je za zabranu igara na sreću, dvije vjerske zajednice bi ih ipak dozvolile, a čak četiri vjerske zajednice su se suzdržale od odgovora.

Tablica 12.: Ako osobe koje imaju veću podršku u vjerskoj zajednici postižu relativno veću sposobnost u vježbanju samokontrole i imaju sklonost ovisnostima (kockanje, alkohol, pušenje, psihoaktivne tvari), bi li brigu o tim osobama trebala preuzeti mjesna župna zajednica?

	n	%
Da, mjesne župne zajednice trebale bi imati posebna savjetovaništa za ovisnike o kockanju i sudjelovati u njihovu liječenju	11	68,8%
Ne, brigu o ovisnicima o kockanju treba prepustiti državnim institucijama, jer vjerske zajednice svojim djelovanjem ne potiču ljude na kockanje. Kockari su proizvod dotičnog društva	4	25,0%
Bez odgovora	1	6,2%
Ukupno	16	100,0%

Najveći broj protestantskih vjerskih zajednica smatra da bi mjesne župne zajednice trebale imati posebna savjetovaništa za ovisnike o kockanju i sudjelovati u njihovu liječenju. Jedna četvrtina vjerskih zajednica (njih četiri) mišljenja je da brigu o ovisnicima treba prepustiti državnim institucijama jer zajednice ni na koji način nisu uzrokovale ovisnost kod kockara. Čak naprotiv: pokušale su, u okviru svojih mogućnosti, utjecati da do nje ne dođe.

I dok su kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije bile podijeljene oko tog pitanja (dvije vjerske zajednice bile su „za“, a dvije „protiv“), gotovo sve crkve reformacijske baštine (njih devet od

ukupno 12) bile su za to da tu stvar državne institucije preuzmu u svoje ruke, smatrajući da je država ipak najodgovornija za stanje u društvu.

Tablica 13.: Jeste li zadovoljni načinom promoviranja kockanja u našim medijima (na televiziji, radiju, internetu i u tisku)?

	n	%
Zadovoljni smo u potpunosti	0	0%
Zadovoljni smo	0	0%
Nismo ni zadovoljni ni nezadovoljni	5	31,3%
Nezadovoljni smo	5	31,3%
Vrlo smo nezadovoljni	5	31,3%
Bez odgovora	1	6,1%
Ukupno	16	100,0%

Većina protestantskih vjerskih zajednica nezadovoljna je načinom promoviranja kockanja u našim medijima. Razlika je među njima samo u stupnju nezadovoljstva. Jedna trećina vjerskih zajednica, pak, nije ni zadovoljna ni nezadovoljna načinom na koji se promovira kockanje u medijima, dok se jedna vjerska zajednica nije željela o tome izjasniti.

No, kad se razmotri distribucija odgovora i u svim ostalim skupinama vjerskih zajednica, ni u jednoj od njih nema nimalo zadovoljstva stanjem u pogledu načina promoviranja kockanja u našim medijima. Nekoliko vjerskih zajednica izrazilo je mišljenje da je na postavljena pitanja gotovo nemoguće odgovoriti jer se one protive bilo kakvom promoviranju kockanja u medijima.

Mediji u životu suvremenoga čovjeka zauzimaju važno mjesto i uvelike utječu na njegov odnos prema vrednotama. Očita je činjenica da mediji danas u najvećoj mjeri utječu na javno mnijenje, na stavove i ponašanje ljudi, a funkcioniranje modernoga pluralističkoga demokratskog društva bitno je vezano uz medije. Oni u njemu imaju višestruku ulogu. Mediji trebaju ponajprije informirati građane da bi oni mogli sudjelovati u društvenom i političkom životu. S tim je povezana i uloga posredovanja znanja. Isto tako trebaju poticati razgovor u društvu o važnim problemima. Uz to, mediji pružaju zabavu i razbibrigu. Napokon, važna je njihova uloga; mediji izvješćuju građane o tome kako ljudi kojima su oni na izborima povjerali mandat da se brinu za opće dobro

obnašaju svoju dužnost, kako oni koji troše njihov novac što ga država ubire putem poreza, odnosno kako raspolažu tim novcem... Mediji dakle trebaju, izvješćujući o činjenicama, upozoravati na propuste političara i drugih javnih dužnosnika... Ništa ljudsko nije savršeno pa se tako i ta uloga vrlo lako izopači (Mataušić, 2004.: 119-126).

Tablica 14.: Smatrate li da bi u medijima trebalo biti više emisija, posebice edukativnog karaktera o kockanju i njegovim negativnim posljedicama po osobu, obitelj i društvo?

	n	%
Da	15	93,8%
Ne	1	6,2%
Bez odgovora	0	0%
Ukupno	16	100,0%

Gotovo sve vjerske zajednice, osim jedne, smatraju da je u medijskom prostoru premalo emisija, posebice edukativnog obilježja o kockanju i njegovim negativnim posljedicama. Ostaje dojam da ni u jednom od medija (televizija, radio, novine, internet) ne postoje stalne emisije odnosno rubrike u kojima bi se kontinuirano pratila zbivanja u okviru djelatnosti kockanja i klađenja, s posebnim naglaskom na sve loše posljedice koje izaziva prekomjerno sudjelovanje u igrama na sreću. Problematično i patološko kockanje se u znanstvenoj literaturi (a koje je u nas iznimno malo) smatra ovisnošću novoga doba pa je i to zasigurno jedan od razloga zašto je informacija o njoj vrlo malo.

Tablica 15.: Jeste li znali da u Republici Hrvatskoj oko 70% stanovništva sudjeluje u igrama na sreću – kockanju i klađenju – te da u nas trenutačno ima oko 200.000 do 250.000 problematičnih kockara (onih koji su u zoni prekomjernog, rizičnog kockanja) i oko 50.000 patoloških kockara (ovisnika o kockanju)?

	n	%
Da	1	6,2%
Ne	15	93,8%
Ukupno	16	0%

Podaci iz Tablice 15 nedvosmisleno upućuju na zaključak kako su protestantske vjerske zajednice vrlo slabo informirane o kockanju i klađenju, kao i o svim negativnim posljedicama naglog razvoja te djelatnosti u nas. Bez organiziranog napora na planu senzibilizacije javnosti i oblikovanja programa edukacije na svim razinama društva nerealno je očekivati bilo kakve pozitivne pomake.

Tablica 16.: Jeste li do sada čuli za neku od sljedećih organizacija: KLOK ili GOK?

	n	%
Da	5	31,2%
Ne	11	68,8%
Ukupno	16	0%

Zabrinjavajuća je činjenica da više od dvije trećine protestantskih vjerskih zajednica nije čulo za KLOK ili za GOK. KLOK je skraćeni naziv za *Klub liječenih ovisnika o kockanju*, a GOK za *Grupu ovisnika o kockanju*. Organizaciju KLOK osnovala je prije desetak godina skupina entuzijasta iz redova neuropsihijataru na čelu s dr. Zoranom Zoričićem i dr. Robertom Torreom. Riječ je o vrlo uspješnom modelu izvanbolničkoga liječenja kockara u okviru kojega je do danas osnovano 12 terapijskih grupa; osam u Zagrebu, dvije u Rijeci i dvije u Splitu.

Institucije sustava u nas, smatraju Zoričić i suradnici, rutinski su inertne, ne djeluju progresivno i aktivno, već tek reaktivno, i ne na javne potrebe i opravdana stručna traženja, nego na pritisak medija. U tom smislu ni na planu prevencije i tretmana poremećaja izazvanih kockanjem neće biti učinjeno ništa, sve dok točka opće senzibilizacije pučanstva ne pokrene medijsku senzibilizaciju i prozivanje institucija sustava. One će se tek onda, na svoj i za nas tipičan način, početi mobilizirati: isprva ispraznim moraliziranjem i međusobnim prozivanjem, potom preventivnim aktivnostima (kojima će trebati nekoliko godina da zapletanjem u ideologiziranoj retorici dosegnu svoju zrelost). Dakako da će pokušaji zbiljskog bavljenja osobama s problemom kockanja doći posljednji na red, a i tu će sustavu biti potrebna koja godina za izobrazbu kadrova doraslih zadaćama tretmana osoba s problemom patološkoga kockanja.

Osobâ s problemom koje pomažu drugima da bi sebi pomogle cijelo je mnoštvo i ako se organiziraju u mreže samopomoći, doseg njihova terapijskog potencijala je nesaglediv. Stručnjakâ koji neposredno pomažu ljudima u problemu uvijek je po definiciji malo, uvijek će ih biti malo, uvijek će za društvo biti skupi i zato ih realno nikada neće moći biti koliko ih treba. Stoga su grupe samopomoći i uzajamne pomoći alternativa stručnoj pomoći, jer su velikog obuhvata, a niske cijene za zajednicu (Zoričić, Torre i Orešković, 2009).

Jedna od organizacija koja također pomaže ovisnicima (ovaj put i onima koji ovise o alkoholu) da ponovo „uzmu život u svoje ruke“ je i GOK. Pri obiteljskom savjetovalištu Caritasa Zagrebačke nadbiskupije, naime, osnovana je Grupa ovisnika o kocki i alkoholu pod nazivom GOK, a u njezine aktivnosti uključeno je troje stručnih volontera i petero volontera-apstinenata.

5. Zaključak

Kockanje je postalo značajnim fenomenom modernoga, ne samo hrvatskoga nego i drugih svjetskih društava. Ljude je, naime, oduvijek privlačila mogućnost postizanja dobitka u igrama na sreću, kao i ideja iznenadnog stjecanja velikoga bogatstva bez rada, ali nerijetko i izazivala spoznaja da bi na kocki mogli sve izgubiti.

Kockanje, odnosno igre na sreću imaju dugu tradiciju i postale su sastavni dio naše kulture. Iako su neki povijesni dokumenti o igrama na sreću stariji tisuću godina od pojave prvoga novca, kockanje je punu legitimizaciju, legalizaciju i ekspanziju doživjelo tek u nekoliko posljednjih desetljeća.

U vrijeme provođenja istraživanja u Republici Hrvatskoj djelovale su 44 registrirane vjerske zajednice. Istraživanjem ih je obuhvaćeno 37, od čega 16 protestantskih.

Sve protestantske vjerske zajednice (osim jedne) smatraju da je prema nauku njihove zajednice kockanje grijeh. No moguće je, smatraju one, i iskupljenje grijeha, njegov oprost ili opravdanje. Opravdanje je djelo milosti po kojem se grešnik proglašava slobodnim. Ono označuje pripisivanje ili dodjeljivanje Božje pravednosti. Kako je Božja praved-

nost besplatan dar, čovjek ga ne može zaslužiti ni dobrim djelima, ni vršenjem Zakona, niti na bilo koji drugi način; dar pravednosti može prihvatiti jedino vjerom (Jambrek, 2007.: 279).

Protestantske vjerske zajednice na više načina iznose svoje stavove o kockanju. Najčešće je to bogoslužjem (liturgijom) i vjeronaučnom podukom, a nešto manje na skupovima koje redovito ili povremeno organiziraju te putem tiska, odnosno svojih glasila. Stručnjaci iz redova voditelja terapijskih grupa ovisnika u Zagrebu, na osnovi iskustva koja imaju u liječenju ovisnika o kockanju, ističu činjenicu kako u radu s polaznicima – vjernicima imaju bolje rezultate.

Polovina protestantskih vjerskih zajednica ne zna ima li među njihovim članovima osoba sklonih kockanju, manji dio smatra da takvih u njihovim redovima nema, a tek dvije priznaju kako ih među vjernicima koje one okupljaju ipak ima. Vrlo mali broj protestantskih vjerskih zajednica ima neku vrstu savjetovališta za svoje članove koji se kockaju, a nekoliko vjerskih zajednica priprema se da ih organiziraju.

Nijedna od protestantskih vjerskih zajednica ne bi preporučila svojemu članu da uđe u brak s osobom za koju se pouzdano zna da se bavi kockanjem.

Kada je riječ o razvodu braka zbog kockarskih problema, mišljenja su među protestantskim vjerskim zajednicama vrlo podijeljena. Dok kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije imaju liberalniji stav o tom pitanju, kršćanske crkve reformacijske baštine nemaju suviše razumijevanja prema kockarima. Za njih je razvod braka neminovan.

Slična je distribucija odgovora i kada se radi o pitanju odvodi li kockanje svakog čovjeka u konačnici od Boga. Potvrđan stav o tome i to bez iznimke dale su sve vjerske zajednice iz kruga kršćanskih crkava reformacijske baštine.

Gotovo sve protestantske vjerske zajednice (osim jedne) smatraju da su sportsko klađenje, kockanje i igre na sreću „nepošten izvor prihoda“ ili „prljav“ novac. S takvim novcem, ističu one, ne treba pomagati vjerskim humanitarnim, odnosno karitativnim ustanovama niti vršiti bilo kakva dobročinstva.

Neprihvatljivo je priređivanje igara na sreću od strane protestantskih vjerskih zajednica (bez obzira na praksu nekih vjerskih zajednica u Švicarskoj, Švedskoj i drugim zemljama) kako bi se privukao što veći broj novih vjernika u zajednicu. Protestantske vjerske zajednice ne smiju imati nikakva posla s kockanjem, klađenjem i igrama na sreću. One moraju izravno komunicirati s vjernicima.

Protestantske vjerske zajednice vrlo su podijeljene kada je riječ o eventualnoj zabrani igara na sreću, pa i onih koje se javno promoviraju. I dok kršćanske crkve proizišle iz izvorne protestantske tradicije smatraju da su igre na sreću zabava i stvar osobnog izbora, kršćanske crkve reformacijske baštine su za njihovu zabranu, kako bi se sačuvala naša mladež i obitelji.

Većina protestantskih vjerskih zajednica smatra da bi mjesne župne zajednice trebale imati posebna savjetovališta za ovisnike o kockanju i sudjelovati u njihovu liječenju, dok su samo dvije za to da se briga o ovisnicima o kockanju prepusti državnim institucijama. To obrazlažu činjenicom da one ni na koji način svojim djelovanjem ne potiču ljude na kockanje, već su kockari proizvod dotičnoga društva.

Sve protestantske vjerske zajednice nezadovoljne su načinom promoviranja kockanja u našim medijima (na televiziji, radiju, internetu i u tisku). Međusobno se razlikuju samo po stupnju nezadovoljstva. Jedinstvene su, međutim, u stavu da bi u medijima trebalo biti više emisija, posebice edukativnog obilježja o kockanju i njegovim negativnim posljedicama po osobu, obitelj i društvo.

O trenutačnoj situaciji u hrvatskome društvu u svezi kockanja, klađenja i igara na sreću, protestantske vjerske zajednice znaju vrlo malo pa tako i o prevalenciji tog fenomena u ukupnome stanovništvu te broju problematičnih i patoloških kockara. Dva su razloga, pretpostavljamo, tome. Prvi je u činjenici da je broj kockara među njihovim članovima vrlo mali, a drugi, kako se radi o ovisnosti novog doba o kojoj je i naša cjelokupna javnost još uvijek slabo informirana.

Možemo zaključiti, na kraju, kako je prema rezultatima ovog istraživanja kockanje za većinu protestantskih vjerskih zajednica neprihvatljiva djelatnost s obzirom na činjenicu da uzrokuje brojne negativne posljedice za osobu, obitelj i društvo. Pritom ipak treba

naglasiti kako su stavovi kršćanskih crkava proizišli iz izvorne protestantske baštine osjetno liberalniji u odnosu na stavove kršćanskih crkava reformacijske baštine.

Literatura

- Biblija. Stari i Novi zavjet* (1981.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Christian Life Commission (1993.). *Gambling: Issues and Answers*. Nashville, Tenn.: Southern Baptist Convention.
- Clotfelter, C. i Cook, P. (1989.). *Selling Hope: State Lotteries in America*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cosgrave, J. F. (2006.). *Gambling, Risk and Late Capitalism*. U: *The Sociology of Risk and Gambler Reader*. New York–London: Routledge.
- Ellison, C. G., Bartkowski, J. P. i Segal, M. I. (1996.). *Conservative Protestantism and the Parental Use of Corporal Punishment*. *Social Forces*, 74: 1003-1028.
- Ellison, C. G. i Nybrotten, K. A. (1999.). „Conservative Protestantism and Opposition to State-Sponsored Lotteries: Evidence from the 1997 Texas Poll“. *Social Science Quarterly*, Vol. 80, No. 2: 356-369.
- Ethics and Religious Liberty Commission (1997.). *State-Operated Lotteries. A Christian perspective*. Nashville, TN: Southern Baptist Convention.
- General Council of the Assemblies of God (1983.). *A Biblical Perspective on Gambling*. Springfield, MO: Assemblies of God.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002.). *Sociologija. Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Heitzman, E. (1990.). *Internationale Marketinstrategie für Spielbanken*. Dissertation. Linz: Universität für Social und Wirtschaftswissenschaften.
- Hoffman, J. P. (2000.). *Religion and Problem Gambling in the U.S*. *Review of Religions Research*, Vol. 41, No. 4: 488-509.
- Jambrek, S. (2001.). *Martin Luther i 95 teza*. U: *Luther, M. 95 teza: rasprava doktora Martina Luthera o moći i djelotvornosti indulgencija, 31. listopada 1517*. Zapešić–Zagreb: Matica hrvatska Zapešić i Bogoslovni fakultet, Zagreb.
- Jambrek, S. (priř.) (2007.). *Leksikon evanđeoskog kršćanstva*. Zagreb: Bogoslovni institut i Prometej.
- Khoury, A. Th. (2005.). *Leksikon temeljnih religijskih pojmova – židovstvo, kršćanstvo, islam*. Zagreb: Prometej.
- Kozjak, B. (2008.). *Religija i kockanje*. *Socijalna ekologija*, god. 17, br. 3: 263-282.
- Kozjak, B. (2016.). *Kockanje. Od dokolice do socijalne patologije*. Zagreb: TIMpress.
- Landes, D. S. (2003.). *Bogatstvo i siromaštvo naroda*. Zagreb: Masmmedia.
- Lesieur, H. R. i Rosenthal, R. J. (1990.). „Pathological Gambling: A Review of the Literature“. *Journal of Gambling Studies*, 7: 5-40.

- Luther, M. (2001.). *95 teza: rasprava doktora Martina Luthera o moći i djelotvornosti indulgencija, 31. listopada 1517*. Zaprešić–Zagreb: Matica hrvatska Zaprešić i Bogoslovni fakultet, Zagreb.
- Marinović Bobinac, A. i Marinović Jerolimov, D. (2008.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj*. Zagreb: Prometej i Udruga za vjersku slobodu u RH.
- Mataušić, J. M. (2004.). „Mediji i zlo u društvu“. *Nova prisutnost*, god. II, br. 1: 119-120.
- Milić, J. i Balta, I. (2005.). „Povijesni razvoj protestantizma s posebnim osvrtom na kalvinizam u Slavoniji“. *Život i škola*, br. 14: 52. Ozment, S. (1991.). *Protestants: The Birth of a Revolution*. New York: Doubleday.
- Pirog, M. A. i Mikesell, J. L. (1992.). Longitudinal Evidence of the Changing Socio-Economic Profile of a State Lottery Market. *Policy Studies Journal*, 23: 451-465.
- Popis (2011. i 2013.). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova (2011); Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku (2013.)*. Zagreb: Državni zavod za statistiku RH.
- Šanjek, F. (1996.). *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Torre, R. (2017.). *Kockanje – kako protiv ovisnosti*. Zagreb: Profil.
- U.S. Catholic Church (1994.). *Catechism of the Catholic Church*. Mahwah, NJ: Paulist Press.
- Vojnović, T. (1991.). *Velika biblijska konkordancija, I i II*. Zagreb–Novi Sad: Kršćanska sadašnjost i Dobra vest.
- Wallisch, L. S. (1996.). *Gambling in Texas: 1995 Surveys of Adult and Adolescent Gambling Behavior*. Austin: Texas Commission on Alcohol and Drug Abuse.
- Weber, M. (1968.). *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Zečević, J. (1999.). Protestantizam u Hrvatskoj danas. U: Boisset, J. *Protestantizam*. Kratka povijest. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Zoričić, Z., Torre, R. i Orešković, A. (2009.). „Kockanje i klađenje – ovisnosti novog doba“. *Medicus*, god. 18, br. 2, 205-209.

KRLEŽA O PROTESTANTSKOJ REFORMACIJI I HRVATSKIM REFORMATORIMA

1. Uvod

Specifičan geopolitički položaj Hrvatske u bitnome je utjecao na karakter religioznosti ljudi koji žive na području na kojemu se kroz povijest susretalo pet velikih religijskih kultura: katoličanstvo, pravoslavlje, protestantizam, islam i židovstvo. Sve su one, svaka na svoj način, ostavljale i ostavile na tim područjima i u kulturi hrvatskoga naroda vlastiti biljeg.

Susret najvećim dijelom katoličke s novom i nepoznatom religijskom kulturom, s protestantizmom, dogodio se u hrvatskim područjima u doba velikih društvenih, političkih i gospodarskih promjena sredinom 16. i početkom 17. stoljeća. Tada su, naime, zbog mletačkih osvajanja istočne jadranske obale te osmanlijskih osvajanja istočnih hrvatskih krajeva od slavnoga hrvatskoga kraljevstva preostali još samo „ostatci ostataka“ (*reliquiae reliquiarum*). U istočnim predjelima dolazi tada do snažnih migracijskih kretanja kako unutar samoga kraljevstva tako i do iseljavanja u inozemstvo. Najveći dio izbjegloga hrvatskog stanovništva sklonište pred Osmanlijama nalazi ili na područjima Mletačke Republike ili pak na područjima koja su bila pod vlašću Habsburgovaca. Zbog prisilnoga, a ponekad i vrlo isplaniranoga raseljavanja ljudi s okupiranih hrvatskih područja nastaju i hrvatske naseobine u južnoj Italiji, zatim u Ugarskoj i Austriji. Specifičnosti hrvatskih područja koja su još bila ostala slobodna u bitnome su određivale i sam proces širenja pojedinih tradicija reformacije.

Upravo su te nepovoljne povijesne okolnosti jednim manjim dijelom pridonijele širenju reformacije u hrvatskim krajevima, i to, kako navodi Stanko Jambrek, iz triju tradicija reformacije: 1) evangeličke (koja je bila najsnažnija i u kojoj je sudjelovao i Matija Vlačić Ilirik¹), 2) reformirane i 3) radikalne, ali nažalost, većim dijelom pridonijele su i „učinkovitom zaustavljanju vala reformnih učenja i zbivanja“ (Jambrek, 2013.: 60-67).

Tako se širenje reformacije na *Istarsko-kranjsko-hrvatskome području* u prvo vrijeme (1520.–1554.) odvijalo u znaku snažne duhovne obnove Katoličke crkve kao protuteže protestantskome propovijedanju *Svetoga pisma* u narodu, potom od 1555. do 1600. u razvijanju snažnoga evangeličkoga misijskog pokreta koji je uspostavom crkvenih općina, organiziranjem obrazovnog sustava i literarnom misijskom djelatnošću nastojao reformaciju proširiti na europski jugoistok, sve do Carigrada. A da bi se to stvorilo, bilo je potrebno prevesti *Bibliju* i reformatorske spise na hrvatski (slavenski) jezik, pronaći podupiratelje, organizirati tiskare te organizirati crkvene općine prema württemberškom obredniku (Jambrek, 2013.: 69-90).

Na razvoj i širenje reformacije na *Međimursko-štajersko-ugarskome području* znatan utjecaj imale su, prema Jambreku, nesređene političke prilike u državi i strah od Osmanlija te posebno činjenica povezanosti Ugarske s europskim kulturnim i gospodarskim središtima (Beč, Krakow, Prag), zatim uvjerenje da će reformacija pridonijeti ukidanju socijalnih nepravdi, uspostavi mira i novih boljih odnosa među ljudima te spoznaja da su luteranske crkvene općine bile mjesta uistinu prave i zrele demokracije. U odnosu na hijerarhiju u Katoličkoj

¹ Matija Vlačić Ilirik (Matthias Flacius Illyricus) iz Istre (Labin, 1520. – Frankfurt na Majni, 1575.), protestantski pisac i crkveni povjesničar, profesor na sveučilištima u Wittenbergu, Jeni, Regensburgu, Antwerpenu i Strasbourgu te veliki kritičar rimskih papa. Stanko Jambrek za njega kaže da je bio jedan od najutjecajnijih europskih reformatora i humanista hrvatskoga podrijetla koji je kao povjesničar, teolog, filozof i filolog znatno utjecao na povijesni tijek evangeličke (luteranske) tradicije reformacije u njemačkim i austrijskim zemljama, a velikim dijelom ga i usmjerio, dok je njegov utjecaj u hrvatskim zemljama bio puno manji. Njegovo ime nose Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, a potom Sveučilišni centar za protestantsku teologiju *Matija Vlačić Ilirik* u Zagrebu.

crkvi, tada su u novim okolnostima članovi tih crkvenih općina sami upravljali svojom zajednicom, sami su birali svoje učitelje, u bogoslužju su se mogli služiti svojim narodnim jezikom i, što je najvažnije, svim društvenim slojevima bilo je omogućeno učenje, čitanje i pisanje, a nadarena djeca siromašnih slojeva društva mogla su polaziti visoke škole. Širenju reformacije pridonijelo je i postojanje velikoga broja stranih vojnika regrutiranih za ugarske vojne pohode u obrani od Osmanlija, kao i prisilno doseljavanje ljudi iz područja koja su bili okupirali Osmanlije, pa time i Hrvata (Jambrek, 2013.: 132).

Sve tri tradicije reformacije: luteranska ili evangelička, kalvinska ili reformirana i radikalna tradicija reformacije svoje „zlatno doba“ na **Baranjsko-slavonskome području** imale su od 1540. do 1560., u vrijeme kada mnogi katolički vjernici i svećenici bježe iz područja koja su osvojili Osmanlije i koji u novim okolnostima prihvaćaju i novi oblik ispovijedanja kršćanske vjere. Širenje reformacije obilježili su snažnija evangelizacija i propovijedanje *Biblije* na narodnome jeziku, osnivanje i utvrđivanje crkvenih općina i bogoslužnih obrazaca te promidžba reformacije po europskim učilištima (Jambrek, 2013.: 169-170).

Hrvatski reformatori, kako oni koji su djelovali na Istarsko-kranjsko-hrvatskome i Međimursko-prekomursko-ugarskome tako i oni na Baranjsko-slavonskome području, objavili su više od četristo djela „na hrvatskome (glagoljicom, latinicom i ćirilicom), latinskom, njemačkom, mađarskom, engleskom, slovenskom i talijanskom jeziku te se aktivno uključili u europsku reformaciju“ (Jambrek, 2011.: 123). Time su dali veliki doprinos očuvanju hrvatskog identiteta. Među ostalim, preveli su *Bibliju* na hrvatski jezik, pa je prvo tiskano izdanje *Novoga zavjeta* na hrvatskome jeziku iz 1563. plod upravo protestantske reformacije, odnosno Biblijskoga zavoda u Urachu. U stvaranju toga prijevoda sudjelovali su Ivan Ungnad, Stipan Konzul Istranin i Antun Dalmatin. Osim toga, postoji i neutvrđen broj reformnih djela hrvatskih humanista protestantske provenijencije, primjerice Matije Vlačića (više od 250 autorskih i uredničkih djela), Andrije Dudića, Markantuna Dominisa, Matije Grbića i Pavla Skalića.

Koje su i kakvo značenje za hrvatsku kulturu imali protestantizam kao pokret te posebno njegovi glavni promotori i zagovaratelji,

posebno oni podrijetlom iz Hrvatske, analizirao je u svojim člancima i Miroslav Krleža, jedan od najvećih hrvatskih književnika 20. stoljeća. Njegovu izrazitu naklonost prema Matiji Vlačiću Iliriku moguće je naći već u tekstu „Zapis iz godine 1917.“ (*Republika*, 1967.: 7-8), kada Krleža, kako naglašava Joža Skok, sumornoj dijagonali „davnih dana“ navodi svoj osobni asocijativni kontrapunkt sažet u jezgrovitij, eliptičnoj rečenici: 'Hus, bogumili, Luther, Flacius!'" O Vlačiću će Krleža govoriti u člancima kao, na primjer, „O patru dominikancu Jurju Križaniću“ (*Književnik*, 1929.: 1), u kojemu ističe da je Flacius vjerovao u protestantizam „kao jedinu alternativu rimskoj prevlasti“, ali i oslobađanje od Osmanlija, zatim u eseju „O našem dramskom repertoireu“ (*Djelo*, 1948.: 1), u kojemu navodi da su naši svoju privrženost duhovnoj liniji Erazma Roterdamskog vezali uz Flaciusa. Na sličan način spominje Vlačića i u člancima „Riječ u diskusiji na Drugom kongresu književnika Jugoslavije“ (*Republika*, 1950.: 1) te „Uvodna riječ za časopis 'Danas 1952.'“ (*Forum*, 1962.: 5). Kao nezaobilazno enciklopedijsko ime Krleža Flacija spominje i u članku „O nekim problemima Enciklopedije“ (*Republika*, 1954.: 2-3) da bi u eseju „Prije trideset godina“ (*Republika*, 1947.: 11) naveo „kako je naš protestantizam rodio 'Historiju Crkve Kristove' i 'Katalog istinitih svjedočanstava' – dva Flacijeva epohalna djela evropske reformacije“ i blistavu potvrdu duboka korijenja protestantizma u našim krajevima, o kojemu je s naglašenom simpatijom progovorio i u eseju „Illyricum sacrum“ (*Kolo*, 1963.: 7), apostrofirajući širinu i dubinu toga pokreta u kojem Flacius „daje historijsku sintezu antipapističke koncepcije“, te zajedno s pokretom „stječe zapaženu povijesnu ulogu“ (Skok, 1999.: 507). Zapravo, Krleža je u tim velikanima hrvatske prošlosti, od Križanića, Gundulića, Strossmayera, Kačića-Miošića, Mažuranića do Meštrovića, vidio ljude koji su težili hrvatsku kulturu usmjeriti prema onima kojima pripadaju, Slavenima.

Krleža se upušta u temeljite analize naše kulturne povijesti, jer postaje svjestan, kako kaže, da se postojano poriče „sve ono što je kod nas kroz vjekove bilo 'par ekselans' evropsko: početak elementarne borbe za međunarodnu ravnopravnost jezika već u devetom stoljeću (crkvena slovjenština, glagolizam), dakle borba za princip narodnosti,

borba za etičku i socijalnu principijelnost evanđeoske misli (bogumilski anticezaropapizam) od devetog do petnaestog stoljeća: borba za slobodnu formulu zapadnoevropskog umjetničkog stvaranja (plastično slikarstvo uprkos bizantijskoj shematiziranoj modi 12., 13. i 14. stoljeća, koje rađa perspektivu u posljednjoj konsekvenci). Sve su to“, smatra on, „dokazi barbarstva, koje anticipira i nacionalnu svijest i jezik i književnost i komparativnu filologiju i kupole i plastično perspektivno slikanje i protestantizam, to jest osnovne elemente zapadnoevropske civilizacije, koji se javljaju na zapadu tek stoljećima kasnije“ (Krleža, 1958.: 9).

2. O patru dominikancu Jurju Križaniću

Početakom 1920.-ih godina Krleža ne razmišlja niti pozitivno vrednuje hrvatsku kulturnu povijest, ali ni povijest uopće. I to stoga, kako navodi Zoran Kravar, što je sve do toga vremena još uvijek bio u revolucionarnom uvjerenju kako je moguće utemeljiti neku „novu kozmopolitsku civilizaciju“ i po uzoru na ono što se zbivalo u Rusiji nakon Oktobarske revolucije 1917. godine uspostaviti neke „nove društvene odnose“ kojima bi se mogla „prevladati ukupna povijest čovječanstva“ (<http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=718> (21.5.2018.)).

Međutim potkraj 1920.-ih Krleža „postupno, ali i definitivno revidira svoj revolucionarni entuzijazam“ i mijenja stav o nacionalnoj i univerzalnoj povijesti pa tako u hrvatskoj nacionalnoj povijesti više ne nalazi samo negativnosti, nego od tada hrvatska nacionalna povijest postaje za njega „fundus negativnih, ali i pozitivnih događaja, pothvata i iskustava“ i to na taj način da – tek sada – neki događaji iz nacionalne povijesti zaslužuju biti „ugrađeni u aktualni duhovni život nacije“. Tako među pozitivne pojedince Krleža ubraja Jurja Križanića (Obrh kraj Lipnika, oko 1618. – Beč, 12. 9. 1683.), hrvatskoga pisca, jezikoslovca, političara, svećenika i redovnika (dominikanca), ekumenista i zagovornika slavenskoga jedinstva, jednog „od mostova europskoga Zapada i Istoka, ... promicatelja europske teološke unije i slavenofila“, biografiju kojega je upoznao čitajući knjigu Vatroslava Jagića *Život i rad Jurja Križanića* (Zagreb 1917.).

Križanić je za Krležu bio zanimljiv, među ostalim, zbog misionarskih veza s Rusijom i zbog promoviranja zajedničkoga slavenskog jezika i sveslavenskoga zajedništva. Zapravo, Križanić će Krleži poslužiti da se okrene kulturnoj povijesti hrvatskoga naroda, što se vidi već u Uvodu ovoga eseja u kojemu Križanićevu biografiju smješta u ondašnje europske geografske, političke, kulturne, umjetničke i religijske okvire i zaključuje da su u Križanićevo vrijeme „hrvatske mase, raskoljene na tri crkve i na pet država“, nalazeći se između protestantskoga Sjevera i protureformatorskoga Beča, ali i na udaru mletačke intrige, da su pod Osmanlijama i pod krvavom tiranijom svoje rođene gospode „vegetirale u stoljetnoj pasivnoj rezistenciji, nevidljivo otporne u svojoj praslavenskoj pasivnosti“ što je preživjela gospodstvo Rima i Bizanta i što je tada već rasla (u principu) „i preko Stambola“. (Krleža, 1929.: 3) Unatoč svemu, hrvatski Križanićevi suvremenici (Ivan Gundulić, Bartol Kašić, Jakov Mikalja /koji je, kaže Krleža, znao da je „la lingua bosnese“ toskanski dijalekt našega jezika/, zatim Ivan Tomko Mrnavić /zvani Bošnjanim/, Stjepo Đorđić, Junije Palmotić, Vladislav Menčetić, Ivan Lucić) svojim djelima stoje rame uz rame europskima te se, navodi Krleža, ne može za Križanića reći da je rođen „u potpunoj kulturnoj tmini“ pa je uz isusovce Jurja Habelića i Ivana Belostenca i sam Juraj Križanić „bio jaki dokaz za naš kulturni kontinuitet, što se u prkos sviju zapreka ipak kako-tako probijao između ogromnih neprijateljskih blokova, kao slabo vrelo između pećina“ (Krleža, 1929.: 3).

Krleža je ostao zadivljen Križanićem i njegovim djelom i zbog nečega drugoga. Naime on za njega kaže da je kao čovjek i svećenik koji dolazi s granice svjetova, rimskog i pravoslavnog, i pogođen crkvenim raskolom, dolaskom na studij u Bolognu, na hrvatski kolegij, počeo razmišljati kako prevladati međusobno nejedinstvo dviju crkava (katoličke i pravoslavne) istoga slavenskog naroda s istim slavenskim jezikom i spoznati da Hrvati ne pripadaju ni romanskim ni germanskim narodima, nego Slavenima, i da su *Slaveni jedan narod, jer govore jednim jezikom, a crkveni raskol može se nadmostiti Ujedinjenjem istočne i zapadne crkve čime bi slavenski narod, ujedinen u Jednoj Univerzalnoj crkvi*, uspio oboriti ne samo *protestantski Sjever i germansku prevlast*, nego i *Stambol* i osloboditi se *mongolske okupacije*,

savladati vizantijsku crkvenu supremaciju i grčku hegemoniju te poživjeti svojim slobodnim i suverenim životom. (Krleža, 1929.: 5). I Križanić je, što piše i u njegovoj biografiji, uistinu bio uvjeren da je to moguće učiniti pa je u nekoliko navrata pisao Rimskoj Propagandi ne samo „o svojim ilirskim i slavenskim gramatikama, o problemima raskola i o crkvenoj uniji“, nego isključivo o ideji da upravo on treba otići u misije u Moskvu u kojoj „palucaju ikone“, u kojoj u zlatnim brokatima sjede „suvereni boljari koji govore našim narodnim jezikom“, u Moskvu u kojoj se poju liturgije „starim slavenskim govorom koji bi trebao da pjeva Bogu direktno, bez protektorata vizantijskog ili rimskog“ (Krleža, 1929.: 6).

Krleža kod Križanića, koji je želio pomiriti Rim i Slavenstvo, nalazi sve ono što je našao i kod Matije Vlačića Ilirika, Flacija Istranina (Flacius Illiricus), koji je stoljeće ranije na sličan način razmišljao o oslobađanju hrvatskoga naroda od vanjskih ugnjetača, posebno od Turaka. Krleža navodi da je Matija Vlačić Ilirik smatrao „da je baza protestantizma ona idejna i materijalna garancija da se svi narodi pak i naš spasu rimske prevlasti“, da je, dakle, jedino protestantizam ona snaga kojom je moguće osloboditi se rimskog i bečkog jarma.

3. Prije trideset godina (1917.–1947.)

Prije trideset godina (1917.–1947.), s prilogom *Napomena uz essay: Prije trideset godina*, je povijesno-fenomenološki esej koji, kako u *Krležijani* navodi Mirjana Stančić, donosi uglavnom konstantne Krležine teze „o hrvatskom pitanju kao središnjoj temi (‘barbari za Zapad, Švabe za Istok’), s osobitim osvrtom na trajno negativnu i po hrvatsko nacionalno biće destruktivnu ulogu Katoličke crkve i zbuđenost hrvatske građanske inteligencije u uvjetima ‘nagodbenačke Mezopotamije’, o nacionalnim državama na Balkanu, političkim mijenama u Europi i u Hrvatskoj tijekom trideset godina nakon Oktobarske revolucije, te o recentnoj povijesti uopće“ (Stančić, 1999.: 235-236).

Krleža je bio oduševljen Lenjinom, posebno njegovom odlukom da bogatašima uzme banke, da seljacima razdijeli zemlju veleposjednika, a da radnicima preda tvornice. U uvodnome dijelu eseja *Prije trideset*

godina piše „o paničnome strahu hrvatskoga katoličkog klera, posebno nadbiskupa A. Bauera, pred oktobarskom revolucijom i agrarnom reformom“, a osobito o njegovu strahu za banke i materijalni probitak, jer „Zagrebački su biskupi ljubav spram bližnjega propovijedali kroz vjekove pljenidbom, globom, sekvestrom, prodajom, bubnjem...“ (Stančić, 1999.: 235).

Mirjana Stančić dalje navodi da se Krleža u istom eseju s neprikrivenim bijesom sjeća papina govora iz 1925. pred četiri tisuće hrvatskih hodočasnika koji su zajedno sa svojim biskupima došli u Rim primiti papin blagoslov u povodu tisućugodišnjice hrvatskoga katoličkoga kraljevstva (925.–1925.). Naime papa se tada, kako navodi Krleža, obratio hrvatskim i katoličkim hodočasniciima riječima:

Pozdravljajući veće skupine pozdravljam očinski i manje skupine, koje su tako dolično zastupane. Šta više, u ovim većim i manjim skupinama želimo da pozdravimo cjelokupnu etničku i jezičnu državnu skupinu, koja dolazi pod imenom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Krleža, 1947.: 767).

Upravo zbog te i takve „dobrodošlice“ Hrvatima katolicima Krleža nije mogao suzdržati ljutnju što papa u jednome tako svečanom, trijumfalnom trenutku, „kada četiri hiljade hrvatskih hodočasnika očekuje na koljenima papinski pozdrav i papinsku riječ o hiljadugodišnjici hrvatskog Kraljevstva, govori ’jezikom svoga kod Sebe akreditiranog poslanika beogradske kraljevske vlade’, nazvavši Hrvate ’skupinom’ pod ’krunom Karađorđevića’“. Osuda naše latinske, prema Krleži, „lažne“ civilizacije, koja nam „pije krv i otrbušuje našu gospodu biskupe“, anacionalnog plemstva koje je vjekovima živjelo u paničnom strahu od hrvatskih kmetova, autorova paradoksalna spoznaja da je pojam našega pravog rodoljuba za našu historiju biskup i ban grof Drašković, koji je Matiju Gupca spalio na lomači, te istodobno argumentativno i stilistički neuvjerljiv finale, u kojem uz „jugoslavensko“ rješenje hrvatskoga pitanja poziva, kako navodi M. Stančić, na „ispitivanje fakata oko nastajanja naše reakcionarne građanske svijesti, jer je ta reakcionarna građanska svijest još uvijek među nama živa“, pokazuju da je taj esej ponajviše ipak pjesnikova povijesna meditacija. Rješenje koje daje na kraju teksta odraz je povijesnoga trenutka u kojemu je pisan te logičke

nužnosti da analizu – napisanu sjajnim stilom, golemom erudicijom i samo Krleži svojstvenim senzibilitetom za hrvatsko nacionalno pitanje – okonča plauzibilnim zaključcima (Stančić, 1999.: 235-236).

Međutim u završnome dijelu eseja Krleža navodi i one hrvatske biskupe i fratre koji su djelovali u narodnu korist, kao što su bili J. J. Strossmayer, Cedula (Sedeh), A. Jamometić, Dominis (Gospodnetić), G. Ninski, Janus Pannonius (Ivan Česmički), Flacius, F. Grabovac, M. Orbini, V. Pribojević).

Krleža u eseju vrlo pozitivno govori ne samo o bosanskome bogumilizmu, nego i o hrvatskome protestantizmu. Za njega je Bosna u 13. i 14. stoljeću bila „utočište zapadnoevropskih krivovjeraca, u njoj su u tome vremenu bili međunarodni manihejski intelektualni centri i Bosna je kao svjetionik svijetlila na drugu obalu Jadrana pa preko Južne Francuske sve do Španije“ (Krleža, 1947.: 770). Također, naš protestantizam je, navodi Krleža na istome mjestu, rodio „Historiju Crkve Kristove“ i „Katalog istinitih svjedočanstava“: dva Flaciusova epohalna djela europske reformacije te spominje djela i drugih hrvatskih protestantskih autora koja „spadaju u elemente zapadnoevropske civilizacije“, a koja su nastala kao „produkt našega svijeta, naših prilika“ i koja su uvjetovana našom vlastitom problematikom.

Krleža u tome kontekstu spominje kardinala **Andriju Jamometića**, hrvatskoga teologa, diplomata i humanista (?Krbava, 1420. – Basel, 1484.), zatim **Petra Pavla Vergerija**² (Kopar, 1498. – Tübingen, 4. 10. 1565.), biskupa modruškoga i papina legata, autora protuluterovske filipike „Adversus apostatas Germaninae“ koji je sam postao apostata i potom glavni propovjednik protestantizma, potom **Markantuna Do-**

² Došavši na zamisao o prijevodu *Biblije* na slavenske jezike, Vergerije je stupio u vezu s P. Trubarom i hrvatskim protestantskim piscima koji su djelovali pri tiskari u Urachu (S. Konzul Istranin, Anton Dalmatin i dr.). Bio je suradnik na Trubarovim slovenskim izdanjima nabožnih knjiga te na nekim prijevodima na hrvatski. Zbog neslaganja oko izdavanja knjiga, razišao se s Trubarom. God. 1563. u Tübingenu je objavio *Djela protiv papinstva (Opera adversus papatum)*, koja sadržavaju osam već objavljenih njegovih djela. Ne zna se je li autor i teološko-polemičkoga spisa *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran*, objavljena 1555. pod imenom Antona Senjanina, a koji se pripisuje i M. Vlačiću Iliriku. Ostavio je i vrlo široku korespondenciju – dopisivao se s gotovo svim poznatijim ljudima svojega doba (P. Bembo, P. Aretino, I. d'Este i dr.) (u: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64324>, pristupljeno 3.6.2018.).

minisa (Gospodnetića), biskupa rapskoga, koji je, kako navodi Krleža, 150 godina prije Newtona „otkrio spektar, bio politički emigrant suđen na smrt, autor čuvenoga djela *De Republica Ecclesiastica* (Crkvena republika) koje je inkvizicija spalila“ (Krleža, 1947.: 770-771).

4. O protestantizmu općenito

Iako se protestantizam „po našoj nauci“ tretira kao „beznačajna epizoda“, ona je, smatra Krleža, kod nas trajala dulje od sto godina, ali se izgubila netragom pred „pobjedonosnim naletom isusovaca“, jer su, smatra on, „iz naše isusovačke naučne perspektive upravo isusovci bili ti koji su odigrali glavnu i vladajuću ulogu kod oblikovanja naše građanske i tzv. naučne svijesti“. A isusovci su, naime, navodi dalje Krleža, bili ti koji su „u okviru krvave vojničke pacifikacije“ 1573.–1579.–1628., počeli stizati u naše krajeve „kao okupatori vakuuma, pošto je iz domovine pobjeglo sve što je slobodno mislilo“. Stoga, smatra on, čitava legija protestantskih pisaca, dokumenata, crkvenih sinoda (samo u Zagrebu tri) govori jasno „da protestantizam kod nas nije bio epizoda isto tako kao što seljački ustanci kod nas u 16., 17., 18. i 19. stoljeću nisu epizoda, nego glavna matica naše historije, što je u ušima bogoljubivih štilaca naših historijskih dokumenata u 19. stoljeću hučala kao bujica paklena i propast svega onoga što su smatrali svojim narodnim idealom“ (Krleža, 1947.: 771). Zapravo u tekstu o patru dominikancu Jurju Križaniću Krleža ističe da s „protestantskim eksperimentom prestaje u širokim potezima kod nas Srednji vijek“, da bismo se zbog protureformacijskoga djelovanja ponovno u šesnaestome stoljeću duhovno srušili „u čisto Srednjovjekovlje, kakvo je vladalo od devetog stoljeća na svim duhovnim horizontima“ (Krleža, 1982.d: 341).

Protestantizam se, navodi dalje Krleža, na našem terenu javlja nekoliko desetljeća nakon bogumilske katastrofe i to, što je zanimljivo zapaziti, „u krajevima, koji su bili napučeni bosanskim bjeguncima i emigrantima“. Protestantizam je stoga za njega bio „posljednji intelektualni proplamsaj protubizantinske i proturimske vatre, koja je već svijetlila starim glagoljašima, kada su kraj svjetlosti svojih slabih uljenica još u devetome stoljeću prepisivali crkvene tekstove narodnim

jezikom, planut će ponovno – *Historijom crkve rimske* – pod perom Matije Vlačića - Flaciusa Illyricusa“ (Krleža, 1982.d: 341).

Nije Krleža mogao odoljeti i ne reći da je Luteranski pokret poprimio i kod nas „mnogo šire omjere nego što to govori naša građanska historiografija“, jer je iz mnogih dokumenata razvidno da je „mnogo naših učenjaka, biskupa i kardinala mislilo i djelovalo protestantski“. Zapravo je, navodi dalje Krleža, mnogo naših književnika – od Balda Lupetine, Matije Vlačića, od kardinala Jamometića i biskupa Gospodnetića, biskupa Vergerija Modruškog do Primoža Trubara, do Vramca, do Škrinjarića i do Dalmatina – „pisalo na protestantski način“, što znači, zaključuje Krleža, „da je svijest da papizam ne predstavlja više nikakvu moralnu koncepciju nego Banku velikog stila prodrla u relativno široke slojeve“ (Krleža, 1982.d: 341).

Unatoč pozitivnim plodovima koje je sa sobom donio, protestantizam su, prema Krležinu mišljenju, smatrali jednom vrlo „beznačajnom epizodom“ koja je nestala „uslijed pobjedonosnog naleta kontrareformacije, kao dominantnog intelektualno-moralnog modelatora takozvane latinske, katoličke kulturnohistorijske sheme“. Međutim zbog svoje povijesne važnosti protestantizam je u Krležino vrijeme bio „isto tako jedna od onih tema naše kulturne historije koja očekuje svoje pero“. (Krleža, 1982.d: 342) I to stoga jer je upravo protestantizam, vezan za naše ljude i naše podneblje, „rodio Flacijevu epohalnu 'Historiju crkve Kristove', Vergerijevo odmetnuće i izopćenje i knjigu Marka Antonija Gospodnetića 'De republica Ecclesiastica'“, zbog koje je bio izopćen i naknadno posmrtno spaljen *in effigie*. Da protestantizam u to doba ni u našim krajevima ni u Europi nije bio neka „beznačajna epizoda“ niti ju se takvom može nazvati pokazuje, navodi Krleža, De Vergerijeva sudbina, koji je kao papin legat i pisac protulutherovske filipike „Adversus apostatas Germaniae“ postao i sam „glavnim propovjednikom lutoranstva kod nas“ ili da je Flacius dao „historijsku sintezu antipapističke koncepcije“. (Krleža, 1982.b: 543)

Stoga, smatra Krleža, nije točna „osnovna kontrareformaciona teza, da je naš protestantizam nosio u sebi opasnost od germanizacije“, iako nije lišena svake uvjerljivosti teza da je namjera germaniziranoga protestantskog feuduma kod nas bila da parolom „božje pravde“ veže

slavenskoga kmeta uz svoje specifične njemačke interese i da pučkim gomilama zamagli socijalnu svijest pod vidom protupapističkog fanatizma (Krleža, 1982.d: 342).

Krleža će također napomenuti da je, na primjer, našim isusovcima svaka pa i najmanja „pomisao na protestantizam kod nas odvratna“, iako je protestantizam u našim krajevima „galvanizirao dvije-tri generacije intelektualaca, od Flacija i Trubara do Zrinskih“, i da je prije austrijskoga baroknog trijumfa „bio posljednji pokušaj da se duhovno emancipiraju i politički oslobode oni dijelovi pučanstva, koji nisu postali turskom rajom“. (Krleža, 1982.b: 543)

Polazeći od postavke da su „od glagoljaške borbe za pravo narodnog jezika u crkvi do sloma bogumilske Bosne, mnoga iskustva naših odnosa s Vatikanom bila negativna“, Krleža će istaknuti da su zbog uvjerenja da je upravo Vatikan u 16. stoljeću bio „jedan od glavnih razloga evropske katastrofe“ hrvatski protestanti tražili „dodir s protestantskim Zapadom“ kako bi tim vezama pridonijeli smanjivanju opasnosti koja je dolazila s Istoka, s Osmanlijama. (Krleža, 1982.d: 342)

Ne treba se stoga čuditi što Krleža, sav razočaran, zaključuje: „Raskoljena na dvije zone, istočnu i zapadnu, na dvije civilizacije, na dvije crkve i na dva pisma, dvostruko izrabljivana u svojim vječnim dilemama, odnarođivana i krvava, ova je zemlja dvjesto godina rađala pojedince, intelektualno-moralne stradalnike, koji pate od nerazmjera između svojih uzvišenih ideja, svojih ličnih inspiracija i njihove materijalne ostvarivosti. Za sudbonosne probleme, kako da se likvidira turska okupacija, kako da se obori carski Beč ili skine mletačka tiranija, hrvatsko meso osjećalo je instinktivno da je preslabo u svojoj izolaciji. Odatle se rađaju kao iluzije ideje o integraciji u Križanićevo doba i u vrijeme ilirizma pa preko romantizma sve do konca stoljeća; ideje o lingvističkim cjelinama, crkvenom raskolu uprkos, i snovi o etničkom kontinuitetu od Karlovca do Moskve i od Soluna do Praga i Krakova“ (Krleža, 1982.b: 478-479).

5. Zaključak

Autor je u ovome kratkom osvrtu želio prikazati Krležine stavove prema protestantizmu i njegovim promicateljima, posebno onima koji potječu iz hrvatskih krajeva, npr. Matiji Vlačiću Iliriku. Krleža je svoje stavove iznosio kontinuirano u djelima, i to uvijek kada je želio istaknuti što su sve u europskim protestantskim okvirima dali hrvatski protestanti, unatoč svim problemima koje su imali s protureformacijom i katoličkim svećenicima, ističući često širinu i dubinu toga pokreta „koji je rodio 'Historiju Crkve Kristove' i 'Katalog istinitih svjedočanstava' – dva Flaciusova epohalna djela evropske reformacije“, u kojima Vlačić „daje historijsku sintezu antipapističke koncepcije“.

Zahvaljujući Vlačiću Iliriku, ali i svim ostalim protestantskim piscima iz naših krajeva, protestantizam za Krležu nije bio nikakva „beznačajna epizoda“, nego „glavna matica naše historije“. Bio je ne samo naš iskorak iz Srednjega u Novi vijek, u novo i moderno doba, nego „posljednji intelektualni proplamsaj protubizantinske i proturimske vatre, koja je već svijetlila starim glagoljašima“.

U Krležinu razumijevanju, protestantizam je bio pokret koji je zahvaljujući slobodarskim idejama poprimio tako široke razmjere da je uspio, kako navodi Krleža, „galvanizirati“ nekoliko generacija intelektualaca, „od Flacija i Trubara do Zrinskih“ i time pridonijeti da je „mnogo naših učenjaka, biskupa i kardinala mislilo i djelovalo protestantski“ i da se duhovno emancipiraju i politički oslobode oni dijelovi pučanstva „koji nisu postali turskom rajom“.

Stoga bi zbog povijesne važnosti protestantizam trebao i danas, kao i u Krležino vrijeme, biti „jedna od onih tema naše kulturne historije koja očekuje svoje pero“. Neka stoga ovaj zbornik radova bude početna stranica u pisanju povijesti protestantizma u našim krajevima, kao vrlo važnoga dijela naše kulturne povijesti.

Literatura

- Jambrek, S. (2011.). „Prilozi za proučavanje reformacije u hrvatskim povijesnim zemljama“. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis*, 5, 1.
- Jambrek, S. (2013.). *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*. Zagreb: Srednja Europa i Biblijski institut.
- Krleža, M. (1929.). „O patru dominikancu Jurju Križaniću (1619–1683)“. *Književnik*, 1, 1-13.
- Krleža, M. (1947.). „Prije trideset godina (1917-1947). Napomena uz essay: Prije trideset godina“. *Republika*, 11, 734-780.
- Krleža, M. (1958.). *Zlato i srebro Zadra*. U: M. Krleža. *Eseji*. Beograd: Prosveta.
- Krleža, M. (1982.). *Panorama pogleda, pojava i pojmova* (ur. A. Malinar). Knjiga 1. *Adler Friedrich – Dvorski voz na zemunskoj stanici*; Knjiga 2. *Egzorcizmi – „Hvaljen Isus“*; Knjiga 3. *Ibler, Drago – Muзикologija*; Knjiga 4. *Nabožni mitovi – Srpstvo*; Knjiga 5. *Stadler, Ernst – Župančić Oton*. Sarajevo: Oslobođenje i Zagreb: Mladost.
- Skok, J. (1999.). Vlačić, Matija Ilirik. U: Visković, V. (ur.). *Krležijana*. Svezak 2 (M–Ž). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Također u: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2266> (pristupljeno 23.5.2018.).
- Stančić, M. (1999-). Vlačić, Matija Ilirik. U: Visković, V. (ur.). *Krležijana*. Svezak 2 (M–Ž). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Također u: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=867> (pristupljeno 26.5.2018.).

KAZALO IMENA I POJMOVA

- Abraham** 238, 239, 244, 246
Adventisti sedmog dana (adventisti) 2, 7, 13, 15, 150, 244-278, 282, 300, 306
Adventistička kršćanska crkva 5, 7, 13, 278, 282, 300, 307
Adventističko teološko visoko učilište u Maruševcu kraj Varaždina 302, 306-307
Agencija za znanost i visoko obrazovanje (AZVO) 330, 334, 336-337
Aleksandrijska patrijaršija 241
Anglikanska crkva 6, 28, 241, 243, 265
Antiohijska patrijaršija 241
arhitektonski princip 215-217
Aristotel 167, 181, 184, 201
ateist 6, 15, 19, 168, 212, 270, 296, 322
Augustin, Aurelije, sv. 168, 174
autoritet 29, 31, 36, 40, 165, 168, 173-175, 180, 184, 188, 193, 207, 223-224, 226-228, 230, 240-241

baptisti 2, 5, 15, 33, 141, 143, 150, 282, 351-352
Baptistička crkva 6, 7, 18, 266, 282, 312, 355
Baranjska superintendencija (biskupija) 258
Biblija 3, 4, 15, 31, 35-37, 40-42, 57, 65-67, 69-70, 72-73, 87, 93-95, 102-104, 107, 111, 117, 119-121, 126, 174, 207-210, 215, 223-225, 229-231, 238, 241, 245-246, 311, 314-316, 350, 352-353, 357, 374-375
Biblijski institut u Zagrebu 302, 310-313
Biblijski zavod u Urachu 4, 57, 124, 232, 234, 315
bitak 177, 181-182, 195, 201, 217
Bog 37, 67, 74, 76, 79, 82, 89, 92, 94, 101, 118-120, 124, 144, 148, 153, 161-162, 166-175, 181-190, 206, 209-210, 213, 216, 224-228, 230, 234, 237-240, 242, 244-248, 297, 349, 351, 353, 356, 361, 369, 379
bogoslужje 31, 40, 137-138, 149-151, 185, 224, 228, 256, 261-266, 357, 369, 375
Božje zapovijedi 185, 188, 219, 245-246
Broz, Josip – Tito 323

Calvin, Jean 107, 141, 161, 225, 244, 251, 253, 264, 350
Crkva cjelovitog evanđelja 7, 271, 278-279, 282, 301, 355
Crkva pentekostalnog pokreta 5
crkve reformacijske baštine 6-7, 31, 138, 244, 279, 298, 301-304, 355-356, 361, 363-364, 369, 371
crkveni raskol 16-18, 176, 297, 378, 384

ćirilica 4, 66, 71-75, 79-90, 93, 96, 100, 110, 112, 121, 315, 375

Dalmatin, Antun 4, 75, 81-82, 90-94, 101-105, 110-111, 113-114, 125, 315, 350, 375, 383
Dan Reformacije 19, 297, 302, 321
Dan vjerske slobode 284-285
Danska Luteranska crkva 243

demokracija 1, 12, 14, 200, 204, 209, 217-220, 269, 274, 310-311, 317, 320, 350, 365, 374
denominacija 2, 15, 20-21, 141, 149-150, 157, 203-204, 218-219, 274, 276, 288, 313
diskriminacija 10-11, 14, 16, 143, 148, 271, 274, 281, 283-284, 286-291, 301, 341
dogma 52, 165, 175, 180-181, 184, 186, 188, 190
dominikanci 225, 376-377, 382
Dominis, Markantun de 4, 315, 375, 381
Domovinski rat 260-261, 309
dostojanstvo 3, 73, 76, 78, 169, 210, 219, 316
Drugi svjetski rat 11, 20, 138, 140-141, 153, 258-260, 298, 320, 324
Drugi vatikanski koncil 9, 17, 19, 203, 207, 213, 241, 322

društvena kontrola 271-273, 275, 290

Dudić, Andrija 4, 315, 375

Duh Sveti 37, 166, 173, 225-226, 228, 231, 234, 245-246

egzegeza 194, 201, 223, 248

ekumenizam 203-204, 241, 302

episkopalne crkve 33, 241, 265

Erazmo Roterdamski 94, 163-166, 168-172, 376

Erdődy, Petar II. 116, 117, 122-124

Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i vjerskih sloboda 271, 274-275, 284, 286, 290-291

Europski sud za ljudska prava 14, 271, 274-276, 284, 286-291

Evangelje 35, 74, 105, 109, 145-146, 164, 176, 224, 226-230, 238-240, 243-246, 327

Evangeoska pentekostalna crkva 7, 13, 265-266, 278, 281-282, 300, 308, 313, 355

Evangelička crkva 7, 19, 25, 137-140, 142-147, 149-150, 154, 156-157, 194, 260, 266, 278, 280, 282, 300, 302-303, 313, 321, 323, 326, 332-333, 340, 355

evangelizacijske propovijedi 230, 234

Franzmann, Martin H. 237

franjevci 48, 113, 144, 225, 252, 256, 207-308

Gadamer, Hans-Georg 195-196, 200

glagoljica 4, 66, 71-73, 75, 77-79, 81, 84-86, 88-90, 93, 95-98, 100-101, 106, 108, 110-114, 117, 120-121, 315, 375

Grbić, Matija 4, 315, 375

grijeih 148, 171-173, 176, 184-185, 188, 209, 223, 227, 230-231, 234, 297, 347, 349, 352, 356-357, 361, 363, 368

grkokatolik 2, 143, 151

Grupa ovisnika o kockanju (GOK) 367-368

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 161, 171, 180

Heidegger, Martin 162-163, 194-196

Helm, Hans 138, 151-152, 154-155

hereza 17, 47

hermeneutički princip 215-217

historijska analiza 49-50, 56-57

historijska imagologija 59-60

Hitler, Adolf 138-139, 145-146, 152, 154-155

Hobbes, Thomas 180, 189

Hrvatska katolička koalicija (HKK) 266, 279-290

hrvatski jezik 4, 65-67, 69, 72-73, 75-79, 88, 91, 93, 97, 100, 103, 110, 112, 114, 117, 119-121, 233, 259, 306, 315, 333, 374-375

humanizam 3, 146, 179, 316

Hus, Jan 3, 29, 316, 376

idolopoklonstvo 229, 252

igre na sreću 347-349, 361-364, 366, 368-370

ilirizam 384, 390

individualizam 25, 179, 183, 190, 209

indulgencija 184, 209, 356

institucija s pravom javnosti 302, 329-330, 332

Islamska vjerska zajednica 14, 138, 150, 266, 278, 280-282, 300

Isus Krist 73, 162, 169, 173, 176, 185, 188, 212, 214, 216, 220, 226, 228, 230-231, 239-240, 242, 246

isusovci 39, 378, 382, 384

Ivan Krstitelj 239

Izak 238

Jakov 238

Jamometić, Andrija 381, 383

javno mnijenje 365

Jehovin svjedok 2, 15-16, 150, 300, 351

Jeruzalemski sabor 240

Josipović, Ivo 265-266

Jugoslavija 5, 8, 11-12, 137-143, 145-149, 151, 154-157, 269, 298, 320-325, 376

kalvinizam 253

Kalvinska crkva 5, 7, 256, 282, 355

Kanoni iz Kneževih Vinograda 253, 255-257

Kant, Immanuel 171, 180-181, 186

Kašić, Bartol 39, 378

katekizam 73, 77, 79-81, 88-91, 98-101, 161, 229, 253, 256, 259, 309

- katolici 6, 19, 21
katoličanstvo 2, 20, 47, 164, 209, 322, 373
Katolička crkva 8-9, 11-12, 16-20, 143, 149-151, 153, 156, 176, 180, 184, 186, 190, 196, 204-205, 208, 211-213, 270, 273, 277, 280-282, 297-300, 320, 351, 374, 379
Kiš Segedinac, Stjepan 251, 254-255
- Klub liječenih ovisnika o kockanju (KLOK) 367
kockanje 347-349, 351-354, 356-359, 361-371
Kolarić, Juraj 17
komunistički sustav/režim 12, 156-157, 319-320, 323
konfesionalizacija 51-54
konfesionalna mobilnost 54-56
Konzul Istranin, Stjepan 4, 72-78, 82, 86, 88, 90-94, 100-101, 107-117, 315, 350
kopti 2
Kranjska 4, 67, 69, 70, 72-73, 109, 113, 115, 350
Kristova crkva 5, 7, 226, 242, 265, 278, 282, 312, 355, 381, 383, 385
Križanić, Juraj 376-379, 382, 384
Krleža, Miroslav 373, 376-385
kršćani 2-3, 6, 17, 19, 38, 73, 138, 141, 145, 152-153, 180, 186, 204, 206-208, 213-214, 218, 223, 240, 270, 296-297
kršćanstvo 2-3, 5, 18, 20, 42, 51, 145, 168, 176, 194, 204-207, 218, 237, 240, 242, 247, 316, 350
- Kulifay, Aleksa** 258-259
kulturalni transfer 49-51, 56-57
Kuzmič, Peter 266, 308
- Langh, Endre** 260-261
latinica 4, 71-73, 79, 85-86, 89, 94, 96, 112, 114, 117, 119, 121, 124, 315, 375
Lehmann, Karl 162, 176
lolardi 28-29
Loveček, Karel 259
Luteranska crkva 5-6, 18, 149, 176, 241, 243, 282, 323, 374
luteranstvo 181, 184, 187
Luther, Martin 17-19, 25, 27-29, 40, 47, 94, 100, 107, 144, 161-176, 179-190, 193-196, 209-210, 212, 225, 229, 244, 251, 315, 350, 356
lutrija 347-348, 351-354
- ljudska prava 3, 14, 146, 148, 210-11, 271, 274, 276, 284, 286-288, 290-291, 302, 310, 316
- Maksimilijan II.** 70-71, 75-79, 81, 88-89, 91, 93, 99-101, 123, 125
Maleševac, Ivan 92, 95-96
manjinske religije 5, 8, 10-12, 14, 17, 20-21, 271-275, 291
Mardešić, Željko 9, 205-206
materijalizam 186
mediji 15, 49-50, 57-58, 205, 210, 224, 305, 317, 349, 365-367, 370
medureligijski dijalog 304, 317, 329
Melanchton, Filip 107, 161, 164, 232, 257
Milić, Jasmin 251, 262-267
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS) 308-309, 330, 334-339
Mletačka Republika 4, 373
Mojsije 152, 188, 238
Moltmann, Jürgen 216, 333
muslimani 6, 15, 20, 143, 270, 296, 324, 351
nebo 162, 180, 237, 239, 241
Nezavisna Država Hrvatska (NDH) 138-139, 149-150, 153, 156
Novi testament 68-69, 71-72, 75, 77-78, 83, 88-90, 93, 95, 100-107, 110, 112, 119, 128-129
Novi vijek 52, 54, 56, 58, 180, 190, 385
Novi zavjet 4, 73, 94, 106, 110, 114, 172, 186, 227, 238-240, 243, 304, 315, 333, 375
- Njemačka evangelička kršćanska crkva 138-139, 142-143, 145, 149-150
Njemački Reich 138-140, 145, 147-156
- opće dobro 203, 218, 365
Otkrivenje 106, 244-245, 247
otkup grijeha 184-185, 188
- papa Franjo 19-20, 203, 210, 297
Pavao, apostol 105-106, 166, 170, 212-213, 225, 227, 239-240, 244

- Petar**, apostol 225,240-242, 244
Platon 168, 174, 195, 198-199
Podunavska reformirana biskupija 256
Popović, Matija 92, 95-96
Popp, Philipp 137-138, 140, 142, 144-146, 148, 150-156, 260
Postilla 114, 230, 234
Pravoslavna crkva 14, 143-144, 150-151, 153, 208, 241, 266, 273, 278, 280-282, 297, 300, 378
Prezbiterijanska crkva 263, 265
propovijed 36, 58, 73, 99, 140, 187, 224, 226-234, 240, 244, 253, 263, 265, 306, 349, 354, 380
protestantska etika 349
Protestantska reformirana kršćanska crkva 5, 7, 13, 265-267, 271, 278-280, 301, 314, 355
protestantska župa u Tordincima 26, 251-253, 256-261, 266
protestantske denominacije 2, 20, 141
protestantske zajednice 1, 6-7, 9-10, 13-14, 20, 25-26, 210-211, 256, 279, 298, 326, 349, 351-352, 354-355, 357-358, 361-362, 364-365, 367-370
Protestantski pokret 31, 148, 193, 243-244, 375, 385
Protestantsko teološko učilište „Mihael Starin“ 302, 314-315
protureformacija 25, 27-28, 30, 32-34, 37-44, 47, 54, 210, 378, 382, 385

recepција 25, 30, 32, 34, 37-38, 41-42, 44, 50-51, 90, 194, 200, 211, 213
Reformirana crkva 5, 7, 13, 140, 142, 252, 255-256, 259-260, 262-266, 278, 280, 300, 308, 314, 323, 355, 374-375
religijska distanca 15, 20-21
religijski pluralizam 203-204, 206-207, 210, 218, 220
religioznost 5-6, 9, 12, 18, 20, 205, 248, 270, 273, 348, 373
renesansa 179-180, 207, 316
Riječ Božja 37, 194, 223, 225, 230, 234, 352
Rimokatolička crkva 32, 138, 143-144, 151, 210, 226-227, 241, 243, 322-324
romantizam 384
Ruska pravoslavna crkva 151, 241

samoeksplikativnost 193, 195-196
Savez baptističkih crkava 7, 13, 266, 278, 300, 302, 313, 321, 340, 355
Savez crkava „Riječ Života“ 7, 271, 278-279, 301, 313, 355
Scriptura sola 31, 36, 40, 185, 243
Sinoda u Kneževim Vinogradima 253, 255-256
Sinoda u Tordincima 257, 265
Skalić, Pavao 4, 79, 81, 91-92, 98-100, 315, 375
skop 193, 196-199
sljedba 17-18, 44
socijalna distanca 15, 20-21
sportsko kladenje 348, 361-362, 369
Srpska pravoslavna crkva 14, 143-144, 150-151, 278, 281, 300
Stari zavjet 94, 117, 172, 186, 189, 229, 238, 240, 304
Starin, Mihael 55, 251-255, 257-258, 302, 314
Stepinac, Alojzije 144, 150, 152-153, 156
Stieb, Johann 259
Strossmayer, Josip Juraj 242, 276, 381
Sveta Stolica 13-14, 143, 270, 276-277, 300, 322, 350
Sveto pismo 18, 31, 40, 67, 106, 163, 165, 167-171, 181, 184-185, 193-195, 199, 223-229, 233-234, 244, 374
Sveto Rimsko Carstvo 51, 116, 212
Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu 302, 395
Sveučilište u Zagrebu 305, 313, 333, 335-341

Švedska Luteranska crkva 243

Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“ 302-305, 321, 325-326, 329-330, 335, 340-341
teološki pluralizam 25, 203-204, 214, 216-218, 220
teorija interpretacije 194
teorija koherentnosti 197-198
teorija korespondentnosti 197
Tillich, Paul 215-216
olerantnost 200, 325, 341

- Toma Akvinski** 168, 179-181, 183, 185-186, 206
 Tridentski sabor 177, 196
Trubar, Primož 65-73, 75, 77-79, 89-96, 98-101, 109-111
- Ugarsko Kraljevstvo 4, 38, 43, 123, 232, 253, 257, 350, 373-374
 Ugovori Republike Hrvatske sa Svetom Stolicom 13-14, 276-277, 300
Ungnad, Ivan 4, 55, 65-66, 70, 76, 78-79, 81, 83-84, 92-95, 99-100, 111, 113-117, 121-122, 124-126, 315, 350, 375
 uraška tiskara 25, 57, 78, 85, 100, 106, 112, 121, 124
 Ustav Republike Hrvatske 13, 270-271, 276, 283, 287, 289-290
- Vergerije, Petar Pavao** 55, 66-67, 79, 91, 99-100, 108, 350, 383
 Vijeće Europe 274-275, 287-288, 290
 Visoko evanđeosko teološko učilište – Visoka škola u Osijeku 302, 307-310, 312
- vjeronauk 9, 13, 18-20, 143, 279, 286, 289, 300-301
 vjerski neopredijeljeni 296
Vlačić Ilirik, Matija 4, 25, 35, 193, 195-202, 231, 302, 315, 326-327, 350, 374-376, 379, 383, 385
 Vlada Republike Hrvatske 13-14, 277-280, 283-284, 286-291, 300,
Vlahović, Grgur 74, 116-120, 350
- Weitmann, Heinrich** 260
White, Ellen G. 245-247
- Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica 13, 270, 276, 277, 284-286, 288, 299-300, 325-326
- Željezna zavjesa 8, 16, 319
 Židovi 6, 15, 20, 138, 142-149, 151-152, 155, 180, 186, 213, 238-240, 270, 296
 Židovska zajednica 14, 280, 282, 288, 300

BILJEŠKE O AUTORIMA

Danijel Berković, nakon studija fizike na Zagrebačkom sveučilištu, u Engleskoj upisuje studij teologije gdje 1984. diplomira (BA Hons) na London Bible College (London School of Theology). Magistrirao je na Evanđeosko teološkom fakultetu 2002. u Osijeku. Doktorski studij (PhD) iz hebrejske starozavjetne lingvistike i studija Psalama završio je 2016. u Oxfordu/Londonu. Od 1985. do 1997. radio je kao redoviti (i gostujući) predavač biblijskih studija Staroga zavjeta i Hebrejskog jezika na više domaćih i stranih teoloških učilišta. Od 1999. predaje hebrejski jezik i Stari zavjet na Teološkom fakultetu „Matija Vlačić Ilirik“ (Sveučilišta u Zagrebu), kao vanjski suradnik. Od 2004. zaposlen je na Biblijskom institutu u Zagrebu kao predavač Staroga zavjeta i hebrejskog jezika. Član je Upravnog odbora Hrvatskog biblijskog društva (HBD), gdje je, kao biblijski prevoditelj, član prevoditeljskog tima. U područjima biblijske teologije međunarodno, aktivno sudjeluje kao član Society of Biblical Literature (SBL). Član je Glavnog odbora Udruge za vjersku slobodu u Hrvatskoj i jedan od urednika njihova časopisa *Vjerska sloboda*. Od 2014. predstojnik je Centra biblijskih istraživanja (CBI), odjela Biblijskog instituta. Redovito objavljuje u stručnoj literaturi, stručnim teološkim časopisima; sudjeluje na znanstvenim i stručnim skupovima.

Zrinka Blažević, redovita profesorica na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje predaje europsku i svjetsku povijest ranoga novog vijeka i suvremene teorije historijske znanosti na preddiplomskoj razini te historijsku antropologiju i histo-

rijsku imagologiju na diplomskoj razini studija. Objavila je četiri knjige (Pavao Ritter Vitezović, *Croatia rediviva/Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1998.; *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*, Zagreb 2003.; *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008.; *Prevođenje povijesti*, Zagreb 2014.). Autorica i mnogobrojnih znanstvenih i stručnih radova objavljenih u hrvatskim i inozemnim znanstvenim časopisima i zbornicima. Temeljno područje njezina znanstvenog interesa je teorija historije, intelektualna i kulturna historija ranoga novog vijeka, poglavito istraživanje historiografskih diskursa i nacionalnoideoloških koncepata, historijska imagologija, historijska antropologija i rodna historija. Bavi se i prevođenjem latinske poezije i historiografske proze na hrvatski jezik te je do danas objavila nekoliko knjiga prijevoda.

Jadranka Brnčić, diplomirala je francuski jezik i književnost i ruski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je zaposlena i gdje je doktorirala radom *Ricæurovo tumačenje biblijskoga teksta*. Predaje hermeneutiku i izborne kolegije o vezama *Biblije* i kulture (književnost, film, simboli) te evanđelja i hebrejske tradicije na Protestantskoj teologiji Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu. Piše znanstvene, stručne, publicističke i književne tekstove, među kojima je njih četrdesetak znanstvenih, posvećeno hermeneutici teksta, posebice biblijskoga, te petnaestak analizama književnih djela (I. Andrić, A. B. Šimić, A. G. Matoš, V. Desnica, E. Kocbek, I. Vrkljan, F. M. Dostojevski, A. Camus, P. Quignard, M. Yourcenar). Objavila je deset knjiga, među kojima su hermeneutici teksta posvećene: *Svijet teksta. Uvod u Ricæurovu hermeneutiku*, Naklada Breza, Zagreb 2012.; *Franjina Pjesma stvorenja*, Franjevačka teologija, Sarajevo 2012.; *Zrno gorušičino*. Interpretacija odabranih biblijskih perikopa, Ex-libris, Rijeka 2014.

Anna Maria Grünfelder, radila je u diplomatskoj službi Republike Austrije, na Austrijskom kulturnom institutu Zagreb i Veleposlanstvu Republike Austrije u Zagrebu. Godine 1974. promovirana je na Sveučilištu Leopoldina-Franisceca u Innsbrucku za doktora filozofije iz povijesti, povijesti umjetnosti i Katoličke teologije. Specijalizirala se za crkvenu povijest. Dobitnica je nekoliko nagrada, od kojih su najnovije

za radove *Repatrijacija i reintegracija židovskih izbjeglica i zatočenika/-ca nacističkih logora* i *Oslobođeni za novi progon – oslobođeni židovski zatočenici logora Kampor (otok Rab)*. Kolumnistica je austrijskog mjesečnika *KircheIn* od 1997. godine, te portala *Autograf* od 2016. godine. Prethodno je bila kolumnistica tjednika *Feral Tribune*.

Stanko Jambrek, diplomirao je i magistrirao teologiju na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku. Doktorirao je 2001. u SAD-u te povijest 2012. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Služio je kao pastor u dvije evanđeoske crkve. Priredio je i uredio nekoliko zbornika i dvadesetak knjiga. Objavio je niz članaka iz područja povijesti, teologije i povijesti crkve u domaćim i inozemnim časopisima te osam knjiga, među kojima su *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu* (2013.) i *Reformacija nekad i danas* (2017.), Utemeljitelj je i glavni urednik časopisa *Kairos: Evanđeoski teološki časopis s međunarodnim recenzijama*, koji od 2007. izlazi na hrvatskom i engleskom jeziku. Radi kao profesor povijesti crkve i teologije na Biblijskom institutu u Zagrebu.

Alojz Jembrih, sveuč. profesor u trajnom zvanju. Studij slavistike, povijesti umjetnosti i filozofije završio je na Bečkom sveučilištu radom o Antunu Vramcu (1538.–1588.). Godine 1978.–1983. bio je zaposlen u Staroslavenskom institutu i Institutu za filologiju i folkloristiku (Zavod za jezik) u Zagrebu. Od 1983. do 1996. radio je kao docent a potom kao izv. profesor na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Godine 1986. i 1991. bio je stipendist zaklade Aleksander von Humboldt u Njemačkoj. Potom je godinu dana radio na Visokoj učiteljskoj školi u Čakovcu, a od 1. prosinca 1998. na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu sve do 1. listopada 2017., kada je umirovljen. Kao redoviti profesor, predavao je povijest hrvatske književnosti starijih razdoblja. Autor je šesnaest knjiga i niza znanstvenih rasprava; za pretisak je priredio pedesetak starih hrvatskih knjiga od 16. st. do 19. stoljeća, uz koje je napisao i opširne pogovore. Uredio je dvadesetak zbornika znanstvenih radova. Za pretisak je, uz ostalo, priredio i šest djela protestantske hrvatske

knjižne baštine tiskanih u Urachu i Regensburgu (1561., 1562., 1563., 1564., 1565.; Regensburg 1568.), te Grgura Mekinića, *Duševne pesne* (1609., 1611.). Uz spomenute pretiske, knjigom *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu* (2007.) dr. Jembrih se potvrdio kao respektabilan istraživač hrvatske protestantske književne baštine. Njegovo znanstvenoistraživačko djelovanje obuhvaća: povijest hrvatske književnosti i jezika, leksikografiju, dijalektologiju, slavistiku, hrvatsku kulturu i školstvo, kajkavsku književnojezičnu baštinu, gradišćanskohrvatsku književnost i jezik te hrvatsku književnu protestantistiku. Senat Sveučilišta u Zagrebu je 15. svibnja 2018. Alojzu Jembrihu dodijelio počasno zvanje *professor emeritus*.

Boris Kozjak, sociolog. Diplomirao sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1997.), magistrirao na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu (1999.) te doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu radom *Sociološki aspekti kockanja: od dokolice do socijalne patologije* (2013.). Najveći dio radnog vijeka proveo je u Hrvatskoj lutriji, gdje je obnašao razne dužnosti – od referenta za istraživanje tržišta, glavnog urednika *Glasnika Hrvatske lutrije*, pomoćnika direktora Sektora ljudskih resursa i pravnih poslova, direktora Sektora klasičnih igara, direktora Sektora prodaje lutrijskih igara i klađenja do pomoćnika glavnog direktora Hrvatske lutrije za odnose s javnošću. Sudjelovao je na jedanaest međunarodnih znanstvenih skupova i na dva znanstvenostručna skupa. Objavio je nekoliko znanstvenih radova, a 2016. knjigu pod naslovom *Kockanje: od dokolice do socijalne patologije*. Od 2015. predaje na Odjelu za sociologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu izborni kolegij Sociologija igara na sreću. Bio je gostujući predavač na Učiteljskom fakultetu u Petrinji i na Filozofskom fakultetu u Mostaru. Sudjelovao je na više javnih tribina – Tribini grada Zagreba, Tribini Islamskog centra u Zagrebu i dr. Dugogodišnji je član Hrvatskoga sociološkog društva.

Ankica Marinović, diplomirala sociologiju i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na istom je fakultetu magistrirala i doktorirala iz područja sociologije religije.

Znanstvena je savjetnica u trajnom zvanju u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu i redovita profesorica u naslovnom zvanju na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Povremeno predaje na doktorskom studiju na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i kontinuirano na poslijediplomskom tečaju *Future of Religion* u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Na temelju prihvaćenog projekta, boravila je kao gostujuća znanstvenica na University of Yale, New Haven, USA. Sudjelovala je u brojnim domaćim i međunarodnim projektima. Od 2007.–2014. godine vodila je projekt *Manje vjerske zajednice kao akteri religijskih promjena u hrvatskom društvu*. Od 2005. sudjeluje na međunarodnom projektu *International Social Survey Program*. Od 2006. do 2011. bila je glavna urednica časopisa *Sociologija i prostor*. Glavno područje njezina znanstvenog interesa je sociologija religije – manjinska i alternativna religioznost, nereligioznost, sociologija religioznog iskustva, odnos države i crkve/vjerskih zajednica i religijsko obrazovanje. Objavila je (samostalno i u suautorstvu) četiri knjige te mnogobrojne znanstvene i stručne radove u domaćim i inozemnim časopisima. Od 2010. do 2015. bila je savjetnica za znanost, visoko obrazovanje i vjerske zajednice predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića.

Dinka Marinović Jerolimov, diplomirala sociologiju i pedagogiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na istom je fakultetu pohađala poslijediplomski studij te magistrirala i doktorirala iz područja sociologije religije. Znanstvena je savjetnica u trajnom zvanju, a od 2017. ravnateljica Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu. Od 2005. voditeljica je za Hrvatsku kontinuiranog međunarodnoga znanstvenoistraživačkog projekta *International Social Survey Programme (ISSP)*. Vodila je za Hrvatsku međunarodni EU FP6 projekt *REVACERN*, te vodila ili surađivala u nizu domaćih projekata, najviše iz područja sociologije religije. Organizirala je mnogobrojne međunarodne i domaće kongrese i skupove te objavila niz radova u časopisima i knjigama domaćih i inozemnih izdavača. Objavila je dvije autorske knjige (jednu u suautorstvu) i uredila u suautorstvu dvije knjige na engleskom jeziku. Niz godina je aktivna u međunarodnoj

udruzi ISORECEA (The International Study of Religion In Central and Eastern Europe Association), gdje je od 2001. obnašala dužnosti tajnice, rizničarke, potpredsjednice i predsjednice udruge. Predstavnicom je za Centralnu Europu u Council-u ISSR (International Society for the Sociology of Religion), u drugom mandatu. Dugogodišnja je sudirektorica poslijediplomskog tečaja Future of Religion u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku te je dvaput dobila priznanje Centra. Bavi se istraživanjem tradicionalne crkvene religioznosti, malih vjerskih zajednica, novih oblika religioznosti, nereligioznosti, religijskim obrazovanjem, religioznošću mladih i društvenim položajem vjerskih zajednica.

Ivan Markešić, znanstveni savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, u kojem radi od 2005. godine. Od 1993. do 2005. radio je u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža kao urednik u redakciji *Osmojezičnoga rječnika*. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje sociologijske kolegije. Bio je zamjenik glavnog urednika i izvršni urednik I. sv. (A-Đ) *Hrvatske enciklopedije Bosne i Hercegovine* (2009.). Važnija djela: *Religija u političkim strankama – na primjeru Bosne i Hercegovine* (2010.), *Leksikon članova Udruge đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko* (2008.), *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu* (2004.), *U povodu desete obljetnice Hrvatskoga narodnog vijeća BiH [1994.–2004.]* (2004.), *Luhmann o religiji* (2001.), *Njemačko-hrvatski/hrvatsko-njemački rječnik* (suautor, 1998.). S njemačkoga na hrvatski preveo je četiri knjige.

Lidija Matošević, diplomirala katoličku teologiju te filozofiju i povijest na Sveučilištu u Zagrebu. Magisterij iz teologije postigla je na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku. Godine 2003. doktorirala je teologiju na evangeličkom teološkom fakultetu Ruprecht – Karls sveučilišta u Heidelbergu. Za knjigu *Lieber katholisch als neuprotestantisch. Karl Barths Rezeption der katholischen Theologie 1921-1930* (Neukirchener Verlag: Neukirchen-Vluyn 2005.) primila je nagradu John Templeton Award for Theological Promise (2007.). Od 2003. predaje dogmatiku i ekumensku teologiju na Teološkom fakultetu

Matija Vlačić Ilirik (danas Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik) u Zagrebu. Godine 2017. objavila je udžbenik *Uvod u dogmatiku*. Autorica je većeg broja znanstvenih članaka iz područja dogmatike, povijesti teologije i ekumenske teologije.

Jasmin Milić, hrvatski teolog i biskup Protestantske reformirane kršćanske crkve u Republici Hrvatskoj. Zvanje vjeroučitelja stekao je 1993., diplomiranog teologa 1994., a magisterij znanosti 1997. na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku. Studirao je i na Evanđeoskom biblijskom institutu u Beču (Austrija). Doktorirao je crkvenu povijest na Protestantском teološkom fakultetu u Novom Sadu (2005.), pod vodstvom mentora Mihaela Kuzmiča. Tema disertacije je *Kalvinizam u Hrvata: s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci: 1862.–1918.* Sinoda Protestantske reformirane kršćanske crkve u RH izabrala ga je 22. rujna 2012. za biskupa. Predavao je i predaje na više teoloških učilišta u Hrvatskoj i u inozemstvu. Autor je desetak knjiga i članaka; za tisak je priredio više od 40 naslova te sudjelovao na međunarodnim znanstvenim kolokvijima.

Željko Pavić, hrvatski i bosanskohercegovački filozof i prevoditelj. Diplomirao (1986.) i magistrirao filozofiju (1989.) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je kao asistent predavao filozofiju i sociologiju (1990.–1993.). Studijski je boravio na Sveučilištu Johannes Gutenberg u Mainzu (1994.–1997.), na kojemu je 2000. doktorirao radom o Hege-lovoj hemeneutici. Od 1997. radi u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža. Predavao je filozofiju na Katoličkome bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Filozofskom fakultetu u Zagrebu te nakon Domovinskog rata ponovno na Filozofskom fakultetu u Sarajevu; na Filozofskom fakultetu u Ljubljani bio je gostujući profesor. S Erwinom Hufnagelom bio je voditelj tečaja „Hermeneutik und Phänomenologie“ na Interuniverzitetском centru u Dubrovniku (1998.–2004.). Prevodi s njemačkoga. Filozofijska su mu istraživanja usmjerena ontologiji, fenomenologiji i hermeneutici, a osobito filozofiji njemačkog romantizma, idealizma, filozofije egzistencije te neoskolastike. Važnija djela: *Zbiljnost i stvarnost: prilog zasnivanju izvornog pojma svijeta* (1989.), *Meta-*

fizika i hermeneutika (1996.), *Hegelova ideja logičke hermeneutike: samotumačenje apsoluta u vidljivoj nevidljivosti jezika* (*Hegels Idee einer logischen Hermeneutik: die Selbstausslegung des Absoluten in der sichtbaren Unsichtbarkeit der Sprache*, 2003.; hrv. prijevod 2004.), *Arhonti bitka: pokus filozofije vjere* (*Arhonti biti: poskus filozofije vere*, 2005.; dopunjeno hrv. izdanje 2009.), *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera* (2006.), *Logon didonai: o hermeneutičkoj relevantnosti logičkoga* (2016.).

Marina Schumman, doktorirala medievistiku na Central European University u Budimpešti radom iz povijesti srednjovjekovnoga kršćanstva. Od 2005. predaje crkvenopovijesne predmete na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik (danas Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik) u Zagrebu. Autorica je niza znanstvenih i stručnih radova iz područja srednjovjekovne i rane novovjekovne povijesti te knjige *Margins of Solitude: Eremitism in Central Europe between East and West* (Leykam International: Zagreb 2008.). Posljednjih godina bavi se u prvom redu temama vezanima uz reformaciju 16. stoljeća i razdoblje konfesionalizacije te je objavila knjigu *Matija Vlačić Ilirik: historiograf s predumišljajem* (Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik: Zagreb 2017.).

Goran Sunajko, filozof i politolog. Diplomirao i magistrirao politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu te doktorirao filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Naslovni je docent na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta, na kojem predaje metafiziku, ontologiju, filozofsku antropologiju i filozofiju religije. U Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža je od 2005. član uredništva *Hrvatske opće enciklopedije*, *Filozofskog leksikona*, *Hrvatskoga biografskog leksikona*, *Leksikona književno-kulturnog nazivlja* i drugih izdanja te izvršni urednik *Ekonomskog leksikona*. Bavi se metafizikom, ontologijom, filozofijom politike, filozofijom francuskog prosvjetiteljstva te suvremenom, osobito postmodernom estetikom. Član je Hrvatskoga filozofskog društva, Centra za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Organizacijskog odbora Dana Frane Petrića u Cresu te član uredništva

znanstvenih časopisa *Synthesis philosophica*, *Filozofska istraživanja* i *Studia lexicographica*. Objavio je četiri knjige, od kojih tri udžbenika, 25 znanstvenih radova, više od 400 enciklopedijskih članaka iz filozofije i politologije te uredio pet knjiga.

Enoh Šeba, diplomirao teologiju na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, a magistrirao na International Baptist Theological Seminary u Pragu (danas IBTS Centre Amsterdam). Trenutačno završava doktorat na University of Chester u Velikoj Britaniji. Od 2004. radi kao tajnik Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik (danas Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik) u Zagrebu. Također predaje metodologiju znanstvenog rada i predmete iz područja praktične teologije.

Jure Zovko, diplomirao filozofiju, germanistiku i filozofiju religije u Sarajevu i Freiburgu, magistrirao (1985.) i doktorirao (1989.) radom iz filozofije na Albert-Ludwigs-Universität u Breisgau. Znanstveni je savjetnik u trajnom zvanju na Institutu za filozofiju u Zagrebu te redoviti profesor u trajnom zvanju i pročelnik Katedre za teorijsku filozofiju i logiku na Sveučilištu u Zadru. Važnije knjige: *Platon i filozofijska hermeneutika* (1992.), *Schlegelova hermeneutika* (1997.), *Filozofija i kultura* (2009.) i dr. Redoviti je član L'Institut international de philosophie (Pariz), redoviti član L'Académie Internationale de Philosophie des Sciences (Bruxelles) i član Steering Committee of FISP. Suizdavač je *Hegel-Jahrbuch & Hegel-Jahrbuch Sonderbände* (Walter de Gruyter).

500 godina protestantizma: baština i otisci u hrvatskom društvu, zbornik radova sa znanstveno stručnog skupa u Osijeku (27. lipnja 2017.) vrijedno je znanstveno djelo. Ono pruža nove spoznaje u nizu znanstvenih disciplina relevantnih za izučavanje protestantizma kao vjerske doktrine, vjerske zajednice i kulturnog aktera u suvremenom hrvatskom društvu (...). Tema protestantizma kao nečega što je opstalo na tlu Hrvatske, premda kao manjinska zajednica (0.34 % stanovništva), značajna je i zbog izvjesne zbunjenosti, ali i slabe upućenosti dijela javnosti, koji po navici nacionalni (hrvatski) identitet stereotipno vezuje samo uz jedan vjerski identitet. Premda protestantizam nije autohtono hrvatski vjerski pokret, kao što nisu ni mnoge druge vjerske zajednice u Hrvatskoj, sve one značajno upotpunjuju kulturni pluralizam i raspon tolerancije u Hrvatskoj.

Vjeran Katunarić

Knjiga je doprinos aktualizaciji važnosti i značenja protestantske tradicije u Hrvatskoj kroz povijest i u suvremenosti. Autori s različitih gledišta raspravljaju filozofske, teološke, povijesne i društvene aspekte reformacije općenito, ali i suvremene društvene i povijesne aspekte, što je osobit doprinos još uvijek nedovoljno brojnim sociološkim i povijesnim radovima na temu protestantskih vjerskih zajednica u dominantno katoličkom okruženju u Hrvatskoj u prošlosti i danas.

Miroslav Volf

